

DEMOGRÁFIA

NÉPESSÉGTUDOMÁNYI FOLYÓIRAT

4. ÉVF. 4. SZÁM

BUDAPEST

1961

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
DEMOGRÁFIAI ELNÖKSÉGI BIZOTTSÁGA
ÉS A KÖZPONTI STATISZTIKAI HIVATAL FOLYÓIRATA

A SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG TAGJAI:

AGSÁDI GYÖRGY, BARSY GYULA, EMBER GYŐZŐ,
ERDEI FERENC, HAHN GÉZA, HUSZÁR ISTVÁN,
KLINGER ANDRÁS, MELLY JÓZSEF, PÉTER GYÖRGY
(a szerkesztő bizottság elnöke), SZABADY EGON (felelős szerkesztő),
VINCZE ISTVÁN

ДЕМОГРАФИЯ

Журнал демографических наук Демографической Комиссии Президиума Венгерской Академии Наук и Центрального Статистического Управления

Адрес редакции: Будапешт, II. Будап Ласло ул. 1—3.

Подписку направлять по адресу: «Культура», Внешнеторговое предприятие по продаже книг и журналов. Будапешт 62, П. Я. 149.

*

DEMOGRÁFIA

Review of Population Sciences of the Presidential Committee for Demography
of the Hungarian Academy of Sciences and the Central Statistical Office

Editorial Office: Budapest, II. Buda László u. 1—3.

Orders may be placed with KULTURA, Hungarian Trading Company for Books and Newspapers
(Budapest 62, P. O. B. 149)

or with any greater bookseller or distributor of periodicals.

Subscription for a year: US \$ 4,40

TARTALOMJEGYZÉK

TANULMÁNYOK

<i>Dr. Acsádi György</i> : A termékenység néhány tényezője Magyarországon	407
<i>Dr. Klinger András</i> : A társadalmi rétegenként differenciált termékenység alakulása Magyarországon	421
<i>Péter György</i> : A halandóság korstruktúrájának változásai	432
<i>Dr. Szabady Egon</i> : A csecsemőhalandóságot befolyásoló társadalmi és biológiai tényezők Magyarországon	440
<i>Dr. Tamásy József</i> : Az 1960. évi magyar népszámlálás család- és háztartás-statisztikai felvételének néhány előzetes eredménye	450
<i>Dr. Vukovich György</i> : A magyarországi házassági mozgalom néhány jellegzetessége	459
<i>Dr. Danyi Dezső</i> : Népeségi nézetek és népesedéspolitika Magyarországon a XIX. század elejéig	468

FIGYELŐ

Az 1961. évi Nemzetközi Népeségtudományi Konferencia (K. A.)	485
Az MTA Demográfiai Elnökségi Bizottságának vitaülései :	
A mezőgazdasági népesség elvándorlásáról	494
A népeségtudomány fogalma, tárgya és módszere	501
Hírek	515

IRODALOM

FOLYÓIRATOK

<i>Holzer, J.</i> : Az 1956. és az 1955/56. évi lengyel halandósági táblák paraméterei. <i>Przeгляд Statystyczny</i> , 1960. 2. sz. (V. E.)	516
<i>Bruno, V.</i> : A vándorlások területi eloszlása. <i>Rivista Italiana di Economia Demografia e Statistica</i> . 1960. 1—2. sz. (B. C.)	517
<i>Stewart, Ch. T.</i> : A vándorlás mint a népesség és a távolság függvénye. <i>American Sociological Review</i> , 1960. jún. (Th. E.)	519
<i>Tietze, Ch.—Lehfeldt, H.</i> : Legális művi vetélések Kelet-Európában. <i>The Journal of the American Medical Association</i> , 1961. ápr. (M. K.)	520

СОДЕРЖАНИЕ

ИССЛЕДОВАНИЯ

<i>Д-р. Дьердь Ачади</i> : Некоторые факторы плодovitости в Венгрии... 407	407
<i>Д-р. Андраш Клингер</i> : Динамика плодovitости в Венгрии в распределении по общественным слоям	421
<i>Дьердь Петер</i> : Динамика возрастной структуры смертности в Венгрии	432
<i>Д-р. Эгон Сабади</i> : Общественные и биологические факторы, воздействующие на детскую смертность в Венгрии.....	440
<i>Д-р. Йозеф Тамаш</i> : Некоторые предварительные результаты обследований по семейной статистике и статистике семейных бюджетов венгерской переписи населения 1960 года.....	450
<i>Д-р. Дьердь Вукович</i> : Некоторые особенности движения браков в Венгрии	459
<i>Д-р. Дэже Даны</i> : Демографические воззрения и демографическая политика в Венгрии	468

ОБОЗРЕНИЕ

Международная Конференция Народонаселения 1961-ого года (А. К.)	485
Дискуссии Демографической Комиссии Президиума Венгерской Академии Наук:	
О миграции сельскохозяйственного населения	494
О понятии демографической науки	501
Известия	515
ОБЗОР ЛИТЕРАТУРЫ	516

CONTENTS

PAPERS

<i>Dr. György Acsádi</i> : Some Factors Affecting Fertility in Hungary	407
<i>Dr. András Klinger</i> : Trends of Differential Fertility by Social Strata in Hungary	421
<i>György Péter</i> : Changes in the Age Structure of Mortality in Hungary	432
<i>Dr. Egon Szabady</i> : Social and Biological Factors Affecting Infant Mortality in Hungary	440
<i>Dr. József Tamásy</i> : Preliminary Results of the Family and Household Statistical Surveying of the 1960 Hungarian Population Census	450
<i>Dr. György Vukovich</i> : Some Characteristics of the Hungarian Nuptiality	459
<i>Dr. Dezső Danyi</i> : Views on Population and on Population Policy in Hungary until the Early 19th	468

CHRONICLE

International Population Conference (<i>A. K.</i>)	485
Debates of the Presidential Committee for Demography of the Hungarian Academy of Sciences :	
On the Agricultural Migrations	494
The Concept of Demography	501
News	515

REVIEWS	516
---------------	-----

A TERMÉKENYSÉG NÉHÁNY TÉNYEZŐJE MAGYARORSZÁGON*

DR. ACSÁDI GYÖRGY

Az emberi társadalom fejlődésével egyre jobban tért hódít az a törekvés, hogy a családok előre meghatározzák utódaik számát, már a házasság megkötésekor megtervezzék családjuk nagyságát. A családtervezést, mint közvetett tényezőt, mindinkább figyelembe kell venni a női termékenység tanulmányozásánál. Fontosságára való tekintettel tanulmányunkban a gyermekszám alakulására ható néhány tényezőt — társadalmi-foglalkozási differenciáltság, életkor — a családtervezés keretében vizsgáljuk.

A KOHORSZ TERMÉKENYSÉG ALAKULÁSA A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚ UTÁN

Egy-egy év erősen ingadozó élveszületési számának korspecifikus vizsgálata alapján nem lehet a női termékenység alakulásáról megbízható képet nyerni. Az alábbi táblázatban például az 1950—1959. évek korszerinti születési arányszámainak minimum és maximum értékei nagy eltéréseket mutatnak :

I. Az életkor szerinti születési arányszámok alakulása 1930—1959
Динамика рождаемости по возрастам в 1930—1959 гг.
Age-Specific Birth Rates, 1930—1959

Év	1000 megfelelő korú nőre jut élveszületés (1)						összesen 15—49
	15—19	20—24	25—29	30—39	40—49		
1930—1931 átlag	41	159	152	94	16		88
1940—1941 átlag	41	145	135	77	12		71
1948—1949 átlag	47	163	139	68	11		76
1950—1958 min.—max.	48—56	165—195	110—165	46—87	4—10		64—88
1959	54	163	107	42	3		61

Горизонтальная графа: (1) Живорождения на 1000 женщин соответствующего возраста.

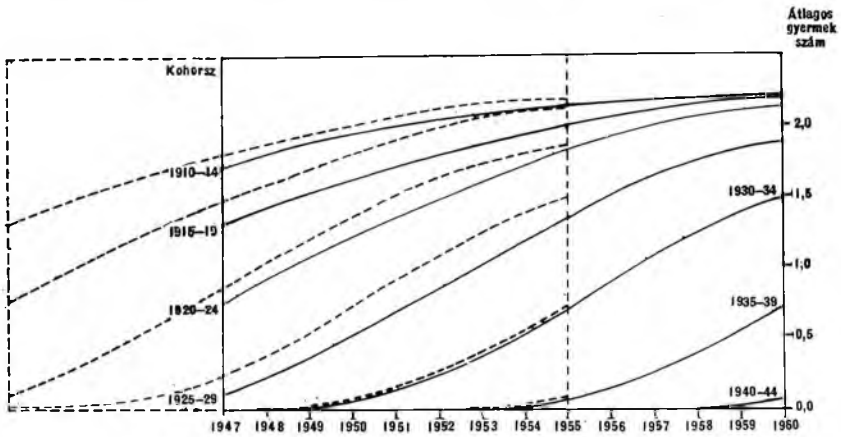
Heading: (1) Live births per 1000 females in corresponding age.

A táblázat adatai alapján az utóbbi egy-két évtizedben a termékenység csökkenéséről lehetne beszélni, mert bár a 15—24 éves korú nők élveszüle-

* A Nemzetközi Népeśsgéttudományi Unió 1961. évi New York-i konferenciáján megvitatott tanulmány.

tési aránya határozottan növekedett, viszont a 25 évesnél idősebb korúaké csökkent. De vajon kevesebb gyermeket szültek-e meg a fiatalabb évjáratú nők, mint az idősebbek?

Ha kohorszokként ábrázoljuk az 1946—1960. évek közötti születési adatokat (lásd az ábrát), akkor az egyes öt születési évjáratot magukba foglaló kohorszok évenként élve született gyermekszáma kumuláltan logisztikus görbét ír le. Ha a görbékét öt évvel vissza toljuk (az ábrán a szaggatott vonallal jelzett adatok), azt találjuk, hogy minden kohorszoknak az 1960-ig megszült gyermekszáma magasabb, mint amennyit az 5 évvel idősebb kohorsz ugyanabban az életkorban elért. E jelenségnek részben az a magyarázata, hogy a fiatal propagatív korúak termékenysége megnövekedett, ami egyértelmű azzal, hogy a fiatal házások gyermekeiket általában a házasság első éveiben szülik meg, részben pedig az, hogy a születésszám a háborút követő évtizedben viszonylag magasra emelkedett.

A női kohorszok termékenységének alakulása, 1947—1960
 Динамика плодovitости женских когорт в 1947—1960 гг.
 Fertility Trends of Female Cohorts, 1947—1960.

A kohorsz adatokból természetesen nem következik az, hogy a termékenység általánosan növekedett volna, csupán az, hogy a nők a kívánt gyermekszámot ma előbb érik el, mint korábban, s hogy a termékenység — félévszázados hanyatlása után — átmenetileg stabilizálódott. A termékenység jövő alakulására azonban a kohorsz adatokból — mivel ezek a korábbi szokásokhoz, magatartásokhoz képest változást jeleznek — extrapolálás útján közvetlenül következtetni nem lehet.

Az ábra egyébként világosan rámutat arra is, hogy az utóbbi néhány év életkor szerinti születési arányszámainak alakulását nem lehet a női termékenység csökkenésével megindokolni. Az idősebb korcsoportok születési arányszámai, s ezzel együtt a propagatív korú nők általános születési arányszáma főleg azért csökkent, mert az idősebb propagatív korú nők jelentős része már elérte az előtte járó kohorszoktól megszokott gyermekszámot.

A MAGYAR TCS VIZSGÁLAT

Mivel az életkor és a társadalmi viszonyok befolyása a termékenység alakulására, valamint e tényezők keretének, a családtervezésnek szerepe Magyarországon egy nemrég befejezett speciális vizsgálat anyaga alapján tanulmányozható, szükségesnek látszik vázlatosan ismertetni e vizsgálat egyes vonásait.

A termékenység, a családtervezés és a születésszabályozás tárgyában 1958–1960. években lefolytatott magyar vizsgálat (TCS vizsgálat) 6732 eset-tanulmányon alapul. Az eset-tanulmányokban szereplő 15–49 éves korú nők nagyobb részének kiválasztásában — a lehetőségekhez mérten — a statisztikai mintavétel elvei érvényesültek, bár egy kisebb résznek a kiválasztása (kor és társadalmi réteg tekintetében) tudatosan túlreprezentációra törekedett, s a felvétel körülményei az anyag egyes részleteit bizonyos fokig torzították. A túlreprezentáció abból a célból történt, hogy a termékenység jövő alakulása szempontjából elsősorban számbajövő fiatalabb propagatív korúakról és az előzetes feldolgozás (közli: Acsádi, Klinger; Demográfia, 1959. II. évf. 2–3. sz. 176–216. l.) eredményei szerint sajátos jellegzetességeket mutató társadalmi rétegekről megfelelő nagyságú minta álljon rendelkezésre. A mintában szereplő nők az összes magyar propagatív korú nőnek 0,3%-át, a 20–39 éves nők pedig az összes hasonló korú magyar nőnek 0,4%-át teszik ki.

A kor szerinti kiválasztás aránya meghatározásának a női népesség korösszetétele és az élveszületéseknek az anya kora szerinti megoszlása voltak a szempontjai. Az élveszületéseknek az anya kora szerinti megoszlása (1959-ben), és a 15–39 éves korú házasság megoszlása az egész népességben (az 1960. évi népszámlálás 1%-os mintavételi adatai szerint), valamint a TCS mintában, a következő képet mutatják:

2. A nők korösszetétele különböző vizsgálatoknál
 Возрастной состав женщин при разных исследованиях
 Females' Age Composition at Different Inquiries

Korcsoport (1)	Százalékos megoszlás (2)		
	Élveszületések (3) 1959	Házasságok (4)	
		1960. évi népszámlálás ¹ (5)	TCS vizsgálat (6)
15—19.....	13	5	6
20—24.....	38	19	29
25—29.....	26	24	27
30—34.....	15	26	23
35—39.....	7	26	15
Összesen	99	100	100

¹ 1 %-os mintavételi adatok.

Горизонтальная графа: (1) Возрастные группы; (2) процентное распределение; (3) живорождения; (4) женщины живущие в браке; (5) перепись населения 1960 г.; (6) ТЦШ-модель.

Heading: (1) Age groups; (2) percentage distribution; (3) live births; (4) married women; (5) Census 1960; (6) TCS Study.

A munkás-népesség (nem-mezőgazdasági fizikai dolgozók és eltartottjaik) TCS mintabeli képviselete megfelel az alapsokaságbeli arányoknak.

A mezőgazdasági népesség azonban — mivel egyrészt rétegekre bontásában nehézségek merültek fel, másrészt a képezhető rétegek adatai jellegzetes eltérést nem adtak — a mintában a ténylegesnél kisebb súllyal, ugyanakkor a tisztviselők — rétegekre bonthatóságuk érdekében — a ténylegesnél nagyobb súllyal szerepelnek.

3. A nők társadalmi-foglalkozási összetétele különböző vizsgálatoknál
Социально-профессиональный состав женщин при разных исследованиях
Females Social Status at Different Inquiries

Társadalmi-foglalkozási csoportok ¹ (1)	Százalékos megoszlás (2)		
	15—39 éves összes nő (3)	15—49 éves házas nő (4)	15—49 éves nők (5)
	1960. évi népszámlálás ² (6)		TCS vizsgálat ³ (7)
1. Mezőgazdasági népesség	25	35	27
2. Munkás népesség	55	48	46
3. Tisztviselő rétegek	20	17	27
4. Összesen	100	100	100

¹ A társadalmi-foglalkozási csoportosítás elvei a további táblázatokban is a következők. Mezőgazdasági népesség: a mezőgazdasági fizikai dolgozók és eltartottjaik; munkás népesség: az egyéb fizikai dolgozók és eltartottjaik a mezőgazdasági munkások és eltartottjaik nélkül; tisztviselő rétegek: szellemi (nem fizikai) dolgozók és eltartottjaik.

² 1%-os mintavételi adatok.

³ A házas nők megoszlása azonos.

Горизонтальная графа: (1) Социально-профессиональные группы; (2) процентное распределение; (3) всего женщины в возрасте 15—39 лет; (4) женщины в возрасте 15—49 лет живущие в браке; (5) женщины в возрасте 15—49 лет; (6) перепись населения 1960 г.; (7) Тшш-модель.

Вертикальная графа: 1. Сельскохозяйственные; 2. рабочие; 3. слои служащих; 4. иттого.

Heading: (1) Socio-occupational groups; (2) percentage distribution; (3) Total women aged 15—39; (4) married women aged 15—49; (5) women aged 15—49; (6) Census 1960; (7) TCS-Study.

Lateral text: 1. Agricultural; 2. manual; 3. non-manual; 4. total.

A TCS minta adatai a fentiek értelmében csak megfelelő standard eljárásokkal vetíthetők ki az összes népességre. Tekintettel azonban arra, hogy a minta megbízhatóságára vonatkozó számítások még folyamatban

4. A szülőképes korú házas nők gyermekszáma különböző vizsgálatoknál

Численность детей женщин репродуктивного возраста, живущих в браке, при исследованиях
Number of Children of Married Women in Childbearing Age at Different Inquiries

Adatforrás (1)	100 propagatív korú házas nő közül (2)								Össze- sen
	0	1	2	3	4	5	6	7—	
	gyermek született éve (3)								
1. 1960. évi népszám- lálás*	15	29	28	14	6	3	2	3	100
2. TCS vizsgálat	11	33	29	14	6	3	2	2	100

* 1%-os mintavételi adatok.

Горизонтальная графа: (1) Источники; (2) у 100 женщин репродуктивного возраста, живущих в браке, (3) живородилось . . . детей.

Вертикальная графа: 1. Перепись населения 1960 г.; 2. Тшш-модель.

Heading: (1) Source; (2) out of 100 married women in reproductive age had (3) . . . live-born children.

Lateral text: 1. Census 1960; 2. TCS-Study.

vannak és a TCS tanulmány nyers eredményei a fontosabb jellegzetességeket a minta torzítása ellenére is jól mutatják, a továbbiakban nem az egész népességre kivetített adatokat, hanem a TCS tanulmány eredeti, korrigálás nélküli adatait közöljük. A TCS tanulmány nyers adatai egyébként éppen a gyermekszám tekintetében elég jó egyezést mutatnak az 1960. évi népszámlálás 1%-os képviseleti mintájából számított adatokkal.

A CSALÁDTERVEZÉS SZEREPE A TERMÉKENYSÉG ALAKULÁSÁBAN

Egy társadalmi-gazdasági szempontból fejlett népességnél a nők termékenységének meghatározásában a biológiai tényezők csaknem teljesen háttérbe szorulnak, s azt döntő mértékben a társadalmi-gazdasági tényezők határozzák meg. Ezek a tényezők Magyarországon elég nagy mértékben a családtervezés keretein belül hatnak. A magyar TCS vizsgálat során tanulmányozott házas nők többsége (63%-a) már a házaseset megkezdésekor kialakította a gyermekszámra vonatkozó nézeteit, s ezt csaknem mind (87%-uk) meg is vitatták férjükkel. A születések számának tervszerű befolyásolása természetesen ennél elterjedtebb, hiszen sok nő csak a házasságkötés után ismeri fel a gyermekekkel kapcsolatban a szülőkre háruló felelősséget, s csak később — gyakran az első vagy a további gyermekek megszületése után — kezdi mérlegelni a befolyásolás lehetőségeit. Így érthető, hogy a TCS vizsgálat során megkérdezett nőknek a fogamzás elleni védekezés vagy a terhesség korai megszakítása útján 76%-a ténylegesen szabályozta, 84%-a pedig a jövőben szabályozni kívánta szülései számát.

5. A családtervezés elterjedtsége életkor szerint Распространенность семейного планирования по возрастам Family Planning Incidence by Age

Korcsoport (1)	Házasságkötésekor 100 nő közül a születendő gyermekek számát (2)		A korcsoport %-os súlya a TCS mintában (5)
	megtervezte (3)	nem tervezte (4)	
15—29.....	64	36	57
30—49.....	61	39	43
ebből 30—34	62	38	21
35—49	60	40	22
Összesen	63	37	100

Горизонтальная графа: (1) Возрастные группы; (2) при вступлении в брак между 100 женщинами сколько (3) планировали, (4) непланировали число рождающихся детей. (5) Процентный вес возрастной группы в Тщ-модели.

Heading: (1) Age groups; (2) out of 100 women the number of children (3) was planned, (4) was not planned at marriage. (5) Percentage weight of the age group in the TCS-Study's sample.

A családtervezés — a kívánt gyermekszámnak a szülők által előre megállapítása és az elhatározott gyermekszám meghatározott időben történő elérésére való törekvés — a TCS vizsgálat családtervezési adatainak kor-specifikus feldolgozása szerint már a két világháború között is eléggé általános jelenség volt. A második világháború előtt férjhezment (1959-ben 35—49 éves korú) nőknek 60%-a tervezte meg házasságkötésekor

gyermekai számát. Amíg a háború előtt férjhezment nőknek 40%-a nem gondolt a családnagyság tervezésére, addig a háború után csak a férjhezment generáció (15–29 évesek) 36%-ának nem volt előzetes elképzelése a gyermekszámról.

A családtervezés elterjedtsége társadalmi rétegenként jellegzetes különbségeket mutat. A születésszabályozás módjait legkevésbé ismerő, illetőleg a fogamzás megakadályozásának általában csak primitívebb módjait ismerő mezőgazdasági népesség asszonyai közül viszonylag kevesen gondolnak a házasság megkötésekor arra, hogy hány gyermeket kívánnak. A tisztviselő rétegekben viszont a családtervezés nagyon elterjedt. A munkás népesség e tekintetben a középső helyet foglalja el.

6. A családtervezés elterjedtsége társadalmi-foglalkozási csoportok szerint
Распространенность семейного планирования по социально-профессиональным группам
Family Planning Incidence by Social Status

Társadalmi-foglalkozási csoport (1)	100 nő közül a házasságkötéskor gyermekei számát (2)		
	megtervezte (3)	férjével is megvitatta (4)	nem tervezte meg (5)
1. Mezőgazdasági népesség	52	45	48
2. Munkás népesség	61	53	39
3. Tisztviselő rétegek	76	67	24

Горизонтальная графа: (1) Социально-профессиональные группы; (2) при вступлении в брак между 100 женщинами сколько (3) планировали, (4) обсуждали и с мужем, (5) не планировали число рождающихся детей.

Вертикальная графа: 1. Сельскохозяйственные; 2. рабочие; 3. слои служащих.

Heading: (1) Socio-occupational groups; (2) out of 100 women, at marriage, the number of children was (3) planned, (4) discussed with the husband, (5) not planned.

Lateral text: 1. Agricultural; 2. manual; 3. non-manual.

Az egyes nagyobb társadalmi-foglalkozási csoportok további rétegzése a családtervezés gyakoriságának differenciált voltát hangsúlyozza. A mezőgazdasági népességben belül különösen alacsony a gyermekük számát meg-

7. A családtervezés elterjedtsége egyes társadalmi-foglalkozási rétegek szerint
Распространенность семейного планирования по нескольким социально-профессиональным слоям
Family Planning Incidence by Certain Socio-Occupational Strata

Társadalmi-foglalkozási csoport (1)	100 nő közül a házasságkötéskor gyermekei számát (2)		
	megtervezte (3)	férjével is megvitatta (4)	nem tervezte meg (5)
1. Tisztviselők:			
2. egyetemi, főiskolai végzettségűek	81	75	19
3. szaktisztviselők	76	67	24
4. egyéb nem fizikai foglalkozásúak	74	64	26
5. Mezőgazdaság:			
6. tsz-tagok, önállóak, szakmunk. . .	55	47	45
7. munkások és napszámosok . . .	44	37	56

Горизонтальная графа: См. табл. 6.

Вертикальная графа: 1. Служащие; 2. с высшим образованием; 3. квалифицированные служащие; 4. прочие, не физического труда; 5. сельское хозяйство; 6. члены производственных кооперативов, самостоятельные, квалифицированные рабочие; 7. рабочие и поденщики.

Heading: See Table 6.

Lateral text: 1. Employees; 2. university (high school) graduates; 3. qualified employees; 4. others, non-manual; 5. agricultural; 6. members of co-operatives, independents, skilled workers; 7. workers and day-workers.

tervezők aránya a mezőgazdasági munkásoknál, ahol a családoknak több mint a fele nem tervez. A tisztviselő rétegeken belül a családtervezés elterjedtsége egyenes kapcsolatban áll az iskolai végzettséggel és a szakmai képzettséggel.

A családtervezés elterjedtségében nemcsak a társadalmi-foglalkozási rétegződés játszik szerepet, hanem nagyjelentőségű az is, hogy a nőnek van-e kereső foglalkozása vagy eltartott. A kereső nők közül sokkal többen tervezik meg gyermekeik számát, mint az eltartott nők közül. Ez a tendencia — a kereső nők tudatosabb magatartása — a TCS tanulmány mind-egyik társadalmi-foglalkozási csoportjában megfigyelhető. Jellemző például, hogy a gyermekszámot megtervezők aránya a mezőgazdasági kereső nők között nemcsak a mezőgazdasági eltartottakénál, hanem a munkások által eltartottakénál is magasabb. A családtervezés egyébként az egyetemet, főiskolát végzett kereső nők körében a legelterjedtebb (86%). A munkásrétegek közül a kereső ipari üzemi munkásnők családtervező hányada magasabb az átlagosnál (68%), az eltartott bányász feleségeké (46%) viszont közel áll a mezőgazdasági munkások által eltartott nőkéhez (43%).

8. A családtervezés elterjedtsége a kereső és eltartott nők között társadalmi-foglalkozási csoportok szerint

Распространенность семейного планирования между самостоятельными и несамостоятельными женщинами, по социально-профессиональным группам

Family Planning Incidence Among Earning and Dependant Females, by Social Status

Társadalmi-foglalkozási csoport (1)	100 nő közül a házasságkötéskor gyermekei számát		
	megtervezte (2)	férjével is megvitatta (3)	m tervezte meg (4)
1. Kereső nők	72	63	28
2. Eltartott nők	57	50	43
3. Mezőgazdasági népesség			
1. keresők	61	52	39
2. eltartottak	51	43	49
4. Munkás népesség			
1. keresők	66	57	34
2. eltartottak	58	51	42
5. Tisztviselő rétegek			
1. keresők	79	69	21
2. eltartottak	70	62	30

Горизонтальная графа: См. табл. 6.

Вертикальная графа: 1. Самостоятельные женщины; 2. несамостоятельные женщины; 3. сельскохозяйственные; 4. рабочие; 5. слои служащих.

Heading: See Table 6.

Literal text: 1. Female earners; 2. female dependants; 3. agricultural; 4. manual; 5. non-manual.

Az életkor és társadalmi helyzet szerint rétegzett adatok következtetni engednek a családtervezés jövőjére. Ebből a szempontból az életkort nem lehet a termékenység biológiai jellegű tényezőjeként számításba venni, mert az életkor szerint csoportosított adatok csak a fejlődés irányzatának krónikájaként tanulmányozhatók. Az életkor-szerinti adatokból kiolvasható tendenciát a társadalmi-foglalkozási csoportosítás adatai is megerősítik. Magyarországon, ahol a várható társadalmi-gazdasági fejlődés

a mezőgazdasági népesség arányának csökkenésével, a népesség műveltségi színvonalának emelkedésével, a magasabb iskolai végzettségűek arányának növekedésével, a két nem egyenjogúságának gyakorlati elismerésén keresztül a nők termelő munkába való bevonásával jár együtt, a családtervezés szempontjából differenciált rétegek arányváltozásai a gyermekszám megtervezése további elterjedésének irányában hatnak. A termékenység színvonalára tehát a jövőben egyre inkább a családtervezés keretei között fog realizálódni.

A TERVEZETT, A TÉNYLEGES, A KÍVÁNT ÉS A VÁRHATÓ GYERMEKSZÁM

A termékenységi kutatások során többféle gyermekszámmal kell dolgozni. A felvétel és a számítások egyaránt megkövetelik legalább a tervezett, a tényleges, a kívánt és a várható gyermekszám fogalmának megkülönböztetését. E fogalmakat itt a következő értelemben használjuk:

- tervezett gyermekszám az együttélés alatt világra hozni kívánt gyermekeknek a házaságkötéskor meghatározott száma;
- tényleges gyermekszám a felvétel időpontjában meglévő gyermekek száma (az összesen született, vagy az élveszületett gyermekek számától a felvétel időpontjáig meghalt gyermekek számával különbözik);
- kívánt gyermekszám a felvétel időpontjában kívánatosnak tartott gyermekszám, beleértve a már meglévő gyermekeket is (nem lehet kisebb a tényleges gyermekszámnál);
- várható gyermekszám — a szubjektív alapon meghatározott tervezett és kívánt gyermekszámokkal szemben — az objektíven (számítások útján) meghatározható, később realizálódó gyermekszám.

A TCS mintában a tervezett, a tényleges és a kívánt gyermekszámok egyaránt aszimmetrikus gyakorisági sorokat eredményeztek. A tervezett gyermekszámnál — mivel a mintában jelentős részben fiatal nők szerepelnek, akik a tervezett gyermekszámot még nem valósíthatták meg — a tényleges gyermekszám kisebb. A mintában szereplő nőknek például 12%-a még gyermektelen volt, holott a családtervező nőknek is csupán 1%-a nem kívánt gyermeket.

A tervezett gyermekszám modusa erősen kiemelkedő gyakoriság, a nők háromötöde két gyermeket tervez. A nők kívánt gyermekszám szerinti megoszlása közel áll a tervezett gyermekszám szerintihez, s ehhez hasonlóan eltér a tényleges gyermekszámok szerinti megoszlástól. A kívánt gyermekszámok modusa is 2, de az ettől mért szóródás mind a 0 és 1, mind pedig a 3, 4 és további gyermekszámok felé nagyobb, mint a tervezett gyermekszámok esetében.

A tervezett gyermekszám — ez csak a minta családtervező részére jellemző adat — átlagosan 2,3; a felvétel időpontjában ténylegesen meglévő gyermekek átlagos száma 1,9. A kívánt gyermekszám (2,5), viszont magasabb, mint a tervezett. A nők megoszlását a tervezett, a tényleges és a kívánt gyermekszám szerint az alábbi táblázat részletezi:

A tervezett gyermekszám jelentős része a TCS esettanulmányok felvételéig már realizálódott. A két gyermeket tervezőknek csaknem fele, az egy gyermeket tervezőknek pedig négyötöde érte el a tervezett gyermekszámot.

A tervezett elképzeléseket természetesen nem minden nő valósítja meg, ugyanakkor a születésszabályozás alacsony hatásfokú módjainak haszná-

9. A vizsgált nők megoszlása a tervezett, a tényleges és a kívánt gyermekszám szerint

Процентное распределение исследованных женщин по проектному, наличному и желанному числу детей

Percentage Distribution of Studied Females by the Planned, Actual, and Desired Number of Children

Gyermekszám (1)	A nők százalékos megoszlása a gyermekszám szerint (2)		
	tervezett (3)	tényleges (4)	kívánt (5)
0.....	1	12	2
1.....	12	35	16
2.....	61	28	47
3.....	18	13	20
4.....	5	6	7
5.....	1	3	3
6.....	1	3	3
?*.....	1	—	2
1. Összesen	100	100	100
2. Átlagos gyermekszám	2,3	1,9	2,5

* „Amennyi lesz” (a biológiai lehetőségek adta gyermekszám); a további táblákban a legmagasabb gyermekszámkategóriával összevonva.

Горизонтальная графа : (1) Число детей ; (2) процентное распределение женщин по (3) проектному, (4) наличному, (5) желанному числу детей.

Вертикальная графа : 1. Всего, 2. среднее число детей.

Heading : (1) Number of children ; (2) percentage distribution of females by (3) planned, (4) actual, (5) desired number of children.

Lateral text : 1. Total ; 2. average number of children.

lata vagy a házastársak változó családtervezési elképzelései következtében — különösen az alacsonyra — tervezett gyermekszámokat gyakran túllépi. A gyermeket eredetileg nem kívánó nők több mint a felének például egy-két vagy több gyermeke született, az egy gyermeket tervezőknek pedig kb. egynegyede jutott túl a tervezett gyermekszámon. Akadtak olyan nők a TCS mintában, akik csak egy gyermeket terveztek, a felvétel időpontjában már 2—3 gyermekük volt, és mégis 4—5 gyermeket szeretnének, sőt voltak olyanok is, akik mindössze 1—2 gyermeket terveztek, s a felvétel időpontjában mégis hétnél több gyermekük (egynél tíz) volt életben.

A nők százalékos megoszlását a tényleges gyermekszám szerint az alábbi tábla tervezett gyermekszámokként részletezi :

10. A vizsgált nők megoszlása a tényleges és a tervezett gyermekszám szerint

Распределение исследованных женщин по наличному и проектному числу детей

Distribution of Studied Females by the Actual and Planned Number of Children

Tervezett gyermekszám (1)	Tényleges gyermekszám (2)					Összesen
	0	1	2	3-4	5-	
0.....	37	19	25	16	3	100
1.....	11	64	18	5	2	100
2.....	14	38	35	11	2	100
3—4.....	13	22	22	34	9	100
5.....	11	27	17	20	25	100
1. nem tervezett.....	9	33	28	22	8	100
Összesen	12	35	28	19	6	100

Горизонтальная графа : (1) Проектное число детей ; (2) наличное число детей.

Вертикальная графа : 1. Не проектное.

Heading : (1) Planned number of children ; (2) actual number of children.

Lateral text : 1. Not planned.

A kívánt gyermekszám gyakran magasabb a meglevő tényleges gyermekszámnál. A gyermekteleneknek csaknem háromnegyede kíván gyermeket, az egy gyermekeseknek háromötöde, a két gyermekeseknek több mint egynegyede, a három gyermekeseknek pedig kb. egytizede több gyermeket kíván.

A kívánt gyermekszámok megoszlása ugyan — mint említettük — hasonló a tervezett gyermekszámokéhoz, de az azonos modustól számítva nagyobb szóródást mutat és magasabb várható átlagos gyermekszámra enged következtetni. Ez annyit jelent, hogy nagyobb azoknak a nőknek a száma, akikben a házasság folyamán a gyermek utáni vágy megerősödése, vagy helyzetüknek a tervezetthez képest kedvezőbb alakulása azt eredményezi, hogy családtervezési elhatározásaik pozitív irányban változnak meg (még akkor is, ha a tervezetten túlmenő gyermekszám indítéka volta-képpen csak a nem kielégítő születésszabályozási technikából adódott), mint azoké, akiket a házásélet során felmerülő gondok, a terhesség, a szülés és a gyermeknevelés nehézségei vagy éppen a növekvő igények és a könnyebb életmód az alacsonyabb gyermekszám irányában befolyásolnak.

11. A vizsgált nők megoszlása a tényleges és a kívánt gyermekszám szerint
Распределение исследованных женщин по наличному и желаемому числу детей
Distribution of Studied Females by the Actual and Desired Number of Children

Tényleges gyermekszám (1)	Kívánt gyermekszám (2)						Összesen
	0	1	2	3	4	5—	
0.....	29	11	37	9	2	12	100
1.....	—	40	47	7	1	5	100
2.....		—	84	11	2	3	100
3.....			—	91	6	3	100
4.....				—	94	6	100
5.....					—	100	100
Összesen*.....	4	15	45	19	7	10	100

* Az adatok kis mértékben eltérnek a 9. táblában közölt százalékos megoszlástól, mert ebben a táblában a hajadonok és az ismeretlen gyermekszámot kívánók is fel vannak dolgozva.

Горизонтальная графа: (1) Наличное число детей; (2) желаемое число детей.

Heading: (1) Actual number of children; (2) desired number of children.

A TCS vizsgálat életkor, családi állapot és társadalmi-foglalkozási státus szerint rétegzett adatai lehetőséget fognak nyújtani a kohorsz termékenység extrapolált adatainak korrigálásához, azaz a várható gyermekszám meghatározásához. A várható gyermekszám meghatározása ugyanakkor segítséget ad a várható születésszámok megbecsüléséhez a népességi előre-számítások céljaira. Bár ezek a számítások még nem készültek el, annyi a kohorsz-termékenység és a TCS vizsgálat adatai alapján máris megállapítható, hogy ezek a hosszabb időtartamú prognózisok céljaira sokkal inkább használhatók, mint a rövidebb időszakokra támaszkodó termékenységi mutatók. (Magyarországon például az utóbbi években a reprodukciós együtt-hatóra vagy az ehhez hasonló elveken felépülő modellekre alapozott prognózisok fogyást jeleznek, ugyanakkor, amikor a kohorsz-termékenység, valamint ehhez hasonlóan a népszámlálási befejezetlen termékenység, a TCS vizsgálat, sőt bizonyos fokig a születési adatok kor-házasságtartam-

születési sorrend kombinációs adatai is normális, a 10–20 évvel ezelőttihez hasonló, sőt annál nem egy tekintetben kedvezőbb reprodukcióról tanúskodnak.)

A TÁRSADALMI RÉTEGEZŐDÉS HATÁSA A GYERMEKSZÁMRA

A társadalmi helyzet jelentős mértékben differenciálja a tervezett és a kívánt gyermekszámot. A legmagasabb gyermekszám átlagokat a mezőgazdasági népességnél találjuk, a legalacsonyabbakat a tisztviselő rétegeknél. A kívánt gyermekszám mind a munkás, mind a mezőgazdasági népességnél meghaladja a tervezett gyermekszámot, csak a tisztviselő rétegek körében — ahol a tervezett gyermekszámot megváltoztató nők közül többen kívánnak kevesebb gyermeket, mint ahányan többet — csökken egy árnyalattal.

12. Átlagos gyermekszámok társadalmi-foglalkozási csoportok szerint

Средние числа детей по социально-профессиональным группам
Average Number of Children by Social Status

Társadalmi-foglalkozási csoport (1)	Átlagos gyermekszám (2)			100 családtervező nő közül (6) a tervezettnél	
	tervezett (3)	lényleges (4)	kívánt (5)	kevesebb (7)	több (8)
				gyermeket kíván	
1. Mezőgazdasági népesség	2,4	2,3	2,9	7	20
2. Munkás népesség	2,2	1,9	2,5	11	18
3. Tisztviselő réteg	2,2	1,4	2,1	19	9

Горизонтальная графа: (1) Социально-профессиональные группы; (2) среднее число детей; (3) проектное; (4) фактическое; (5) желанное. Между 100 женщинами (6) женщины желавшие (7) меньше, (8) больше детей.

Вертикальная графа: См. табл. 6.

Heading: (1) Socio-occupational groups; (2) average number of children; (3) planned; (4) actual; (5) desired. (6) of 100 family planning women those who desire (7) less, (8) more children than the planned number.

Lateral text: See Table 6.

A részletesebb társadalmi-gazdasági csoportosítás az átlagos gyermekszámok terén is a családtervezésnél tapasztaltakhoz hasonló differenciáltságot mutat. A tervezett és a kívánt gyermekszám azoknál a mezőgazdasági munkás és napszámos rétegeknél a legmagasabb, ahol a családtervezés a legkevésbé elterjedt és a tervezett gyermekszám is leggyakrabban — pozitív irányban — változik meg. Sajátos viszont, hogy a tisztviselő rétegeknél a családtervezés gyakorisága és a tervezett gyermekszám között éppen fordított az összefüggés.

Annak, hogy a nő kereső-e vagy eltartott, jelentős szerepe van a gyermekszám megtervezésében, illetőleg a tervezett gyermekszám megváltoztatásában is. Ez abban jut kifejezésre, hogy a kereső nők kevesebb gyermeket terveznek, mint az eltartottak, s a kívánt gyermekszámuk sem több, holott az eltartottak kívánt gyermekszáma sokkal magasabb a tervezettnél. E két csoport tervezett gyermekszámának megváltozása is ellentétes tendenciájú. A kereső nők közül többen kívánnak kevesebb, az eltartott nők közül pedig több gyermeket a tervezettnél, mint megfordítva.

13. *Átlagos gyermekszámok egyes társadalmi-foglalkozási rétegek szerint*
Средние числа детей по нескольким социально-профессиональным слоям
Average Number of Children by Certain Socio-Occupational Strata

Társadalmi-foglalkozási csoport (1)	Átlagos gyermekszám (2)			100 családtervező nő közül (6) a tervezettnél	
	tervezett (3)	tényleges (4)	kivánt (5)	kevesebb (7)	több (8)
				gyermeket kíván	
1. Tisztviselők :					
2. egyetemi, főiskolai végzettségűek	2,5	1,5	2,3	22	8
3. szaktisztviselők	2,3	1,4	2,1	20	9
4. egyéb nem fizikai foglalkozások	2,1	1,4	2,0	17	8
5. Mezőgazdaság :					
6. tsz tagok, önállóak, szakmunkások	2,4	2,3	2,8	8	18
7. munkások és napszámosok	2,6	2,6	3,3	5	29

Горизонтальная графа : См. табл. 12.

Вертикальная графа : См. табл. 7.

Heading : See Table 12.

Lateral text : See Table 7.

14. *A kereső és eltartott nők átlagos gyermekszámai társadalmi-foglalkozási csoportok szerint*
Средние числа детей самостоятельных и несамостоятельных женщин по социально-профессиональным группам
Average Number of Children of Earning and Dependant Females by Social Status

Társadalmi-foglalkozási csoport (1)	Átlagos gyermekszám (2)			100 családtervező nő közül (6) a tervezettnél	
	tervezett (3)	tényleges (4)	kivánt (5)	kevesebb (7)	több (8)
				gyermeket kíván	
1. Kereső nők	2,2	1,5	2,1	17	11
2. Eltartott nők	2,4	2,1	2,7	10	18
3. Mezőgazdasági népesség					
1. keresők	2,2	2,2	2,6	7	21
2. eltartottak	2,5	2,4	3,0	7	20
4. Munkás népesség					
1. keresők	2,1	1,6	2,2	14	14
2. eltartottak	2,3	2,0	2,6	10	19
5. Tisztviselő rétegek					
1. keresők	2,2	1,2	2,0	22	7
2. eltartottak	2,3	1,8	2,4	13	12

Горизонтальная графа : См. табл. 12.

Вертикальная графа : См. табл. 8.

Heading : See Table 12.

Lateral text : See Table 8.

A TCS tanulmány társadalmi-foglalkozási csoportok szerint részletezett adatait az 1960. évi népszámlálás hasonló adataira standardizálva a tervezett gyermekszám átlagosan 2,3, a tényleges 1,9 és a kivánt 2,6, ami a jövőbeli reprodukció szempontjából kielégítőnek látszik.

НЕКОТОРЫЕ ФАКТОРЫ ПЛОДОВИТОСТИ
В ВЕНГРИИ*Резюме*

В своем исследовании автор подвергает анализу некоторые факторы плодовитости (динамики числа детей у женщин), которые реализуются в рамках планирования семьи (дифференцированность по общественным слоям и роду занятий, возраст и т. д.)

В вводной части своего исследования автор устанавливает, что специфические возрастные коэффициенты рождаемости не дают удовлетворительной картины уровня плодовитости. Ряд данных о рождаемости отдельных когорт в Венгрии свидетельствует о том, что женщины в течение пятнадцатилетнего послевоенного периода раньше достигали соответствующего числа детей, чем в предыдущий период. Таким образом полувековой упадок плодовитости был прерван. Несмотря на то, что путем экстраполяции когортных данных, фиксирующих изменения в порядке рождений, не является возможным извлечь непосредственные выводы относительно будущей динамики коэффициента рождаемости, эти данные все-же делают очевидным, что использование результатов полученных на базе коэффициентов воспроизводства, основывающиеся на специфических возрастных коэффициентах рождаемости, или соответственно, результатов построенных на основании аналогичных принципов моделей, для целей демографических прогнозов приводит к неправильным результатам.

В развитой в социальном и экономическом отношении демографической среде при определении числа детей женщин биологические факторы оттесняются в значительной мере на задний план и во все большей степени решающую роль приобретают факторы, реализующиеся в пределах планирования семьи. Эти факторы автор настоящего исследования излагает на основании исследования плодовитости, планирования семьи и регулирования рождений (исследование ТЦШ) в Венгрии.

63% замужних женщин при вступлении в брак планирует число детей, позже 76% из них регулирует, а 84% желает регулировать число рождений. Распространенность планирования семьи связано с принадлежностью к общественному слою, родом занятий, уровнем образования, с тем, относится ли женщина к числу самостоятельных или иждивенцев. Ожидаемые изменения удельного веса отдельных слоев, дифференцированных с точки зрения планирования семьи, окажут воздействие в направлении дальнейшего распространения планирования числа детей.

В данном исследовании различается четыре вида численности детей: численность детей, «запланированная» при вступлении в брак, «действительная» численность детей (живых), «желаемая» численность детей в период проведения обследования и «ожидаемая» численность детей, определяемая на объективной основе. Наиболее часто планируемое и желаемое число детей равно 2. Дисперсия желаемого числа детей от моды является большим, чем это имеет место в отношении планируемого числа детей, при чем средняя желаемого числа детей тоже является более высокой. Согласно данным исследования плодовитости, планирования семьи и регулирования рождений (исследованию ТЦШ) в распределении по общественным слоям и роду занятий (стандартизованным по данным выборки, из материала переписи населения 1960 года), планируемое число детей составляло 2,3 действительное — 1,9 и желаемое — 2,6, что является удовлетворительным с точки зрения воспроизводства населения. В ряде случаев не только желаемое число детей превышает их действительное число но и действительное число превышает запланированное.

Общественное положение в значительной степени дифференцирует плодотворность. Наиболее высоким является желаемое число детей у сельскохозяйственного населения (2,9), наиболее низким у служащего населения (2,1), а желаемое число детей у рабочего населения равно средней двух приведенных выше цифр. Самостоятельные женщины планируют меньшее количество детей, чем женщины, находящиеся на иждивении, при

чем у них желаемое число детей не является в значительной степени большим. Число желаемых детей у женщин, находящихся на иждивении, в значительной степени превосходит планируемое число детей. Таким образом представления женщин, находящихся на иждивении, в области планирования семьи, — в противоположность самостоятельным женщинам, — склоняются в сторону большего числа детей.

SOME FACTORS AFFECTING FERTILITY IN HUNGARY

Summary

The paper deals with a few factors of fertility in family planning such as socio-occupational status and age.

In its introductory part it points out that the age specific birth rates do not give a satisfactory picture of the fertility level. In Hungary the series of birth data of the single cohorts reveal that in the 15 years following World War II the women reached the corresponding number of children earlier than in former years and so the half-century long decline of fertility has stopped. Though no conclusion can be drawn about the future trend of the birth rate by way of extrapolating the cohort data indicating changes in the order of births, yet the data make it obvious that the use of the results of the reproduction rates based on age-specific birth rates or of models built on similar principles would lead to erroneous conclusions.

In case of developed populations the biologic factors are losing importance in determining the number of children of women whereas it is increasingly determined by factors of family planning. The paper informs about these factors on basis of the Hungarian fertility, family planning and birth control study (TCS Study). Of married women 63 per cent plan the number of their children at the conclusion of the marriage. Later, however, 76 per cent regulate and 84 per cent wish to regulate the number of births. The extent of family planning is connected with the socio-occupational stratification, the cultural level, the fact whether the woman is an earner or a dependant. The expected changes in the proportion of the strata differentiated from the point of view of family planning act in the direction of planning the number of children.

The study distinguishes among different concepts of the number of children, i.e. „planned” at the conclusion of marriage, „actual” (living), „desired” at the time of surveying and the “expected” (computed) number of children, which latter can be determined by objective criteria. Most frequently 2 children are planned and desired. The dispersion of the desired number of children from the modus is greater than that of the planned children number and also the average of the desired number of children is higher. According to the data detailed by socio-occupational groups of the TCS study (standardised on basis of the sampling data of the 1960 Census) the planned number of children is 2,3 (the actual number is 1,9) the desired number of children is 2,6 which looks quite adequate from the point of view of reproduction. In many cases not only does the desired number of children surpass the actual one but also the actual number the planned one and vice-versa.

The social position shows great differences in fertility. The highest is the desired number of the agricultural population (2,9) the lowest is that of the non-manuals (2,1) the fertility of the manual workers conforms to the average. The female earners plan fewer children than the dependant ones and the desired number of their children is not much more. The number of children of female dependants rather surpasses the planned one and their ideas about family planning — unlike those of earners — rather shift in the direction of several children.

A TÁRSADALMI RÉTEGENKÉNT DIFFERENCIÁLT TERMÉKENYSÉG ALAKULÁSA MAGYARORSZÁGON*

DR. KLINGER ANDRÁS

Magyarországon — a legtöbb európai országhoz hasonlóan — a termékenység szintje a XX. század eleje óta (amióta erre vonatkozóan megbízható adatokkal rendelkezünk) fokozatosan csökkent. Az 1000 propagatív korú nőre¹ jutó élveszületések száma évtizedről-évtizedre 20–25%-kal csökkent és 1959-ben már csak 31%-ot ért el és kevesebb mint 40%-a volt a század első éveivel hasonló arányának. Az utolsó 10 évben — 1949 óta — a női termékenység 20%-kal csökkent (bár az évtized első felében — 1954-ig — fokozatos emelkedés volt tapasztalható: 1954-ben ezer 15–49 éves nőre 88 élveszületés jutott, 16%-kal több mint 1949-ben, ehhez képest 1959-ig 33%-os volt a csökkenés).

A termékenység általános csökkenésében csak kis szerepet játszott a női népesség kormegoszlásának az öregedés irányában történő fokozatos eltolódása. Ennek következménye abban mutatkozik meg, hogy a kormegoszlás változásának hatásait kiküszöbölő standardizált arányszámok csökkenése valamivel kisebb mérvű volt, mint a nyers arányszámoké. 1959-ben a standard arányszámban² 1911-hez viszonyított csökkenés mértéke 51% a nyers arányszám 57%-os csökkenésével szemben.

A termékenység alakulásában jelentős szerepet játszik a különböző társadalmi rétegek eltérő termékenysége. Hosszabb időtávlatban — fogalmi eltérések miatt — általában nehézségekbe ütközik a társadalmi rétegenként differenciált termékenység szintjének megrajzolása, különösen túlzottan részletezetten. Nagyobb társadalmi-gazdasági csoportok vonatkozásában azonban már mód nyílik a század elejétől kezdődően vizsgálat tárgyává tenni a termékenység differenciálódását. Ez nemcsak a termékenységben az egyes időszakokban mutatkozó társadalmi különbségekre mutat rá, hanem alkalmas arra is, hogy megállapítsuk a népesség társadalmi-gazdasági eltolódása, ill. az egyes társadalmi-gazdasági rétegek termékenységének módosulása hogyan járult hozzá az általános termékenység megváltozásához.

* A Nemzetközi Népeségtudományi Unió 1961. évi New York-i konferenciáján megvitatott tanulmány.

¹ Propagatív korúak alatt itt és a továbbiakban a 15–49 éves nőket értjük.

² Az 1910. évi női népesség kormegoszlása alapján számítva.

A differenciális termékenység vizsgálatára alkalmas adatok is a század eleje óta állnak rendelkezésre Magyarországon.³ A termékenységi arányszámok a nők foglalkozási viszonya, illetve foglalkozási ága alapján vannak kiszámítva oly módon, hogy a kereső nőket a saját, az eltartottakat eltartóik foglalkozási viszonya, illetve foglalkozási ága alapján csoportosítottuk.

A XX. század első 60 évének differenciális termékenységében elsősorban azt kell megfigyelni, hogy jelentős eltolódás következett be a mezőgazdasági és az egyéb (nem mezőgazdasági) női népesség egymáshoz viszonyított termékenységi szintjében. A század első évtizedeiben a mezőgazdasági foglalkozású nők termékenysége 30–40%-kal haladta meg az egyéb foglalkozásúakét. Ez a különbség a két világháború közötti időszakban csak fokozódott (ekkor már a mezőgazdasági népesség termékenysége felélékét harmadával volt magasabb a nem mezőgazdaságiakénál). Ézzel szemben a második világháború óta ez a különbség megszűnt, illetve visszajára fordult: a 40-es évek végén a két nagy réteg termékenysége gyakorlatilag azonos volt, 1959-ben pedig már a nem mezőgazdasági foglalkozású nők termékenysége meghaladta a mezőgazdasági foglalkozásúakét; ezer nem mezőgazdasági foglalkozású nőre már több mint 10%-kal több elveszületés jutott, mint ugyanennyi mezőgazdasági foglalkozására.

E különbségek mellett figyelemreméltó az is, hogy a mezőgazdasági foglalkozású nők termékenysége nagyobb mértékben csökkent, mint az egyéb foglalkozásúaké: 1959-ben az előbbieké termékenysége 67%-kal, az utóbbiaké 52%-kal volt alacsonyabb mint a század elején; az utóbbi 10 évben a csökkenés 25, illetve 16% volt.

A két alapvető foglalkozási réteg (mezőgazdaság, nem mezőgazdaság) eltérő termékenysége mellett érdemes megvizsgálni a termékenység foglalkozási viszony szerinti differenciálódását, amely még inkább magán viseli a társadalmi eltérések hatását. Különösen jellemző a termékenységi differencia a fizikai és a szellemi munkát végző nők között.⁴ A század elején a fizikai foglalkozási viszonyhoz tartozó nők termékenysége kétharmadával-háromnegyedével volt magasabb a szellemiekénél. A két világháború közötti időszakban a különbség még fokozódott: a fizikai dolgozók termékenysége ekkor már háromszorosa volt a szellemiekének. A második világháború után — elsősorban annak hatására, hogy e két réteg között eltűntek az életviszonyokban mutatkozó jelentősebb eltérések — e különbség jelentős mértékben csökkent: ezer propagatív korú fizikai dolgozó nőre 1959-ben már csak alig valamivel több mint másfélszer annyi elveszületés jutott, mint ugyanannyi szellemi dolgozóra.

A termékenységi differenciák, illetve azok eltérő módon történt alakulása bizonyos mértékig hozzájárult az általános termékenység szintjének csökkenéséhez is. Így a propagatív korú női népesség társadalmi-gazdasági eltolódása az általános termékenység szintjének tulajdonképpeni emelkedéséhez vezetett, vagyis, ha jelenleg azonos lenne a női népesség foglalkozási ági összetétele a század elejeivel, az ezer 15–49 éves korú nőre jutó élve-

³ Az összehasonlítást csak kis mértékben befolyásolja, hogy az 1920. előtti adatok Magyarországnak nem a jelenlegi, hanem az első világháború előtti területére vonatkoznak. 1920 óta minden adat a jelenlegi országterületre vonatkozik.

⁴ Természetesen ebben a vonatkozásban is együtt vizsgáljuk a kereső és eltartott nőket, az eltartottakat eltartóik foglalkozási viszonya alapján besorolva.

születések száma a jelenlegi 61-gyel szemben csak 59 lenne, a foglalkozási viszony szerinti összetétel változatlan maradása esetén pedig csupán 55.

1. A termékenység alakulása társadalmi-gazdasági csoportonként, 1900—1959

Динамика плодородности по общественно-экономическим группам в 1900—1959 гг.

Fertility by Socio-Economic Groups, 1900—1959

Társadalmi-gazdasági csoport ⁽¹⁾	Ezer 15—49 éves nőre jut élveszületés (2)					
	1900—01 ²	1910—11 ²	1920—21	1930—31	1948—49	1959
1. <i>Önálló és segítő családtag</i>						
2. Mezőgazdaság	157	137	106	57	56	43
3. Egyéb	154	125	97	75	67	49
4. <i>Együtt</i>	156	134	103	62	58	44
5. <i>Fizikai dolgozó</i> ³						
2. Mezőgazdaság	195	212	178	199	233	69
6. Ipar- és építőipar	212	171	153	97		76
7. Közlekedés	228	189	141	105	84	100
3. Egyéb	87	77	58	42		47
4. <i>Együtt</i>	168	164	139	117	106	70
8. <i>Szellemi dolgozó</i> ³ ...	104	82	56	37	55	46
9. <i>Összesen</i>	156	144	118	88	76	61
10. Ebből:						
2. Mezőgazdaság ..	171	164	141	112	76	56
11. Nem mezőgazd.	130	115	93	67	75	63

¹ A keresők saját, az eltartottak az eltartó foglalkozási ága és foglalkozási viszonya alapján

² Magyarország 1920 előtti területén.

³ Az alkalmazásban állók és a termelősövetkezeti tagok együtt.

Горизонтальная графа: (1) Общественно-экономические группы; (2) живорождения на 1000 женщин в возрасте 15—49 лет.

Вертикальная графа: 1. Самостоятельные и помогающие им члены семьи; 2. сельское хозяйство; 3. прочие; 4. вместе; 5. работники физического труда; 6. промышленность и строительная промышленность; 7. транспортное хозяйство; 8. работники умственного труда; 9. всего; 10. в том числе; 11. несельское хозяйство.

Heading: (1) Socio-economic groups, (2) live births per 1000 females aged 15—49.

Lateral text: 1. Independents and unpaid family workers; 2. agricultural; 3. others; 4. total; 5. manual workers; 6. industry and building; 7. transport and communication; 8. non-manual workers; 9. grand total; 10. of which; 11. non-agricultural.

A termékenységben mutatkozó társadalmi-gazdasági differenciák vizsgálatát még a tekintetben is szükséges elvégezni, hogy egyes rétegeken belül hogyan alakul a kereső és az eltartott nők termékenysége, vagyis annak megfigyelése, hogy milyen befolyással van a női termékenységre az a tény, hogy a nő részt vesz az aktív gazdasági tevékenységben. Ezt az összehasonlítást csupán a nem mezőgazdasági foglalkozású nők vonatkozásában lehetséges elvégezni, miután a mezőgazdasági népességen belül nem vonható éles határ a kereső és az eltartott nők között, miután nehéz megállapítani a különbséget a „kereső” segítő családtagok és a házimunkát végző „eltartott” nők között.

A kereső nők termékenysége természetesen alacsonyabb az eltartottakénál. E különbség azonban az utóbbi 10 évben jelentősen csökkent: 1949-ben még a nem mezőgazdasági eltartott nők termékenysége közel

három és félszerese volt a keresőkének, 1959-ben pedig az előbbieket termékenysége már csupán 86%-kal haladja meg az utóbbiakét. Figyelemreméltó, hogy amíg az utóbbi 10 évben az általános termékenység és azon belül a nem mezőgazdasági foglalkozású nők termékenysége csökkent, addig a kereső nők termékenysége nőtt.

A két alapvető foglalkozási viszonyhoz tartozó nők termékenységében is jelentős eltéréseket tapasztalunk: 1949-ben még a szellemi foglalkozású kereső nők termékenysége több mint egyharmadával meghaladta a fizikaiakét. Jelenleg azonban a fizikai keresők termékenysége magasabb és 10 év alatt közel háromnegyedével növekedett.

2. A kereső és eltartott nők termékenysége társadalmi rétegenként, 1949—1959
 Плодовитость самостоятельных и несамостоятельных женщин по общественным слоям в 1949—1959 гг..
 Fertility of Female Earners and Dependants by Social Strata, 1949—1959

Társadalmi réteg ¹ (1)	Ezer 15—49 éves nőre jutó élveszületés (2)		1959 1949 %-ában (3)
	1949	1959	
1. Mezőgazdaság	76	56	74
2. Nem mezőgazdaság			
3. Kereső			
4. fizikai	27	47	174
5. szellemi	37	42	114
6. Együtt	30	45	150
7. Eltartott			
4. fizikai	89	.
5. szellemi	63	.
6. Együtt	102	84	82
8. Kereső és eltartott			
4. fizikai	69	.
5. szellemi	49	.
6. Együtt	75	64	85
9. Összesen	76	61	80

¹ Keresők a saját, eltartottak az eltartó foglalkozási ága és foglalkozási viszonya szerint; a fizikai dolgozók tartalmazzák az alkalmazásban álló fizikai dolgozókat, az önálló kisiparosokat és kiskereskedőket, valamint a kisipari termelészövetkezeti tagokat.

Горизонтальная графа: (1) Общественные слои; (2) живорождения на 1000 женщин в возрасте 15—49 лет; (3) в 1959 г. во процентах к данным 1949 г.

Вертикальная графа: 1. Сельское хозяйство; 2. несельское хозяйство; 3. самостоятельные, 4. физического, 5. умственного труда; 6. вместе; 7. иждивенцы; 8. самостоятельные и иждивенцы; 9. итого.

Heading: (1) Social strata; (2) live births per 1000 females aged 15—49; (3) 1959 as a percentage of 1949.

Lateral text: 1. Agricultural; 2. non-agricultural; 3. earners; 4. manual; 5. non-manual workers; 6. total; 7. dependants; 8. earners and dependants; 9. grand total.

Jelenleg jóval magasabb a propagatív korú nem mezőgazdasági foglalkozású nőknél a keresők aránya, mint 1949-ben. Ha az 1949. évi kereső-eltartott arány változatlan maradt volna, ezer 15—49 éves nem mezőgazdasági foglalkozású nőre a jelenlegi 64-gyel szemben 70 élveszületés jutott volna, vagyis a kereső nők számának növekedése a termékenység 9%-os csökkenését vonta maga után. Ugyanakkor, — mint láttuk — a

kereső nők termékenysége ez alatt az idő alatt jelentősen növekedett és az eddigiekhez hasonló emelkedés esetén a keresők termékenysége valószínűleg megközelíti az eltartottakét és így a kereső nők számának további emelkedése már kevésbé fog a termékenység csökkenése irányában hatni. Különösen valószínű ez azért, mert jelentős kormányintézkedések segítik elő már jelenleg is a dolgozó nők szüleit (fizetett szülési szabadság, csecsemőkelengye juttatás, bölcsődei és óvodai hálózat stb.).

Az 1959. évre vonatkozóan módunkban volt kiszámítani a koresoportonkénti differenciált termékenységi arányszámokat. E vizsgálat azt mutatja, hogy a mezőgazdasági foglalkozású nők termékenysége 20 éven alul jelentősen alacsonyabb, 20–29 éves korban lényegében azonos, 30 éven felül pedig jelentős mértékben magasabb mint a nem mezőgazdasági foglalkozásúaké. E koresoportok szerinti vizsgálat arra is rámutat, hogy az általános termékenység differenciája e két alapvető réteg között csupán látszólagos és a propagatív korú mezőgazdasági, illetve egyéb foglalkozási ágba tartozó nők eltérő kormegoszlása indokolja. A kormegoszlás eltéréseit kiküszöbölő standard arányszám mindkét rétegnél egyaránt 61‰, vagyis a mezőgazdasági foglalkozásúak kormegoszlása negatív, az egyéb foglalkozásúaké pozitív hatással van termékenységük alakulására.

3. A kereső és eltartott nők termékenysége társadalmi rétegenként koresoportok szerint, 1959

Плодовитость самодеятельных и несамодетельных женщин по общественным слоям и возрастным группам в 1959 г.

Fertility of Female Earners and Dependants by Social Strata, According to Age Groups, 1959

Társadalmi réteg (1)	Ezer						Összes 15–49
	15–19	20–24	25–29	30–34	35–39	40–49	
	éves nőre jut élveszületés (2)						
1. Mezőgazdaság	42	165	111	62	31	4	56
2. Nem mezőgazdaság							
3. Kereső							
4. fizikai	39	129	88	40	18	2	47
5. szellemi	21	80	75	40	17	2	42
6. Együtt	35	108	82	40	18	2	45
7. Eltartott							
4. fizikai	97	233	135	72	38	5	89
5. szellemi	28	364	157	66	27	2	63
6. Együtt	79	245	138	71	36	4	84
8. Kereső és eltartott							
4. fizikai	68	183	115	58	28	3	69
5. szellemi	25	115	93	47	20	2	49
6. Együtt	57	163	109	55	26	3	64
9. Összesen	54	163	107	57	28	3	61

¹ Az ismeretlen korú és az 50 éves és idősebb nőkkel együtt.

Горизонтальная графа: (1) Общественные слои; (2) живорождения на 1000 женщин в возрасте . . . лет.

Вертикальная графа: См. табл. 2.

Heading: (1) Social strata; (2) live births per 1000 females aged . . .

Lateral text: See Table 2.

A nem mezőgazdasági népességben belül a fizikai munkát végző nők termékenysége a legfiatalabb korcsoportokban haladja meg leginkább a szellemi dolgozókéét. Így például ezer 15–19 éves fizikai dolgozó nőre (keresőre és eltartottra) több mint két és félszer annyi elveszületés jut, mint ugyanannyi szellemire, a 20–24 éves korcsoportban a különbség 60%-os, a 25–29 évesben pedig már nem éri el a 25%-ot sem. Lényegében hasonlóak a különbségek a kereső nők korcsoportjaiban is, csupán az figyelemreméltó, hogy az eltartottaknál a 20–29 éves szellemiek termékenysége jelentősen meghaladja a fizikaiakét. A keresők és eltartottak termékenységi eltérései a legfiatalabb és a legidősebb propagatív korcsoportokban a legjelentősebb, a 25–34 éves korú nőknél viszonylag a legalacsonyabb.

Az egyes társadalmi rétegek termékenységi differenciái természetesen reprodukciójuk eltérésében is jelentkezik. 1959-ben a mezőgazdasági foglalkozásúak nettó reprodukciós arányszáma 0,950, a nem mezőgazdasági fizikai dolgozóké 1,042, a nem mezőgazdasági szellemieké pedig 0,694 volt. Ez más szóval annyit jelent, hogy csupán a nem mezőgazdasági fizikai dolgozók reprodukciója tekinthető pozitívnek, a mezőgazdasági foglalkozásúaké egy árnyalattal a növekedés szintje alatt van, a szellemieké azonban jelentős csökkenésre utal.

Amennyiben változatlanak tételezzük fel a jelenlegi női kereső-eltartott arányt és abból indulunk ki, hogy valamennyi jelenleg kereső nő egész propagatív kora alatt kereső és valamennyi eltartott nő eltartott marad, módunkban áll kiszámítani a nem mezőgazdasági keresők, illetve eltartottak reprodukciós arányszámát. E számítás eredménye azt mutatja, hogy a nem mezőgazdasági eltartottak nettó reprodukciós arányszáma több mint kétszerese (1,355) a keresőkének (0,654).

A termékenységi differenciák nem csupán a különböző társadalmi réteghez tartozó nők elveszületési gyakoriságában mutatkoznak meg, hanem fennállanak az ezektől összesen született gyermekek számának átlagában is. 1930 óta nyomon kísérhetjük a különböző társadalmi rétegekhez tartozó házas nők átlagos gyermekszámának alakulását.⁵ Az erre vonatkozó adatok nem ugyanazokat a különbségeket mutatják, mint amelyeket az elveszületési arányszámok vonatkozásában megállapítottunk. A házas nők átlagos gyermekszáma a mezőgazdasági foglalkozású nőknél még jelenleg is magasabb, mint a nem mezőgazdasági foglalkozásúaknál. Ezt az okozza, hogy a mezőgazdasági népesség alacsonyabb termékenysége csupán a legutóbbi években jelentkezett és még az ötvenes évek elején is elveszületési gyakoriságuk magasabb volt a nem mezőgazdasági foglalkozásúakénál. A két alapvető foglalkozási réteg közötti különbség azonban csökkent: amíg 1949-ben száz mezőgazdasági foglalkozású propagatív korú nőnek 42%-kal több gyermeke született, addig ez a különbség 1960-ra már 32%-ra csökkent.

A két alapvető foglalkozási réteg átlagos gyermekszámának eltérő alakulására mutat rá az is, hogy amíg az elmúlt 11 év alatt a mezőgazdasági népesség átlagos gyermekszáma 9%-kal csökkent, addig a nem mezőgazdasági népességé lényegében változatlan maradt. A nem mezőgazdasági népességben belül a fizikai és a szellemi dolgozók átlagos gyermekszáma 1949

⁵ A számítások alapjául a népszámlálások ún. házas termékenységi adatgyűjtései szolgáltak, amelyek számbavették a házas nők összesen született gyermekeinek számát. A vizsgálat itt is csupán a propagatív (15–49 éves) korú nőkre terjedt ki.

óta egyaránt változatlan maradt, az előbbieik gyermekszám átlaga jelenleg 31%-kal haladta meg az utóbbiakét. Ez a különbség 1940-ben még 59% volt.

4. Az összesen született gyermekek száma társadalmi rétegenként, 1930—1960

Численность всех родившихся детей по общественным слоям и возрастным группам в 1930—1960 гг.

Total Number of Children Born by Social Strata, 1930—1960

Társadalmi réteg (1)	Száz 15—49 éves házas nőre jut összesen született gyermek (2)		
	1930. XII. 1.	1949. I. 1.	1960. I. 1. ¹
1. Mezőgazdaság	310	260	237
2. Nem mezőgazdaság			
3. fizikai	242	192	191
4. szellemi	152	146	145
5. Együtt	230	183	179
6. Összesen	271	220	200

¹ Az 1%-os képviseleti minta adatai.

Горизонтальная графа: (1) Общественные слои; (2) число всех родившихся детей на 100 замужних женщин в возрасте 15—49 лет.

Вертикальная графа: 1. Сельское хозяйство; 2. не сельское хозяйство; работницы 3. физического; 4. умственного труда; 5. вместе; 6. итого.

Heading: (1) Social strata, (2) total number of children born per 100 married women aged 15—49.

Lateral text: 1. Agricultural; 2. non-agricultural; 3. manual; 4. non-manual workers 5. total; 6. grand total.

Korcsoportonként vizsgálva az egyes társadalmi rétegek átlagos gyermekszámát, azt tapasztaljuk, hogy 1949-hez viszonyítva a mezőgazdasági foglalkozású házas nők átlagos gyermekszáma 30 éves kor alatt emelkedett, ezen felül minden korcsoportban csökkent. A nem mezőgazdasági foglalkozású nőknél ugyanez az arányszám kissé fordított módon alakult: a legfiatalabb (25 éven aluli) korcsoportokban és az idősebb (40 éves és idősebb) korcsoportokban kis mérvű csökkenés, a többi (25—39 éves) korcsoportban pedig emelkedés tapasztalható.

A mezőgazdasági foglalkozású nők átlagos gyermekszáma még 1960-ban is minden korcsoportban magasabb a nem mezőgazdasági foglalkozásúakénál. A különbség a 20—24 éveseknél a legjelentősebb, a 25—34 éveseknél viszonylag a legalacsonyabb. A két alapvető réteg kormegoszlási különbségeinek kiküszöbölése esetén (a propagatív korú nők általános kormegoszlására standardizálva) száz mezőgazdasági foglalkozású nőre 229, ugyanannyi nem mezőgazdasági foglalkozású nőre 182 összesen született gyermek jutna. Ebben az esetben tehát az előbbieik átlagos gyermekszáma 26%-kal lenne magasabb az utóbbiakénál. A kormegoszlás tehát a mezőgazdasági foglalkozásúaknál pozitív irányban, az egyéb foglalkozásúakénál negatív irányban járul hozzá a gyermekszám alakulásához.

A nem mezőgazdasági foglalkozású propagatív korú nők esetében módunkban áll a keresők és eltartottak eltérő gyermekszámát is megfigyelni. 1960-ban száz 15—49 éves nem mezőgazdasági kereső nőre 143 összesen született gyermek jutott, ugyanannyi eltartottra pedig 193. Az eltartottak átlagos gyermekszáma 35%-kal haladja meg a keresőkéét. Ugyanez a differencia a fizikai dolgozóknál 34, a szellemi dolgozóknál 65%. Kor-

csoportonként vizsgálva az eltartottak magasabb gyermekszámát, azt állapíthatjuk meg, hogy ez a differencia a korról párhuzamosan csökken: amíg a 20 éven aluli eltartott nők átlagos gyermekszáma több mint 80, a 20–24 éveseké pedig közel 60%-kal magasabb az ugyanilyen korú keresőkénél, addig az idősebb korcsoportokban ez a különbség csupán 40–50%-os. Ez azzal magyarázható, hogy az idősebb korú — jelenleg kereső — nők fiatalabb korukban még eltartottak voltak, amikor szülési gyakoriságuk magasabb volt.

5. Az összesen született gyermekek száma társadalmi rétegenként, korcsoportonként, 1949—1960

Численность всех родившихся детей по общественным слоям в 1949—1960 гг.

Total Number of Children Born, by Social Strata and Age Groups, 1949—1960

Korcsoport (1)	Száz (3)							
	mezőgazdasági (4)	nem mezőgazdasági (5)		összes (8)	mezőgazdasági (4)	nem mezőgazdasági (5)		összes (8)
		fizikai (6)	szellemi (7)			fizikai (6)	szellemi (7)	
	házas nőre jut összesen született gyermek (2)							
	1949. I. 1.				1960. I. 1. ¹			
15—19 éves	46	48	40	46	51	44	35	45
20—24 éves	97	94	77	94	112	97	68	97
25—29 éves	176	152	127	159	180	164	122	161
30—34 éves	255	197	161	217	222	210	152	204
35—39 éves	301	224	172	254	269	233	171	235
40—44 éves	341	244	171	286	310	234	195	256
45—49 éves	373	265	167	312	321	254	185	274
Összesen	260	193	146	220	237	191	145	200

¹Az 1 %-os képviseleti minta adatai.

Горизонтальная графа: (1) Возрастные группы; (2) число всех родившихся детей на (3) 100 замужних женщин, общественный слой которых (4) сельское хозяйство, (5) несельское хозяйство; работницы (6) физического, (7) умственного труда; (8) всего.

Heading: (1) Age groups; (2) total number of children born per, (3) 100 married women, the social stratum of which being (4) agricultural, (5) non-agricultural, (6) manual, (7) non-manual workers, (8) total.

A születésszabályozásra vonatkozó reprezentatív vizsgálat⁶ adatai arra mutatnak rá, hogy nem véletlen, hogy csupán a legutóbbi években csökkent kis mértékben a mezőgazdasági népesség termékenysége a nem mezőgazdasági népesség termékenysége alá és hogy ez utóbbiakon belül a szellemi foglalkozásúak termékenysége az alacsonyabb. A mezőgazdasági népéségen belül ugyanis a születésszabályozással nem élők aránya 29%, a nem mezőgazdasági népesség 22%-os hasonló arányával szemben. A születésszabályozókon belül pedig — az összes nőkhöz viszonyítva — a csak védekezők, illetve a védekezők és terhesség megszakítással élők aránya az előbbi csoporthoz tartozóknál 49, az utóbbi csoporthoz tartozóknál pedig 60%. Ugyanez az arány a fizikai dolgozóknál 56, a szellemi dolgozóknál 68%.

Az a tény, hogy a keresők termékenysége alacsonyabb az eltartottakénál a születésszabályozás gyakoriságában is megmutatkozik. Az eltar-

⁶ E vizsgálat az ország propagatív korú női népességének 2,5 %-ára terjedt ki, és az 1959—1960 évben végrehajtott reprezentatív adatgyűjtés eredményét tartalmazza.

tott nők 23%-a nem szabályozza szüleiének számát, ugyanez az arány a keresőknel kevesebb mint 20%. Ez utóbbiak 62%-a él védekezéssel, vagy védekezéssel és abortusszal, az előbbieknél ezeknek aránya 59%.

6. A születésszabályozás társadalmi rétegenként¹
 Регулирование рождаемости по общественным слоям
 Birth Control by Social Strata

Társadalmi réteg (1)	Száz 15—49 éves nő közül szüleiének számát (2)				
	nem (3)	csak véde- kezéssel (4)	csak ter- hességmeg- szakítás- sal (5)	mindkét módon (6)	ismeretlen módon (7)
1. Mezőgazdaság	29	19	21	30	1
2. Nem mezőgazdaság					
3. fizikai	24	18	19	38	1
4. szellemi	18	27	13	41	1
5. Együtt	22	21	17	39	1
6. Ebből:					
7. kereső	20	21	17	41	1
8. eltartott	23	22	17	37	1
9. Összesen	23	21	18	37	1

¹ A termékenységre és a születésszabályozásra vonatkozó reprezentatív adatgyűjtés adatai alapján.

Горизонтальная графа: (1) Общественные слои; (2) регулирование родов 100 женщин в возрасте 15—49 лет; (3) регулирования нет, (4) только защитой, (5) только прекращением беременности, (6) обоими способами, (7) неизвестными способами.

Вертикальная графа: 1. Сельское хозяйство; 2. несельское хозяйство; работники 3. физического, 4. умственного труда; 5. вместе; 6. в том числе; 7. самостоятельные; 8. иждивенцы; 9. всего.

Heading: (1) Social strata; (2) from among 100 women aged 15—39, birth control is practised; (3) not at all, (4) only by protective measures, (5) by abortion only, (6) by both methods, (7) by using unknown methods.

Lateral text: 1. Agricultural; 2. non-agricultural; 3. manual; 4. non-manual workers; 5. together; 6. of which; 7. earners; 8. dependants; 9. total.

Feltűnő, hogy a születésszabályozással nem élő mezőgazdasági foglalkozású nők 51%-a kívánja szüleiének számát befolyásolni, amikor ugyanez az arány a nem mezőgazdasági foglalkozásúknál 48%. Ez arra mutat, hogy a mezőgazdasági foglalkozású nők viszonylag alacsonyabb születésszabályozása elsősorban a születésszabályozási módszerek nem ismeréséből ered, és az egészségügyi kultúra e vonatkozású további elterjedése esetén a két alapvető rétegnél a születésszabályozásban résztvevők aránya lényegében kiegyenlítődik, ami azután a termékenységi differenciák csökkenésének irányában hat. Ez azt jelenti, hogy valószínűleg a jövőben még fokozódni fog az a tendencia, amelynek a második világháború óta tanúi vagyunk, t. i. a mezőgazdasági népesség termékenysége nagyobb arányú csökkenésének.

*

Összefoglalva megállapíthatjuk, hogy Magyarországon is jelentős különbségek mutatkoznak a különböző társadalmi-gazdasági csoportok, illetve társadalmi rétegek termékenységében. E differenciák azonban a

múltban sokkal jelentősebbek voltak, különösen a mezőgazdasági—nem mezőgazdasági foglalkozási ághoz, illetve a fizikai-szellemi foglalkozási viszonyhoz tartozó nők között. A legutóbbi időben a különbségek nagy mértékben csökkentek, illetve bizonyos vonatkozásban meg is fordultak. A legjelentősebb változás e tekintetben az, hogy jelenleg már a mezőgazdasági foglalkozású nők termékenysége alacsonyabb a többi foglalkozási ághoz tartozókéénál. A differenciális termékenységi arányok közötti különbségek csökkenését elsősorban az egyes társadalmi rétegek életviszonyának a legutóbbi időkbén történt közelebb kerülése idézte elő.

ДИНАМИКА ПЛОДОВИТОСТИ В ВЕНГРИИ В РАСПРЕДЕЛЕНИИ ПО ОБЩЕСТВЕННЫМ СЛОЯМ

Резюме

В Венгрии подобно большинству европейских стран в XX столетии произошло постепенное сокращение плодovitости. Число живорожденных в расчете на 1000 женщин в возрасте от 15 до 49 лет в 1959 году было на 60% ниже, чем в начале века.

Плодовитость различных общественных слоев в пределах общего уровня плодovitости является в определенной степени неоднородной. С начала века плодовитость женщин занятых в сельском хозяйстве сократилась в большей мере, чем плодовитость женщин, имеющих иной род занятий. С этим обстоятельством было сопряжено то явление, что в то время как до сих пор плодовитость женщин, занятых в сельском хозяйстве, была значительно выше, чем плодовитость женщин вне сельского хозяйства (перед первой мировой войной на 30—40%, а в период между двумя войнами на 50—60%), то теперь, в период после второй мировой войны, это различие исчезло, или, соответственно, превратилось в свою противоположность, поскольку в 1959 году плодовитость женщин, занятых вне сельского хозяйства уже более чем на 10% превысила таковую у женщин, занятых в сельском хозяйстве.

Значительные различия наблюдаются в плодovitости женщин, занятых в области физического и умственного труда. Плодовитость женщин, занятых в области физического труда, является более высокой. Между тем это различие в последнее время тоже уменьшилось, так что в настоящее время плодовитость женщин, занятых в области физического труда лишь в полтора раза превышает плодовитость женщин, занятых в области умственного труда.

Различия в области плодovitости имеют место также и в среде сельскохозяйственного женского населения между самостоятельными женщинами и женщинами, находящимися на иждивении. Более высокая плодовитость женщин, находящихся на иждивении, в течение последних лет в значительной степени сократилась: еще в 1949 году плодовитость находящихся на иждивении женщин вне сельского хозяйства почти что в три с половиной раза превышала таковую у самостоятельных женщин, а в 1959 году плодовитость первых лишь на 86% превышала плодовитость последних.

Расхождения в плодovitости между отдельными общественными слоями проявляются также и в различии в области воспроизводства. В 1959 году чистый коэффициент воспроизводства у сельскохозяйственного населения составлял 0,950, у физических работников вне сельского хозяйства 1,042 и у работников умственного труда 0,694.

Расхождения между различными общественными слоями имеются и в области так называемой переписной плодovitости, то есть в области сред-

него числа всех рожденных детей. Среднее число детей у замужних женщин рождающего контингента еще в 1960 году был на 32% выше у женщин, занятых в сельском хозяйстве, чем у женщин, занятых вне сельского хозяйства. Это соотношение, однако, в течение последних 11 лет сократилось, поскольку среднее число детей у сельскохозяйственного населения в этот период уменьшилось на 9%, в то время как у несельскохозяйственного населения в этой области по сути дела не произошло перемен.

На основании данных выборочного обследования регулирования рождений можно установить общественные различия доли женщин, принимающих участие в регулировании рождений. В рамках сельскохозяйственного населения доля не применяющих регулирование рождений — составляет 29% по сравнению с 22% у несельскохозяйственного населения. В рамках последнего доля физических работников равна 24% и доля умственных работников 18%. Все это вместе взято обуславливает наличие различий в области плодovitости между тремя общественными слоями.

TRENDS OF DIFFERENTIAL FERTILITY BY SOCIAL STRATA IN HUNGARY

Summary

In Hungary, similar to most European countries, fertility has been steadily diminishing since the beginning of the 20th century. In 1959 the number of live births per 1000 women between 15—49 was 60 per cent less than at the beginning of the century.

Within the general level of fertility that of the different social strata has shown somewhat different trends. Since the beginning of the century the fertility of women engaged in agricultural occupations has gone back at a higher rate than that of females in other occupations. It involved that whereas the fertility of women belonging to agricultural occupations had surpassed that of the non-agricultural women by 30—40 per cent before World War I. and by 50—60 per cent in the intra-war period since the Second World War, this difference has ceased and has even been reversed so that in 1959 the fertility of non-agricultural women surpassed that of women of agricultural occupations by more than 10 per cent.

Considerable disparities could be observed in the fertility of women belonging to manual and non-manual occupations, in favour of the former. In the recent times also this difference has diminished and at present the fertility of manual female workers is not more than 1,5-fold of that of non-manual workers.

Fertility differentials can be registered among earning and dependant women of non-agricultural occupations. The higher fertility of dependants has considerably decreased over the last years: whereas in 1949 the fertility of non-agricultural dependant women was nearly 3,5-fold that of the earners in 1959 the fertility of the former surpasses that of the latter by only 86 per cent.

The fertility differentials of the single social strata can be seen also in their different rates of reproduction: in 1959 the net rate of reproduction of females belonging to agricultural occupations was 0,950, that of non-agricultural manual workers was 1,042 and of intellectual ones 0,694.

Also the so-called census fertility of the different social strata shows discrepancies i. e. the average of the total number of children born. The average number of children born by married females in the age of reproduction was 32 per cent higher for women belonging to agricultural occupations even in 1960 than in case of women of non-agricultural occupations. This ratio, however, has decreased over the last 11 years because whereas the average number of children of the agricultural population fell by 9 per cent that of the non-agricultural population remained actually constant.

According to the sample survey relating to birth control the social differences expressed by the ratio of women practising birth control can be established. Within the agricultural population the ratio of women not practising birth control is 29 per cent as against 22 per cent in case of the non-agricultural population. Among these latter the ratio is 24 for manual workers and 18 per cent for non-manual ones. All this explains the fertility differentials among the three strata.

A HALANDÓSÁG KORSTRUKTÚRÁJÁNAK VÁLTOZÁSAI*

PÉTER GYÖRGY

A halandóság Magyarországon a század folyamán fokozatosan javult. A századeleji — $25^{0/00}$ -et meghaladó — magas általános halálozási arányszám az első világháború előtt csak lassan csökkent. Később azonban a csökkenés üteme meggyorsult, s az 1950-es évek második felében a halandóság elérte — a népesség korösszetételéhez mérten viszonylag alacsony — $10^{0/00}$ körüli szintet.

A halandóság csökkenése, s a csökkenés gyorsuló tendenciája korcsoportok szerint vizsgálva még kifejezőbb. Tekintettel arra, hogy a két nem halandóságának alakulása között a színvonalról eltekintve nincs lényegesebb különbség, a férfiak és nők adatait az I. ábrán összevontan vizsgáljuk.

A logaritmikus beosztású ábrán az egyes korcsoportok halandósága alakulásának kifejezésére meghúzható trendvonalak az első világháború előtti korszakban még alig térnek el a vízszintestől. A két világháború között a trendvonalak már határozott csökkenésről tanúskodnak, a felszabadulás utáni időszak korspecifikus halandóságának a trendjei pedig — elsősorban a fiatal korcsoportokban — még meredekebben esnek.

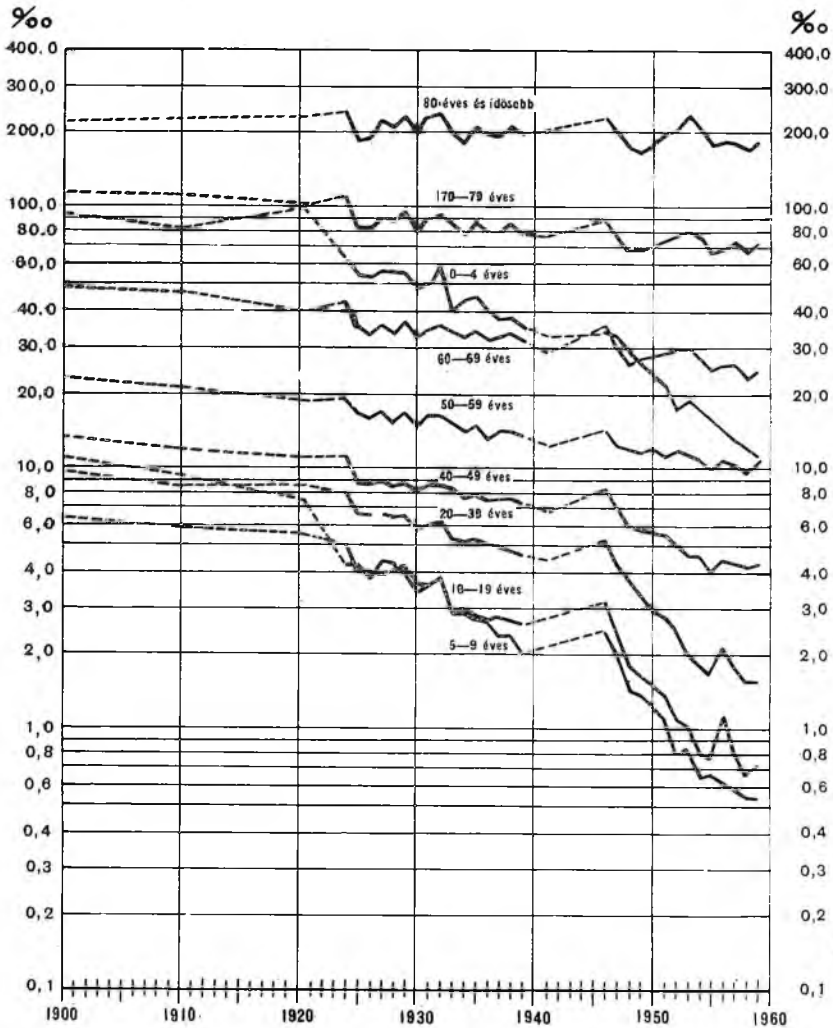
A halandóság csökkenésének üteme és az életkor között jellegzetes összefüggés mutatkozik. Ennek szemléltetésére az 1924—1939 közötti 16 év és az 1946—1959 közötti 14 év korcsoport-szerinti halandósági adatait használtuk fel. Az adatok logaritmusából a különböző korcsoportokra meghatározott trendvonalak iránytangensei különbözőek lesznek, azaz az egyes korcsoportok halandósága csökkenésének üteme egy-egy időszakon belül is eltér egymástól. Legyen

$$\log y = a_{ik} + b_{ik}x \quad (1)$$

a k -adik ($k = 1, 2, \dots, 9$) korcsoport trendvonalának egyenlete az i -edik ($i = 1, 2$) időszakban. E trendvonalak a_{ik} , b_{ik} paramétereinek értékeit a két időszakra korcsoportok szerint az I. táblázatban tüntettük fel.

Az a_{1k} és a_{2k} paraméterek az életkor szerinti halandóság ismert „U” alakú görbéjét rajzolják ki, amelynek színvonala a második időszakban minden korcsoportban alacsonyabb, mint az előzőben. A csökkenés ütemét kifejező b_{1k} és b_{2k} paraméterek az egyes életkorokban sajátosan alakulnak.

* A Nemzetközi Népegysegységi Unió 1961. évi New York-i konferenciáján megvitatott tanulmány.

I. Az életkor-specifikus halandóság alakulása Magyarországon, 1900—1960
 Динамика повозрастной смертности в Венгрии в 1900—1960 гг.
 (мужчины и женщины)
 Age-Specific Death Rates in Hungary, 1900—1960

A csökkenés mindkét időszakban az 5—9 éves korúaknál a legmerekedebb, s ettől kezdve a magasabb életkorúaknál fokozatosan egyre enyhébb lejtőjű. A 0—4 éves korúak halandóságának csökkenése a 10—19 és a 20—39 évesekéhez hasonló, az utóbbiakéhoz áll közelebb. Mindkét időszak iránytangenseinek sorozatából az a következtetés vonható le, hogy minél fiatalabb korúak halandóságának alakulását vizsgáljuk, a csökkenés üteme annál nagyobb és minél idősebbekét, annál kisebb. A halandóság csökkenésének

üteme és az életkor között tehát vizsgálati anyagunkban fordított összefüggés mutatkozik, amely megközelítően az első időszakban

$$y = 0,01884 + 0,00112x \quad (2)$$

a második időszakban pedig

$$y = -0,04929 + 0,00322x \quad (3)$$

regressziós egyenesekkel jellemezhető (1., 2. ábra).

1. Az egyes korcsoportok halandósága trendvonalainak paraméterei a második világháború előtti és utáni időszakban

Параметры линий тренда смертности отдельных возрастных групп в периодах до и после второй мировой войны

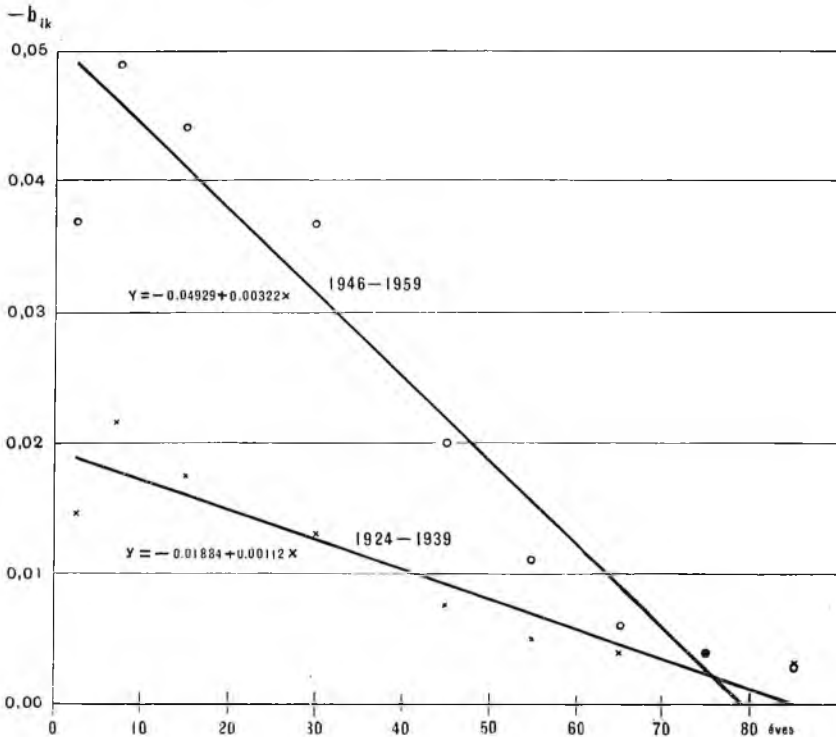
Parameters of the Mortality Trend-Lines in the Different Age Groups During the Periods Before and After World War II

Korcsoport (év)	1924 — 1939		1946 — 1959	
	a_{1k}	b_{1k}	a_{2k}	b_{2k}
0—4	1,786	— 0,015	1,512	— 0,037
5—9	0,673	— 0,022	0,285	— 0,049
10—19	0,666	— 0,018	0,357	— 0,044
20—39	0,857	— 0,013	0,634	— 0,037
40—49	0,974	— 0,008	0,841	— 0,021
50—59	1,221	— 0,005	1,124	— 0,011
60—69	1,565	— 0,004	1,480	— 0,006
70—79	1,961	— 0,004	1,883	— 0,004
80—	2,340	— 0,003	2,295	— 0,003

Bevezetőben említettük, hogy a halandóság csökkenésének gyorsuló tendenciája az életkor szerint részletezett halandóságban sokkal inkább kifejezésre jut, mint az általános halálózási arányszámban, ahol ezt a korstruktúra időközbeni eltolódása részben eltakarja. A vizsgált két időszak összehasonlítása valóban azt mutatja, hogy a felszabadulás után az egyes korcsoportok halandósága általában gyorsabban csökkent, mint a második világháború előtt, amit az is jelez, hogy a táblázatban felsorolt b_{2k} és b_{1k} értékek hányadosa a 0—59 évek közé eső korcsoportokban 2,2—2,8 értéket ad. A halandóság csökkenése azonban nem minden korcsoportban gyorsult egyaránt, mert a 60—69 éveseknél a b_{2k}/b_{1k} értéke márcsak 1,5, a 70—79 évesek és a 80 évesek és idősebbek korcsoportjában pedig az iránytangensek lényegében változatlanok. Amíg tehát a vizsgált időszakban a fiatalabb korúak halandósága nemcsak meredekebben csökkent, mint az idősebb korúaké, hanem a csökkenés üteme meg is gyorsult, addig az öregkorúak halandósága csak kevésbé csökkent, s a csökkenés üteme nem változott.

A korszerinti halandóság alakulásának előbbieken vázolt tendenciája nyomán szükségszerűen megváltozott a halandóság korstruktúrája is. Ha megvizsgáljuk a 3. és 4. ábrák adatait, amelyek a férfi és női korévek szerinti halálózási arányszámok kiegyenlített sorait tartalmazzák az 1920—1959 közötti évekről, ezek arról tanúskodnak, hogy nemcsak a halandóság színvonala csökkent, hanem az egymást követő korcsoportok halandósága közötti viszony is módosult.

A halandóság szerkezeti változásai között a legnagyobb jelentősége annak van, hogy a gyermekkorban a halandóság "U" alakú görbéjének lefelé futó szára, amely évtizedről-évtizedre alacsonyabb csecsemőhalálzási értékből indult ki, az alacsonyabb kiindulási pont ellenére is egyre meredekebbé vált. Ennek következtében az 1920-as évek elején még viszonylag magas gyermekhalandóság csaknem teljesen kiküszöbölődött, az életkor szerinti halandóság minimuma pedig, amely 1920/21-ben a férfiaknál 12–13, a nőknél 11–13 évek közé esett, 1959-re fiatalabb korra tolódott (férfiaknál 6–11, nőknél 10–12 éves korra).

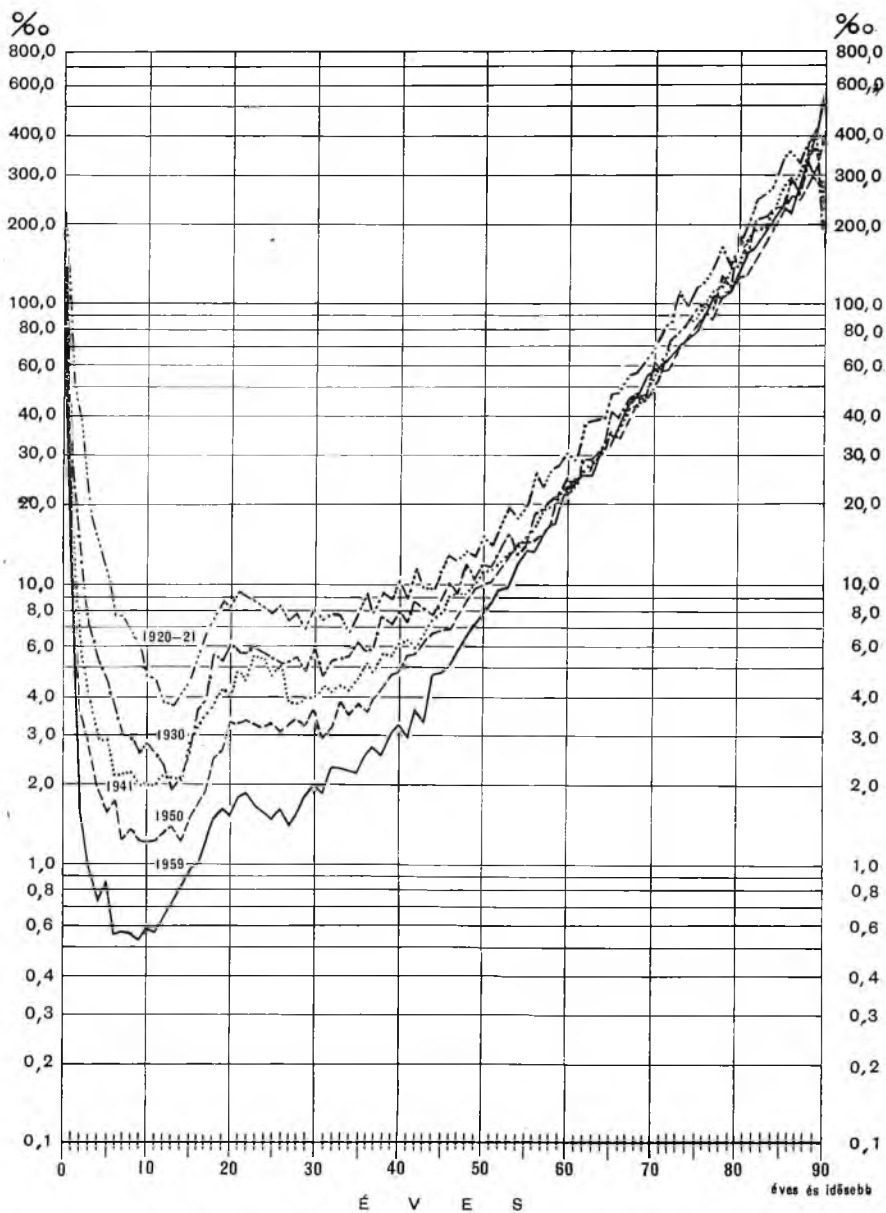

II. A halandóság csökkenése és az életkor közötti összefüggés az 1924–1939 és 1946–1959 időszakokban

Связь между уменьшением смертности возрастом в периодах 1924—1939 гг. и 1946—1959 гг.

Correlation Between the Decrease in Mortality and Age During the Periods 1924—1939 and 1946—1959

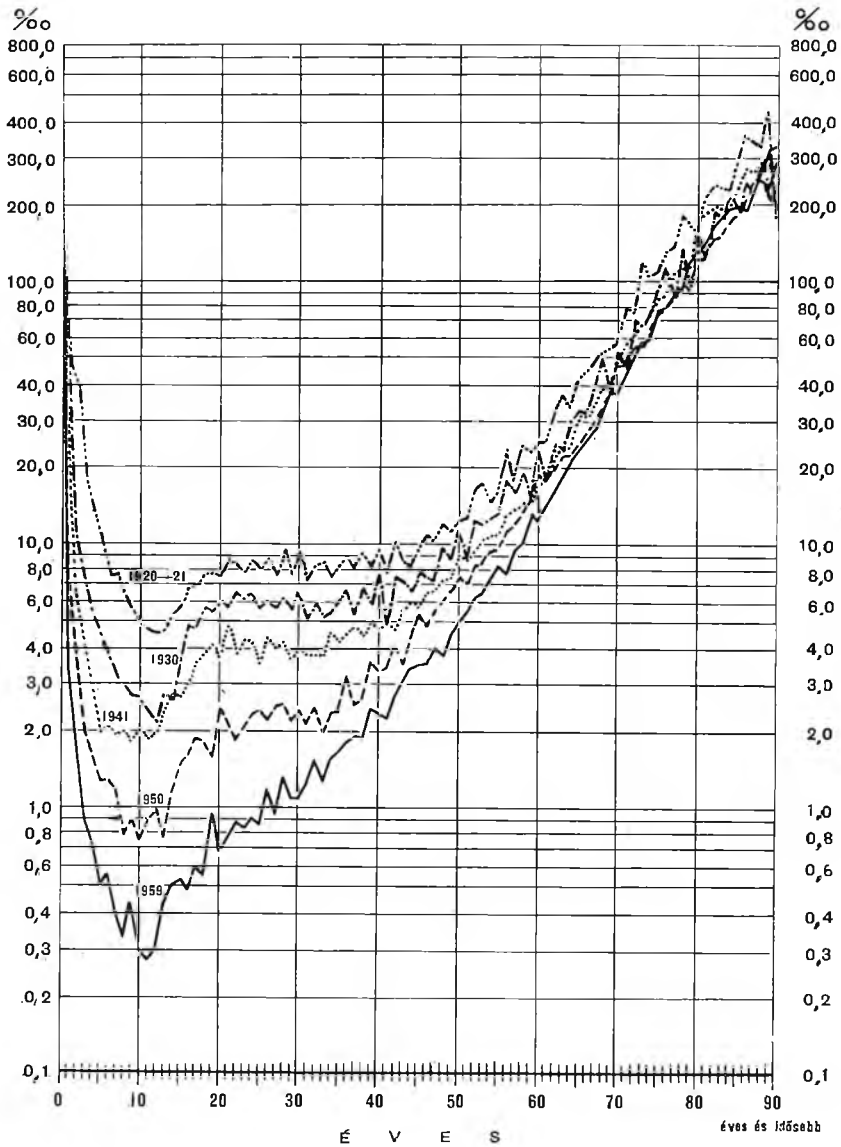
A másik változás a halandóságnak a fiatalabb korcsoportokban történő gyorsabb csökkenése folytán következett be. A csökkenés ütemének különbözősége azt eredményezte, hogy a fiatalkori halandóság 18–25 éves korban jelentkező oldal-móduszának kiugrása, amely 1920-ban még mindkét nem halandóságára jellegzetesen ráütötte bélyegét, 1959-re a férfiaknál mérséklődött, a nőknél pedig csaknem teljesen eltűnt. A férfiaknál így a 19–22 éves korban magasabbra emelkedő halandóság kb. 30 éves korig

III. A férjiek halálozási arányának életkor szerinti alakulása, 1920—1959

Динамика смертности мужчин по возрасту в 1920—1959 гг.

Age—Specific Mortality of Males 1920—1959

IV. A nők halálozási arányának életkor szerinti alakulása, 1920—1959
 Динамика смертности эженциии по возрасту в 1920—1959 ээ.
 Age—Specific Mortality of Females 1920—1959

alig változik, a nőknél viszont már ez a stagnáló átmenet sincs meg, hanem a 11 éves korban elért minimumtól kezdve a halandóságuk fokozatosan emelkedik.

A felnőtt korúak halandósága 30—60 év között jelenleg jóval alacsonyabb, mint korábban. Tekintettel azonban arra, hogy egyfelől a halandóság minimuma a gyermekkorban igen alacsonyra süllyedt, másfelől pedig az öregkorban csak keveset módosult, így a halandóság a felnőtt korban gyorsabban emelkedik, mint azelőtt. Az öreg korban, ahol a halandóság csökkenése lassú volt, struktúrájában nem történt lényegesebb változás.

A halandóság adott színvonalának meghatározásában, alakulásában, osztályok, társadalmi helyzet, terület, stb. szerint differenciált voltában kétségtől a társadalmi-gazdasági tényezőknek van döntő befolyásuk. A halál azonban alapvetően biológiai tény, s így a halálozások területén, annak jelenségeiben a biológiai tényezők fontos szerepet játszanak. Így például jelentős befolyása van a biológiai tényezőknek éppen a halandóság kor szerinti struktúrájának — az "U" alakú görbének — kialakításában. Vizsgálataink azonban arra mutatnak, hogy egy négy évtizedet felölelő viszonylag rövid idő alatt is, ami alatt a népesség endogén biológiai, fiziológiai vonásai aligha változnak, a halandóság struktúrája a társadalmi-gazdasági tényezők (beleértve az egészségügyi viszonyokat is) hatására számottevően módosulhat. Ez annyit jelent, hogy bár az ember halála végső sorban el nem hárítható természeti törvény, bekövetkeztének időpontja és körülményei mégis társadalmi-gazdasági tényezők által befolyásolhatók.

ДИНАМИКА ВОЗРАСТНОЙ СТРУКТУРЫ СМЕРТНОСТИ В ВЕНГРИИ

Резюме

В течение нынешнего века в Венгрии происходило постепенное улучшение смертности. Сокращение смертности в ходе следовавших друг за другом периодов (период перед первой мировой войной, период между двумя войнами и период после второй мировой войны) ускорялось. На графике с логарифмическим делением линии трендов, изображающие динамику смертности отдельных возрастных групп в период перед первой мировой войной лишь весьма в незначительной степени отклоняются от горизонтали. В период между двумя войнами они показывают решительную тенденцию к понижению, а в период после освобождения страны специфические тренды смертности устремляются вниз еще более решительно (см. график № 1).

Между темпом смертности и продолжительностью жизни наблюдается тесная взаимосвязь. Для демонстрации последней нами были на основании данных за 1924—1939 и 1946—1959 годы использованы определенные для отдельных возрастных групп (1) параметры трендовых линий a_{ik}, b_{ik} ($k = 1, 2, \dots, 9$ возрастная группа, $i = 1, 2$ период). (См. таблица №1.) Параметры a_{ik} дают известную кривую смертности по возрасту в форме латинского «У», которая при условии $i = 2$ во всех возрастных группах движется на менее высоком уровне, чем тогда, когда $i = 1$. Выведенные из выражающего темп сокращения произведения параметров b_{ik} регрессивные прямые (2) и (3) показывают, что наиболее быстрым является темп сокращения смертности у молодых возрастных групп, в то время как у более

пожилых возрастных групп наблюдается постепенное сокращение. (См. график №2.)

В соответствии с вышесказанным произошло изменение также и возрастной структуры смертности в связи с чем изменилось также и соотношение между смертностью следующих друг за другом возрастных групп :

а) произошло почти-что полное устранение относительно высокой детской смертности, имевшей место еще в начале 1920 годов ;

б) выступ боковой моды смертности в 18—25 летном возрасте уже в 1959 году у мужчин сократился, а у женщин почти совсем исчез, хотя это явление в 1920 годы у обоих полов еще часто наблюдалось ;

в) смертность взрослых в возрасте от 30 до 60 лет в настоящее время является в значительной степени ниже, чем прежде ;

г) в структуре смертности лиц преклонного возраста не произошло значительных изменений. (См. графики №№ 3—4).

Данные за исследуемые четыре десятилетия, следовательно, показывают, что структура смертности, — несмотря на то, что существенное воздействие на нее оказывают биологические факторы, — изменяется в результате влияния общественно-экономических факторов.

CHANGES IN THE AGE STRUCTURE OF MORTALITY IN HUNGARY

Summary

In Hungary mortality has gradually improved in the course of the century, its decrease has accelerated in the subsequent periods (before World War I, the intra-war period and the period following World War II). The trend-lines expressing the mortality of the different age groups on a logarithmic scale hardly show any bias from the horizontal. Between the two World Wars they showed a definite decline whereas the trends of age specific mortality are even steeper during the post-Liberation period. (See Figure 1.)

A connection can be witnessed between the rate of decrease of mortality and age. To illustrate it we have used parameters a_{ik} , b_{ik} (k = age group 1, 2, . . . 9, i = period 1, 2) fixed for different age groups (1), on basis of data for the years 1924—1939 and 1946—1959. (See Table 1.) Parameters a_{ik} give the well-known „U”-shaped curve which proceeds lower for every age group in respect of $i = 2$ than $i = 1$. The straight regression lines (2) and (3) made from parameters b_{ik} expressing the rate of decrease demonstrate that the rate of decrease for mortality is the highest for the youngest age groups gradually decreasing with the higher ones. (See Figure 2.)

Accordingly, also the age-structure of mortality has changed and so has the relation among the mortality of subsequent age groups :

a) The children's mortality still comparatively high in the early twenties has almost completely disappeared.

b) The sudden advance of the side-modus of youth mortality setting in at the age of 18—25, rather powerful for both sexes in 1920, became more moderate in case of males by 1959 and almost completely disappeared in case of females.

c) Adult mortality of 30—60 years is much lower than it used to be.

d) No noteworthy change in mortality structure took place in the old age (see Figures 3—4).

The data concerning the relatively short period embracing the four decades under review show that the mortality structure although greatly influenced by biologic factors can change rather powerfully under the influence of socio-economic factors.

A CSECSEMŐHALANDÓSÁGOT BEFOLYÁSOLÓ TÁRSADALMI ÉS BIOLÓGIAI TÉNYEZŐK MAGYARORSZÁGON*

DR. SZABADY EGON

A csecsemőhalandóság demográfiai vizsgálata már hosszú idő óta azzal a tapasztalattal jár, hogy a csecsemőhalandóság szintjének s időbeli kialakulásának tényezői kétfélek: részben biológiai, részben pedig társadalmi természetűek. A magyarországi csecsemőhalandóság legutóbbi évekre vonatkozó eredményeinek beható tanulmányozása megerősíti ezt az általános megállapítást azzal a speciális tapasztalattal, hogy bár a csecsemőhalandóság (elsősorban az egy éven aluli meghaltak kor és halálok szerinti tagozódásának) meghatározásában a biológiai tényezőknek elsődleges szerepe van, azonban ezek a társadalom befolyásolása által módosíthatók, egyes esetekben megváltoztathatók és így korunkban a társadalmi tényezők szerepe a csecsemőhalandóság szintjének alakulásában döntőnek tekinthető.

A magyarországi csecsemőhalandóság európai viszonylatban még nem a legkedvezőbb. A legutóbbi — 1960-ik — év adatai szerint ezer élveszületésre 48 egy éven aluli meghalt jutott. Ha azonban figyelembe vesszük, hogy a második világháború előtti időszakban Magyarország csecsemőhalandósága egyike volt a legmagasabbaknak Európában — 1938-ban például a csecsemőhalandóság aránya 131‰ volt —, akkor a legutóbbi években a csecsemőhalandóság javulása számottevőnek tekinthető: jelenleg alig valamivel több mint $\frac{1}{3}$ -annyi élveszületett hal meg egy éves kora betöltése előtt, mint a második világháború előtti utolsó békeévben. A csecsemőhalandóság csökkenése különösen az utolsó három évben jelentős: ezer élveszületésre számítva az 1957. évi 63‰ -kel szemben 1960-ban 48‰ volt.

Az alábbiakban össze kívánjuk foglalni azon tényezők hatását, amelyek hozzájárultak a magyarországi csecsemőhalandóság megjavulásához. Tekintettel arra, hogy a csecsemőhalandóságot befolyásoló tényezők közül elsősorban a társadalmi vonatkozásúak dominálnak, a társadalmi tényezők hatásait kívánjuk részletesebben elemezni. Ebben a vonatkozásban a tár-

* A Nemzetközi Népeśsgtudományi Unió 1961. évi New York-i konferenciáján megvitatott tanulmány.

sadalmi rétegenkénti csecsemőhalandósági különbségeket vizsgáljuk, összefüggésbe hozva azokat egyes biológiai tényezők hatásaival.¹

A csecsemőhalandóságban mutatkozó társadalmi különbségek vizsgálata Magyarországon újabb keletű, az egész országra vonatkozó ilyen jellegű adatokkal 1948 óta rendelkezünk. A második világháború előtti időszak csecsemőhalandósági különbségeit csupán Budapestre vonatkozó adatokkal érzékeltethetjük: 1938-ban Budapesten ezer olyan elveszülöttre, akinek eltartója fizikai dolgozó volt, több mint háromszorannyi egy éven aluli meghalt jutott, mint ezer olyanra, akinek eltartója szellemi dolgozó volt. (Az előbbiekek csecsemőhalandósága 103, az utóbbiaké 34^{0/00} volt.) 1948-ra az ilyen jellegű különbséget már az egész ország vonatkozásában ismerjük, ekkor a fizikai dolgozók csecsemőhalandósága 2,2-szerese volt a szellemi dolgozókénak. (Az erre az évre vonatkozó budapesti adatok csak egy árnyalattal nagyobb különbséget mutatnak.) Így, ha — az országos adatok hiánya miatt — hozzávetőleg azonosnak tekintjük a főváros és az ország csecsemőhalandósági különbségeit, azt állapíthatjuk meg, hogy amíg a 40-es években a fizikai dolgozók csecsemőhalandósága több mint háromszorosa volt a szellemiekének, addig a második világháborút követően e különbség jelentősen csökkent.

Részletesebb vizsgálódásokat a csecsemőhalandóság társadalmi különbségeit illetően 1948-tól kezdődően tudunk végezni. Az azóta bekövetkezett változást két vonatkozásban kívánjuk kiemelni, ezek közül az egyik — a már előbb is bemutatott — különbség amely a fizikai foglalkozási viszonyhoz tartozó és a szellemi foglalkozási viszonyúak csecsemőhalandóságában mutatkozik. Éz a különbség még a legutóbbi években is fennállott, azonban az 1948 óta eltelt 12 év alatt évről-évre folyamatosan csökkenő mértékben. 1959-ben a fizikai dolgozók csecsemőhalandósága már kevesebb mint 1/3-ával volt magasabb a szellemiekénél, ami arra mutat, hogy azok a társadalmi (életszínvonalbeli, egészségügyi kultúrában mutatkozó stb.) különbségek, amelyek a társadalom e két rétege között — elsősorban a második világháború előtt, de még az azt követő években is — nagy mértékben fennállottak, egyre inkább csökkennek és jelenleg már a csecsemőhalandóság vonatkozásában e két réteg közel került egymáshoz. Ehhez az is hozzájárult, hogy az állam által végrehajtott egészségpolitikai intézkedések az alkalmazásban állók — és újabban a termelőszövetkezeti tagok — egészsére egyaránt vonatkoznak. (Egységes társadalombiztosítási rendszer: ingyenes orvosi és kórházi ellátás.)

A legutóbbi időszak csecsemőhalandósági különbségeinek másik szembevetendő vonása a mezőgazdasági és a nem mezőgazdasági foglalkozási ágakba tartozók csecsemőhalandóságának egymáshoz közelebb kerülése. 1948-ban még a mezőgazdasági foglalkozású szülők csecsemőinek halandósága 1/3-ával volt magasabb a nem mezőgazdasági foglalkozásúakénak. E különbség is évről-évre folyamatosan csökken s 1954-től már e két réteg csecsemőhalandósága lényegében azonosnak tekinthető, sőt a mezőgazdasági foglalkozásúaké egyes években még alacsonyabb is volt a nem mezőgazdaságiaké-

¹ A társadalmi rétegenként differenciált csecsemőhalandósági arányszámokat oly módon számítottuk ki, hogy az eltartó (házasságból történt születések esetén az apa, házasságon kívüli születéseknél az anya) foglalkozási ága és foglalkozási viszonya szerint részletezett elveszületések számához viszonyítottuk a megfelelő társadalmi csoportba tartozó egy éven aluli meghaltakat.

nál; a legutóbbi 5 év — 1955—1959 — átlagában ezer mezőgazdasági eltartóju évesülöttre már csupán 2%-kal több egy éven aluli meghalt jutott, mint ugyanannyi nem mezőgazdasági eltartójúra.

1. A csecsemőhalandóság társadalmi-gazdasági csoportok szerint, 1948—1959

Детская смертность по общественно-экономическим группам в 1948—1959 гг.

Infant Mortality by Socio-Economic Groups, 1948—1959

Társadalmi-gazdasági csoportok (1)	Az ezer évesülöttre jutó egy éven aluli elhaltak száma (2)												
	1948	1949	1950	1951	1952	1953	1954	1955	1956	1957	1958	1959	
1. Fizikai dolgozók ¹													
2. Ipar	78,8	77,4	70,3	76,9	67,4	72,0	66,3	61,9	61,8	64,4	57,6	50,7	
3. Mezőgazdaság	123,0	125,4	115,9	104,8	81,8	92,8	66,7	68,6	65,8	72,5	68,1	57,6	
4. Egyéb	99,2	102,3	107,3	100,2	75,7	70,6	70,4	70,7	71,5	74,9	68,0	60,4	
5. Együtt	98,9	98,2	93,4	91,4	74,2	77,1	67,6	66,4	65,5	69,6	63,3	55,1	
6. Nem fizikai dolgozók	45,6	47,5	49,2	55,5	50,4	49,8	47,9	48,1	44,6	44,8	40,1	42,0	
7. Önállóak													
3. Mezőgazdaság	99,5	92,9	83,3	75,6	61,6	64,2	47,9	48,5	47,8	53,3	52,1	47,8	
4. Egyéb	91,1	82,2	75,4	93,2	135,7	72,7	49,3	52,9	50,8	54,0	51,3	53,0	
5. Együtt	97,6	91,0	82,2	77,7	68,1	65,0	48,1	49,2	48,2	53,4	52,0	48,6	
8. Összesen	94,0	91,0	85,7	83,9	69,9	70,8	60,7	60,0	58,8	63,1	58,1	52,4	
9. Ebből:													
10. Mezőgazdasági	107,8	103,4	97,0	90,5	73,9	82,5	58,8	59,6	58,4	63,4	61,1	54,4	
11. Nem mezőgazdasági	80,9	79,5	77,2	79,5	67,5	65,9	61,6	60,2	59,0	62,9	56,6	51,5	

¹ Alkalmazottak és szövetségi tagok

Горизонтальная графа: (1) Общественно-экономические группы; (2) численность умерших детей в возрасте до 1 года, на 1000 живорожденных.

Вертикальная графа: 1. Работники физического труда; 2. промышленность; 3. сельское хозяйство; 4. прочие; 5. всего; 6. работники нефизического труда; 7. самостоятельные; 8. вместе; 9. в том числе; 10. сельскохозяйственные; 11. несельскохозяйственные.

Heading: (1) Socio-economic groups, (2) deaths under 1 year per 1000 live births.

Lateral text: 1. Manual workers; 2. industry; 3. agriculture; 4. others; 5. total; 6. non-manual workers; 7. independents; 8. grand total; 9. of which; 10. agricultural; 11. non-agricultural.

A csecsemőhalandóság terén meglevő eltéréseket több vonatkozásban világíthatjuk meg, rámutatva eközben azokra a tényezőkre, amelyek a jelenlegi — már erősen csökkent — különbségeket előidézhetik. Ezek sorában először a társadalmi rétegek szerint részletezett halálóki különbségeket vizsgáljuk meg, mivel ezek igazolják leginkább a csecsemőhalandóság tényezőinek kettősségét — biológiai és társadalmi jellegét — illetve ezek közül a társadalmi elemek elsődlegességét.

Az összehasonlítás egyszerűsítésére a viszonyítást úgy végeztük el, hogy a halálókokat két nagy csoportba osztottuk. Az első csoportba soroltuk a veleszületett (endogén) okokból bekövetkezett, az utóbbiba a szerzett (exogén) okokból bekövetkezett halálozásokat.² 1959-ben Magyarországon ezer évesülöttre 31 endogén és 21 exogén okból meghalt csecsemő jutott. Az átlag körül nagy mértékben szóródnak a különböző társadalmi rétegek

² A Betegségek Nemzetközi Osztályozása 1955. évi Revíziójának háromszámjegyű halálóki csoportosítása alapján endogén halálóknak tekintjük 750—759, illetve 760—776 tételszámokat (XIV. és XV. halálóki főcsoport). A többi halálóki főcsoportba tartozó halálozásokat exogén jellegűnek tekintjük.

adatai. A különbség elsősorban az exogén halálokok vonatkozásában áll fenn, az endogén halálozások arányában alig találunk társadalmi különbségeket. Itt az újszülöttek fertőzéseinél (A betegségek nemzetközi osztályozása 1955. évi revízió: 763—768. tétel) mutatkoznak jellegzetesebb társadalmi különbségek, ami azzal magyarázható, hogy bizonyos mértékig az ilyen jellegű halálozások már szerzettnek tekinthetők, mert sok esetben a szülés lefolytatásának feltételeiből erednek. De még ha figyelembe is vesszük az újszülöttkori fertőzéseket, a fizikai és a szellemi dolgozók endogén csecsemőhalandósága teljesen azonos és a mezőgazdasági foglalkozásúak ilyen okból bekövetkezett csecsemőhalálozási aránya is csak egy árnyalattal alacsonyabb a nem mezőgazdasági foglalkozásúakénál.

Az exogén halálokok miatt bekövetkezett csecsemőhalandóság társadalmi eltéréseire vezethetők vissza a csecsemőhalandóság társadalmi különbségei. A fizikai dolgozók esetében az exogén okokból bekövetkezett halálozások aránya (ezer élveszülöttre) közel 24‰ , szemben a szellemi dolgozók 10‰ -es arányával. A mezőgazdasági és a nem mezőgazdasági foglalkozásúak esetében is tapasztalhatunk különbségeket, de korántsem ilyen mértékben. Az előbbieknél exogén csecsemőhalandósága 24, az utóbbiaké 20‰ . A különböző szerzett halálokok tekintetében a társadalmi eltérések nagysága változó. A legnagyobb arányú a bélhurutnál, ahol ezer fizikai eltartójú élveszülöttre több mint három és félszer annyi halálozás jut, mint szellemire. Ugyanez a különbség a tüdőgyulladásnál és az influenzánál két és félszeres, a többi exogén haláloknál a fizikai dolgozók csecsemőhalandósága valamivel több mint háromnegyedével haladja meg a szellemiekét. A mezőgazdasági és az egyéb foglalkozásúak csecsemőhalandóságában tapasztalható különbségek szintén a bélhurut esetében a legnagyobbak. A mezőgazdasági népesség körében észlelt, bélhurutra visszavezethető csecsemőhalandóság mintegy ötödével haladja meg a nem mezőgazdasági foglalkozásúakét.

A csecsemőhalandóság halálokok szerinti társadalmi különbségeinek elemzése arra mutat, hogy az endogén halálokok alakulásában mutatkozik meg legkevésbé a társadalmi tényezők hatása, azok gyakoriságát túlnyomórészt még biológiai tényezők határozzák meg. Ezzel szemben az exogén halálokok társadalmi különbségei magukon viselik külső — társadalmi — jellegüket és ennek alapján társadalmi intézkedésekkel való megváltoztathatóságukat. Az a tény, hogy a magyar csecsemőhalandóságot már kevésbé befolyásolják a társadalmi különbségek, a szerzett halálokok egyre kisebb hatását mutatja és a jövőbeni intézkedéseknek éppen az exogén halálokok leküzdésére kell irányulniuk.

A halálokok szerinti különbségekhez hasonló megállapítást tehetünk a csecsemőhalottak életkor szerinti vizsgálata alapján. Ez szintén azt mutatja, hogy az inkább endogén jellegű neonatális halandóság terén nem állnak fenn jelentős társadalmi különbségek, bár a közvetlen (3 napon aluli) post-natális halandóságban bizonyos — az endogén halálokoknál észleltékhez hasonló — különbségek figyelhetők meg a mezőgazdasági, ill. a fizikai foglalkozásúak javára. Ezzel szemben a későbbi csecsemőhalandóság már nagyfokú társadalmi differenciákat takar. Így a neonatális (28 napon aluli) csecsemőhalandóság önmagában sem mutat nagyobb társadalmi különbségeket (1959-ben a fizikai dolgozók 28 napon aluli csecsemőhalandósági

2. Csecsemőhalandóság társadalmi-gazdasági csoportonként halálokok szerint, 1959
(A VII. Nemzetközi betegség- és halálóki névjegyzék alapján)

Детская смертность по общественно-экономическим группам и причинам смерти в 1959 г.
(На основании 7-ой Международной Номенклатуры болезней и причин смерти)

Infant Mortality by Socio-Economic Groups, According to Causes of Death, 1959
(Based on the International Classification of Diseases and Causes of Death, Seventh Revision)

a) Endogén okok (1)

Az ezer élveszületésre jutó egy éven aluli meghaltak száma (3)

Társadalmi-gazdasági csoport (2)	Veszélyeztetett fejlődési rendellenességek (4)	Szülési sérülések (5)	Az újszülött fertőzések (6)	Éretlenség (7)	Egyéb (8)	Összesen (9)
1. Fizikai dolgozók						
2. Ipar	6,0	8,2	4,9	9,5	1,3	29,9
3. Mezőgazdaság	6,7	9,3	5,9	8,3	1,5	31,7
4. Egyéb	6,5	9,5	5,3	11,5	1,5	34,3
5. Együtt	6,3	8,8	5,3	9,7	1,4	31,5
6. Nem fizikai dolgozók ..	6,5	10,4	3,4	10,3	1,3	31,9
7. Önállóak						
3. Mezőgazdaság	7,0	7,0	3,9	7,7	1,1	26,7
4. Egyéb	6,5	9,2	6,5	5,1	1,1	28,4
5. Együtt	6,9	7,4	4,3	7,3	1,1	27,0
8. Összesen	6,4	8,9	4,9	9,5	1,3	31,0
9. Ebből :						
10. Mezőgazdasági	6,8	8,6	5,2	8,1	1,4	30,1
11. Nem mezőgazdasági	6,2	9,1	4,7	10,1	1,3	31,4

b) Exogén okok (10)

Az ezer élveszületésre jutó egy éven aluli meghaltak száma (3)

Társadalmi-gazdasági csoport (2)	Influenza (480—483) (11)	Tüdőgyulladás (490—493) (12)	Bélhurut (571) (13)	Egyéb (8)	Összesen (9)
1. Fizikai dolgozók					
2. Ipar	3,5	7,7	3,2	6,4	20,8
3. Mezőgazdaság	3,7	8,8	5,8	7,6	25,9
4. Egyéb	1,0	8,8	5,7	7,6	26,1
5. Együtt	3,7	8,3	4,6	7,0	23,6
6. Nem fizikai dolgozók	1,5	3,4	1,2	4,0	10,1
7. Önállóak					
3. Mezőgazdaság	3,9	7,4	3,7	6,1	21,1
4. Egyéb	5,8	8,2	5,1	5,5	24,6
5. Együtt	4,2	7,5	3,9	6,0	21,6
8. Összesen	3,4	7,5	4,0	6,5	21,4
9. Ebből :					
10. Mezőgazdasági	3,8	8,3	5,2	7,0	24,3
11. Nem mezőgazdasági	3,3	7,1	3,5	6,2	20,1

Горизонтальная графа : (1) Эндогенные причины смерти ; (2) общественно-экономические группы ; (3) численность умерших детей в возрасте до 1 года, на 1000 живорожденных ; (4) врожденные пороки развития ; (5) родовые ушибы ; (6) заражение новорожденных ; (7) незрелость ; (8) другие причины ; (9) всего ; (10) экзогенные причины смерти ; (11) грипп ; (12) воспаление легких ; (13) катар кишечника.

Вертикальная графа : См. табл. 1.

Heading : (1) Endogenous causes of death ; (2) socio-economic groups ; (3) deaths under 1 year per 1000 live births ; (4) congenital malformations ; (5) birth injuries ; (6) infections of the newborn ; (7) immaturity ; (8) other causes ; (9) total ; (10) exogenous causes of death ; (11) influenza ; (12) pneumonia, (13) gastro-enteritis.

Lateral text : See Table 1.

aránya lényegében azonos volt a szellemiekével, ugyanez az arány a mezőgazdasági foglalkozásúaknál 6%-kal volt magasabb, mint a nem mezőgazdasági foglalkozásúaknál). Ez arra mutat, hogy a neonatális, és ezen belül elsősorban a postnatális halandóság döntő részt biológiai természetű, amelynek alakulásában a társadalmi tényezőknek viszonylag kisebb a szerepe.

Ezzel szemben a 28 napon felüli csecsemőhalandóságban már jelentős társadalmi különbségeket találunk. Ezer olyan élveszülöttre, akinek fizikai dolgozó az eltartója, több mint kétszerannyi 28 napon felüli csecsemőhalott jut, mint ezer olyanra, akinek eltartója szellemi dolgozó. A mezőgazdasági dolgozóknál ugyanez az arány 21%-kal haladja meg a nem mezőgazdasági dolgozókéét. Az életkor növekedésével a különbségek még csak növekednek: a 28 napos—2 hónapos csecsemőknél a fizikai dolgozók csecsemőhalandósága még csak kétszerese, a 2 hónaposnál idősebbeké több mint két és félszerese a szellemi dolgozókének. A különbségek kor szerinti növekedése megmutatkozik a mezőgazdasági, illetve nem mezőgazdasági eltartójú csecsemőhalottak esetében is.

3. A csecsemőhalandóság társadalmi-gazdasági csoportok és az elhalt kora szerint, 1959
 Детская смертность по общественно-экономическим группам и возрасту в 1959 г.
 Infant Mortality by Socio-Economic Groups, According to Age, 1959

Társadalmi-gazdasági csoport (1)	Az ezer élveszülöttre jutó egy éven aluli elhaltak száma (2)													
	-1	1-2	3-6	7-13	14-27	28 napos - 2 hónapos (4)	3-5	6-11	Összesen (6)	ebből (7)				
	napos (3)					hónapos (5)		napos (8)						
1. Fizikai dolgozó														
2. Ipar.....	13,2	5,6	3,5	2,7	3,1	8,4	8,5	5,7	50,7	22,3	5,8	28,1	22,6	
3. Mezőgazdaság	12,1	5,9	3,6	3,2	4,5	10,7	10,4	7,2	57,6	21,6	7,7	29,3	28,3	
4. Egyéb	14,4	6,8	4,2	3,1	3,6	11,0	10,0	7,3	60,4	25,4	6,7	32,1	28,3	
5. Együtt ...	13,1	6,0	3,7	2,9	3,7	9,7	9,4	6,6	55,1	22,8	6,6	29,4	25,7	
6. Nem fizikai dolgozók.....	15,8	6,7	3,6	2,2	2,0	4,9	3,9	2,9	42,0	26,1	4,2	30,3	11,7	
7. Önállóak														
3. Mezőgazdaság	10,5	4,3	3,2	2,3	4,2	8,8	7,9	6,6	47,8	18,0	6,5	24,5	23,3	
4. Egyéb	9,9	4,8	5,5	2,7	3,7	10,3	8,6	7,5	53,0	20,2	6,4	26,6	26,4	
5. Együtt ...	10,4	4,4	3,5	2,4	4,1	9,0	8,0	6,8	48,6	18,3	6,5	24,8	23,8	
8. Összesen ..	13,2	5,9	3,7	2,8	3,5	8,9	8,4	6,0	52,4	22,8	6,3	29,1	23,3	
9. Ebből:														
10. Mezőgazdasági	11,6	5,4	3,5	2,9	4,4	10,0	9,6	7,0	54,4	20,5	7,3	27,8	26,6	
11. Nem mezőgazdasági ...	13,9	6,1	3,8	2,7	3,1	8,4	7,9	5,6	51,5	23,8	5,8	29,6	21,9	

Горизонтальная графа: (1) Общественно-экономические группы; (2) численность умерших детей в возрасте до 1 года, на 1000 живорожденных; умершие в возрасте: (3) ... дней, (4) 28 дней — 2 месяца, (5) ... месяцев; (6) всего; (7) в том числе; (8) в возрасте ... дней.

Вертикальная графа: См. табл. 1.

Heading: (1) Socio-economic groups, (2) deaths under 1 year per 1000 live births, age: (3) ... days, (4) 28 days-2 months, (5) ... months; (6) total; (7) of which, (8) age ... days.

Lateral text: See Table 1.

Felmerülhet az a vélemény, hogy az a tény, hogy a nők egyre jelentősebb mértékben vesznek részt Magyarországon az aktív gazdasági tevékenység-

ben, kedvezőtlenül hat a csecsemőhalandóság alakulására, mivel a dolgozó anyák kevésbé tudnak gondot viselni gyermekeikre, mint azok, akik nem folytatnak kereső tevékenységet és otthon saját maguk tudják ellátni gyermekeiket. A csecsemőhalandóság adatai ezzel éppen ellentétes jelenségre mutatnak rá. 1959-ben a nem mezőgazdasági foglalkozású kereső anyák csecsemőinek halandósága 47‰ volt, az ugyanebbe a csoportba tartozó eltartott anyák 54‰-es csecsemőhalandóságánál 15‰-kal alacsonyabb. (Megjegyzendő, hogy 1954-ben a nem mezőgazdasági kereső anyák csecsemőinek halandósága 49‰, az eltartottaké 71‰ volt.)

Figyelemreméltó, hogy a keresők és eltartottak eltérő csecsemőhalandóságának mértékében is mutatkoznak társadalmi különbségek. Amíg — 1959. évi adatok szerint — a fizikai dolgozóknál a kereső anyák csecsemőinek halandósága csupán 2‰-kal volt magasabb az eltartottakénál, addig a szellemieknél már 40‰-kal magasabb az eltartottaké. Az eltérések különösen a késői csecsemőhalandóság tekintetében jelentősek. Amíg a 28 napon aluli csecsemőhalandóság a keresőknel még magasabb mint az eltartottaknál (a nem mezőgazdasági foglalkozásúaknál 8‰-kal), addig a 28 napon felüli csecsemőhalandóság az eltartottaknál már $\frac{2}{3}$ -ával magasabb. Az olyan fizikai foglalkozású eltartóval rendelkező elveszülöttek körében, akiknek anyja dolgozik, a késői csecsemőhalandóság csupán 81‰-a az eltartottakénak. Ugyanez az arány a szellemieknél csupán 44‰. Mindez arra mutat, hogy az endogén jellegű korai csecsemőhalandóság a keresőknel fokozottabb, ami talán összefügg azzal, hogy munkájuk természete kedvezőtlenül hat az újszülött fejlődésére. Ezzel szemben az exogén okokból előálló késői csecsemőhalandóság már jóval magasabb az eltartott anyák esetében, ami azt látszik bizonyítani, hogy a nők munkábaállása nem befolyásolja kedvezőtlenül a csecsemőhalandóságot, sőt a dolgozó anyák részére juttatott kedvezmények még a csecsemőhalandóság javulásához is hozzájárultak.

Magyarországon is összefüggésben áll a csecsemőhalandóság szintje az anya korával, illetve azzal, hogy a gyermek anyjának hányadik szülöttje. Az anya kora, illetve a születés sorszáma szerinti csecsemőhalandóság — amelynek különbségei elsősorban biológiai jellegűek — is magán viseli a társadalmi különbségeket. Az anya kora szerinti csecsemőhalandóság valamennyi társadalmi rétegnél egyaránt úgy alakul, hogy a fiatalabb korú (20 éven aluli) anyák újszülötteinek halandósága viszonylag magas, a 20—29 éveseké a legalacsonyabb, majd 30 éves kortól kezdve a korral párhuzamosan nő a csecsemőhalandóság. De a különböző korcsoportokban eltérő az egyes társadalmi rétegek csecsemőhalandósága közötti különbség. A fizikai foglalkozású anyák csecsemőhalandósága — a szellemiekhez viszonyítva — a 25—29 éves, illetve a 40 éven felüli korcsoportban a legmagasabb, a különbség a 20 éven aluliaknál a legkisebb arányú. Lényegében hasonló módon alakul a mezőgazdasági, illetve a nem mezőgazdasági foglalkozású nők kora szerinti arányszámok különbsége is. Itt csupán az figyelemreméltó, hogy a 30—39 éves korcsoportban a mezőgazdasági foglalkozású anyák csecsemőhalandósága alacsonyabb a nem mezőgazdasági foglalkozásúaknál.

A születési sorszám szerint részletezett csecsemőhalandóság adataiban is megmutatkoznak a társadalmi különbségek. A fizikai dolgozó eltartóval rendelkező csecsemők halandósági különbsége az anya születési sorszámának

növekedésével párhuzamosan csökkenő tendenciát mutat. Amíg az elsőszülöttek halandósága a fizikai dolgozóknál 35%-kal haladja meg a szellemiekét, addig a második szülötteknél már csak 23, a harmadiknál 17 a különbség és érdekes módon a negyedik- és további szülöttek csecsemőhalandósága a fizikai dolgozóknál alacsonyabb. A mezőgazdasági foglalkozású szülők csecsemőinek halandósága csupán az elsőszülöttek esetében haladja meg a nem mezőgazdaságiakét (ezeknél a különbség még 12%-os), de a második szülöttek csecsemőhalandósága a két rétegnél már azonos, sőt a harmadik- és további szülötteké már a mezőgazdasági foglalkozásúaknál alacsonyabb.

A csecsemőhalandóságban mutatkozó társadalmi különbségek arra utalnak, hogy a magasabb csecsemőhalandósághoz a közvetlen anyagi-gazdasági helyzet különbsége mellett még az egyes rétegek eltérő kulturális színvonala is hozzájárul. Ez elsősorban úgy hat a csecsemőhalandóság különbségeinek kialakulásához, hogy a magasabb kulturális színvonal egyúttal az egészségügyi kultúra magasabb ismeretét, alacsonyabb kulturális színvonal az egészségügyi ismeretek terén kisebbfokú jártasságot jelent. Ezt bizonyítják a szülők legmagasabb iskolai végzettsége szerint fennálló csecsemőhalandósági különbségek is. Az 1959. évi adatok szerint például az iskolába nem járt anyák csecsemőinek halandósága 95‰, ugyanakkor amikor a 9—12 osztályt (tehát középiskolát) végzettké 38‰ és a 13 és több osztályt (tehát egyetemet és főiskolát) végzettké 27‰. Az anya legmagasabb iskolai végzettsége közvetlen összefüggésben van a csecsemőhalandóság szintjével, hiszen a végzett osztályok számának növekedésével párhuzamosan csökken a csecsemőhalandóság. Ugyanezt a tendenciát mutatják az apa legmagasabb iskolai végzettsége szerint differenciált arányszámok is, azonban — természetesen — az anya iskolai végzettsége szorosabb összefüggést mutat a csecsemőhalandósággal mint az apáé.

4. Csecsemőhalandóság a szülők iskolai végzettsége szerint, 1959

*Детская смертность по образованию родителей в 1959 г.
Infant Mortality by the Parents' Educational Status, 1959*

Elvégzett osztályok (1)	Az ezer éveszülöltre jutó egy éven aluli meghaltak száma	
	Anyá (3)	Apa (4)
0	95,3	90,0
1—3	65,7	67,1
4	66,6	59,6
5	50,7	53,9
6	53,2	50,5
7	43,6	48,3
8	48,3	47,2
9—12	38,2	37,8
13—	27,2	33,8
Összesen	52,4	52,4

Горизонтальная графа: (1) Оконченные классы; (2) численность умерших в возрасте до 1 года, на 1000 живорожденных; (3) матери; (4) отцы.

Heading: (1) Classes (forms) finished, (2) deaths under 1 year per 1000 live births; (3) mothers; (4) fathers.

ОБЩЕСТВЕННЫЕ И БИОЛОГИЧЕСКИЕ ФАКТОРЫ, ВОЗДЕЙСТВУЮЩИЕ НА ДЕТСКУЮ СМЕРТНОСТЬ В ВЕНГРИИ

Резюме

Изучение данных о детской смертности в Венгрии за последние годы привело к выводу, что в области детской смертности первостепенная роль принадлежит биологическим факторам, но в то же самое время в области динамики уровня детской смертности решающими являются общественные факторы.

В качестве обоснования этой установки автор настоящего очерка подытоживает воздействие тех факторов, которые оказали содействие улучшению детской смертности в Венгрии. Автор выделяет воздействие общественных факторов, которые он характеризует посредством различий в детской смертности по общественным слоям.

Общественные различия в детской смертности существуют и в настоящее время, но, однако, их масштабы даже издали не достигают прежнего уровня. В период перед второй мировой войной, — согласно данным по Будапешту, — например детская смертность у работников физического труда была в три раза выше, чем у работников умственного труда. В 1948 году это соотношение уже в общегосударственных масштабах составляло лишь 2,2 раза выше, чем у работников умственного труда. И наконец в 1959 году детская смертность у работников физического труда уже лишь меньше чем на 1/3 превышала детскую смертность у работников умственного труда. Аналогичным образом сократилось различие между детской смертностью у сельскохозяйственного и несельскохозяйственного населения: в годы после второй мировой войны детская смертность у сельскохозяйственного населения была на 1/3 выше, в то время как в последние годы удельный вес упомянутых двух слоев может быть признан по сути дела одинаковым.

При изучении детской смертности по причине смерти автор устанавливает, что причины общественного порядка играют роль только в случае экзогенных (приобретенных) причин наступления смерти. (В 1959 году удельный вес детской смертности по экзогенным причинам у работников физического труда был почти в два с половиной раза выше, чем у работников умственного труда.) В отношении же частоты эндогенных причин наступления смерти между двумя слоями имеются лишь едва заметные различия.

При анализе детской смертности по возрасту можно прийти к аналогичным выводам, как и при исследовании различий по причинам смерти. Неонатальная смертность детей в возрасте до 28 дней взятая сама по себе не показывает значительных различий по общественным слоям. Между тем в случаях наступления смерти после 28-дневного возраста мы находим уже значительные общественные различия. На тысячу живорожденных, находящихся на иждивении работников физического труда, приходится вдвое с лишним раз больше умерших детей в возрасте свыше 28 дней, чем это имеет место в случае работников умственного труда.

Детская смертность в распределении по возрасту матери и порядковому номеру рождения матери также отражает общественные различия.

На формирование различий в области детской смертности помимо непосредственного общественно-материального положения оказывают воздействие также и расхождение в культурном уровне. Это служит доказательством того, что повышение культурного уровня родителей (в первую очередь матери), — который измеряется нами на основе наивысшего образования, — приводит к сокращению доли детской смертности.

SOCIAL AND BIOLOGICAL FACTORS AFFECTING INFANT MORTALITY IN HUNGARY

Summary

The investigation of the results concerning infant mortality in Hungary in the recent years involved the experience that, though in the determination of infant mortality the biological factors have a prominent part, the role of social factors, however, may be considered as decisive in the shape of the level of infant mortality.

In order to prove this statement, the paper summarizes the effect of the factors that contributed to the improvement of infant mortality in Hungary. It stresses the effect of social factors, presented by the differences of infant mortality according to social strata.

The social differences in infant mortality still prevail, though by far not in such an extent as in the past. Before the Second World War, e. g. — according to figures concerning Budapest — the mortality of infants of manual workers was three fold that of non-manual workers. This ratio was, in 1948, for the whole country, 2,2 times that of the non-manual workers. In 1959, the infant mortality of the manual workers was already less than $\frac{1}{3}$ higher than that of the non-manual workers. Likewise decreased the difference between the infant mortality of parents of agricultural and non-agricultural professions: in the years following the Second World War the mortality of infants of parents having had an agricultural profession was still by $\frac{1}{3}$ higher, in the recent years, however, the infant mortality ratio of both strata can be considered as virtually identical.

Examining infant mortality by causes of death, we consider, that social causes prevail only with the exogenous causes of death. (In 1959, the ratio of exogenous mortality was two and a half times higher for the infants of manual workers than for those of non-manual workers.) On the other hand, we hardly find any social differences as to the frequency of endogenous causes of death.

From the investigations concerning the age of the deceased infants we can make a statement, similar to the differences by causes of death. The neo-natal mortality (within 28 days) does not reflect important social differences in itself, with the late infant mortality (over 28 days), however, we find already important social differences. The number of infants deceased at the age of over 28 days, per 1000 live-born, the bread winners of whom are manual workers, is twice as high as for the category of deceased, the earners of whom being non-manual workers.

Infant mortality according to the age of the mother and birth order bear the social differences.

To the development of the differences in infant mortality contribute, besides the direct socio-economic situation, the differences appearing in the cultural level. This is proved by the fact that the infant mortality ratio decreases with the upward trend of the parents' (above all the mother's) cultural standard, measured by the highest level of education.

AZ 1960. ÉVI MAGYAR NÉPSZÁMLÁLÁS CSALÁD- ÉS HÁZTARTÁS-STATISZTIKAI FELVÉTELÉNEK NÉHÁNY ELŐZETES EREDMÉNYE*

DR. TAMÁSY JÓZSEF

A családokra és a háztartásokra, mint a társadalmi együttélés alapsejtjeire, ezeknek típusaira és összetételére irányuló vizsgálódások világszerte egyre nagyobb súllyal jelentkeznek a népszámlálások felvételi és feldolgozási programjában. Az 1960. évi magyar népszámlálás család- és háztartás felvételének — az általános érdeklődésen túlmenően — különös jelentőséget adott, hogy a népesség családösszetételében az elmúlt évtizedben végbement mélyreható változásokról semmilyen adat nem állt rendelkezésre.

Mivel az itt még körvonalalaiban sem vázolható gazdag feldolgozási program végrehajtása hosszabb időt vesz igénybe, az 1960. évi népszámlálás anyagából kiválasztott 1%-os képviseleti minta¹ a népesség demográfiai és foglalkozási ismervein kívül felölelte a családokra vonatkozó adatokat is.

Közleményünk a felvétel és a feldolgozás során alkalmazott fogalmakkal kapcsolatos néhány kérdés érintése után — e képviseleti feldolgozás egyes legfontosabb eredményeit ismerteti.

A FELVÉTEL MÓDJA, A CSALÁD ÉS A HÁZTARTÁS FOGALMA

Az 1960. évi magyar népszámlálás felvételi egysége a háztartás volt, szemben a korábbi népszámlálások gyakorlatával, amelyek során az összeírás elsődleges keretét a lakás képezte. A közös háztartás ismérve az együttlakás, bizonyos rendszeres közös étkezés és a közös gazdálkodás volt. Ennek megfelelően a háztartás azoknak az együttlakó személyeknek a csoportja, akik közös lakásban, vagy annak egy részében laknak, a hét legalább egy napján közösen étkeznek és a létfenntartási költségeket közösen viselik.

A háztartás állhat egy vagy több családból. Az, hogy adott esetben

* A Nemzetközi Népeségtudományi Unió 1961. évi New York-i konferenciáján megvitatott tanulmány.

¹ A képviseleti minta elkészítése szisztematikus kiválasztási módszerrel történt oly módon, hogy az összeírás terület szerint rendezett anyagából minden 100-ik összeírói került kiválasztásra. Mivel az 1960. évi népszámlálásnál a lakosságot lajstromos összeíróiveken, háztartásonként írták össze, a képviseleti minta kiválasztási egysége is a háztartás volt. A kiválasztás olyan feltételek mellett történt, hogy az 1500-as nagyságrendű mintabeli adat relatív hibája — 95%-os valószínűség mellett — 5%.

egy lakásban együttélő személyek közül kik és milyen összetételben alkotnak háztartást, a háztartás említett ismérvei által meghatározott keretek között, elsősorban a lakásban összeírandó személyek bevallásától függ. Azt viszont, hogy a háztartás — a személyek körét tekintve — mennyiben azonos a családdal, ill. mennyiben tér el attól, az dönti el, hogy a család fogalma mennyiben különbözik a háztartás fogalmától.

A „család” fogalmának meghatározására vonatkozó nézetek lényegében abban különböznek egymástól, hogy az egymással rokonsági kapcsolatban levő személyek milyen csoportját, összetételét tekintik családnak. Az 1960. évi magyar népszámlálás alkalmával — az 1949. évvel azonos módon — a család szélesebb körű értelmezését fogadjuk el, egy családnak tekintve az ún. „családmag”-ot (házaspár gyermek nélkül vagy gyermekkel és özvegy, elvált, különélő „egy szülő” gyermekkel) és a családmaggal együttélő, de külön családmagot nem alkotó rokonokat. A háztartás tehát annyi családból áll, ahány családmag határolható el. (Egy családból áll a háztartás, ha pl. házaspár együtt él bármelyik házafél egyik szülőjével, vagy mindkét házafél egy-egy szülőjével; ha bármelyik házafél mindkét szülőjével együtt élnek, a két szülő külön családmagot alkot. Attól függően, hogy az együttélő két családmag külön vagy közös háztartásban élnek vallja magát beszélhetünk két egycsaládos vagy egy kétcsaládos háztartásról.)

A háztartás még annyiban is bővebb a családnál, hogy a háztartás tagjai közé számítanak a családdal gazdasági közösségben élő ún. „idegen személyek” is (pl. háztartási alkalmazott, a család gazdaságában, üzletében, műhelyében dolgozó teljes ellátásban részesülő alkalmazott, földjükért, házukért, esetleg pénzért eltartott, rendszerint idősebb személyek stb.).

A képviseleti minta tartalmazta a családtörödékek ill. a családtörödékek háztartásainak az adatait is. Családtörödékek a részcsaládok és az egyedülállók. Részcsaládok az olyan együttélő rokon személyek, akik között nincs sem házastársi (élettársi) sem vérszerinti vagy örökbefogadási felmenő-lemenő kapcsolat, tehát nem alkotnak családmagot (ilyenek pl. az együttélő testvérek, a sógorsági kapcsolatban levők stb.). Az egyedülállók közé tartoznak a teljesen külön élő egyedülállók, a közös háztartásban együtt élő nem rokon egyedülállók (pl. két barát) és a családdal együtt élő már említett „idegen” személyek.

A család azonosítása ill. összetételének megállapítása az összeírt személynek a családfőhöz viszonyított családi állása alapján történt. Családfőnek — függetlenül az esetleges más bevallástól és függetlenül attól, hogy kereső-e vagy eltartott — házaspárból a férjet, egy szülő és gyermekből álló család esetében a szülőt kellett tekinteni. A háztartás fejének a kijelölését — elsősorban gazdasági ismérvek és a kor alapján — a feldolgozás során végezték el.

A családokban és családtörödékekben élő népesség (ún. „család-népesség”) nem a családoknál az összeírás időpontjában jelenlevőket, hanem a családok „állandó” népességét foglalja magában. Ebből a szempontból családtagnak az minősült, aki a családhoz tartozó személyek közül az összeírás időpontjában családi lakóhelyén állandóan jelenlevő volt, vagy csak ideiglenesen (egy hónapnál rövidebb ideje) volt távol. A családban élők száma nem tartalmazza tehát a családnál ideiglenesen (egy hónapnál rövi-

debb ideje) tartózkodókat, valamint az egy hónapnál hosszabb ideje távollévőket, az utóbbiak közül azokat az ún. „huzamosan távollévőket” sem, akik munkavégzés, tanulás stb. miatt más városban vagy községben tartózkodnak állandó jelleggel, bár családjukhoz rendszeresen visszatérnek.

CSALÁDOK ÉS CSALÁDTÖREDÉKEK, A CSALÁDOK TÍPUSAI

Az ország lakossága — az intézeti háztartások tagjait figyelmen kívül hagyva — 1960. január 1-én 3,3 millió családban és családtöredékben élt; megoszlásuk a családok és családtöredékek között a következő:

1. A családok, a családtöredékek és a családnépesség száma, 1960

Семьи, неполные семьи и численность семейного населения в 1960 г.

Families, Broken Families, and Family-Population, 1960

	Családok és családtöredékek (1)		Családokban és családtöredékekben élők (2)	
	száma	%	száma	%
1. Családok	2 770 600	84,5	9 029 500	94,2
2. Részcsaládok	39 900	1,2	86 100	0,9
3. Egyedülálló	467 600	14,3	467 600	4,9
4. Összesen	3 278 100	100,0	9 583 200	100,0

Горизонтальная графа: (1) Семьи и неполные семьи; (2) лица живущие в семьях и неполных семьях.

Вертикальная графа: 1. Семьи; 2. частичные семьи; 3. одиночки; 4. всего.

Heading: (1) Families and broken families; (2) persons living in families and broken families.

Lateral text: 1. Families; 2. part families; 3. single persons; 4. total.

1949-hez képest a családok száma 16%-kal, a családtöredékeké közel 12%-kal nőtt; a családokban és családtöredékekben élőknel az emelkedés lényegesen kisebb mértékű: 6% ill. valamivel több mint 7%.

A részcsaládok — bár csekély számuknál fogva arányuk is jelentéktelen — a városokban sokkal gyakoribbak, mint a községekben. Az egyedülálló aránya a városokban szintén lényegesen magasabb mint a községekben.

2. A családok megoszlása családtípusok szerint

Разделение семей по семейным типам

Family Distribution by Family Types

Családösszetétel (1)	A családok százalékos megoszlása (2)	
	1949	1960
1. Háaspár rokon nélkül	72,9	75,3
2. Háaspár rokonnal	14,2	11,2
3. Együtt	87,1	86,5
4. Egy szülő gyermekkel, rokon nélkül	11,6	11,7
5. Egy szülő gyermekkel, rokonnal	1,3	1,8
3. Együtt	12,9	13,5
6. Családok összesen	100,0	100,0

Горизонтальная графа: (1) Состав семьи; (2) процентное распределение семей.

Вертикальная графа: 1. Супруги без родственника; 2. супруги с родственником; 3. вместе; 4. один родитель с ребенком, без родственника; 5. один родитель с ребенком, с родственником; 6. всего семей.

Heading: (1) Family composition; (2) percentage distribution of families.

Lateral text: 1. Couple without relatives; 2. couple with relatives; 3. together; 4 one parent with child, without relatives; 5. one parent with child, with relatives; 6. total families.

A családok — aszerint, hogy a családmag házaspárból vagy gyermekkel együttélő egyedülálló (özvegy, elvált, különélő) szülőből áll, továbbá aszerint, hogy él-e a családdal együtt rokon vagy nem négy alaptípusra bonthatók. A családok típusok szerinti összetételében figyelemreméltóbb változás nem történt.

A családokban élőknek közel 89%-a — ugyanannyi, mint 1949-ben — tartozik a „házaspár-családok” családtagjai közé. A gyermekkel élő özvegy, elvált, különélő szülők családtagjainak túlnyomó többségében, mintegy 90%-ában, anya az „egy szülő”.

A rokonnal élő családok aránya kismértékben csökkent; 100 család közül 1949-ben közel 16, 1960-ban 13 családban volt a családtagok között rokon is. A rokonnal élő családok kb. háromnegyedében felmenő rokon, 22%-ában oldalági rokon van. Az olyan családok aránya, amelyekben felmenő rokon is és oldalági rokon is van, elenyésző.

A családtípusok megoszlása területenként is eléggé egyszínű képet mutat. A városokban a házaspárok, a községekben az „egy szülő gyermekkel” típusú családok aránya magasabb egy árnyalattal.

A családoknak mintegy negyede egy-generációs, kétharmada két-generációs; három vagy több generáció a családoknak 6—8%-ában él együtt.

CSALÁDNAGYSÁG, A GYERMEKEK SZÁMA

Az elmúlt népszámlálás óta eltelt 11 év alatt a családok demografiai összetételében a leglényegesebb változás a családnagyság csökkenése volt. A rokonnal élő családok viszonylag csekély száma miatt a családnagyság lényegében a gyermekek számától függ. (A rokonok száma az összes családtagoknak még a 4%-át sem éri el.) A családokban élő gyermekek számának az alakulásában is mutatkoznak annak a népesedési folyamatnak a kihatásai, amely — átmeneti emelkedésektől eltekintve — a születések számának állandó csökkenésében, továbbá ezen belül a harmadik, negyedik stb. gyermekek születési gyakoriságának csökkenésében jelentkezett.

3. Néhány fontosabb születési arányszám alakulása

*Динамика нескольких важнейших коэффициентов рождаемости
Trend of Selected Birth Rates*

	1949	1959	1959 év az 1949 év %-ában (1)
1. 1000 lakosra jutó élveszületések száma ...	20,6	15,2	73,8
2. 100 propagatív korú házas nőre jutó élveszületések száma	110,7	79,2	71,5
3. 3-ik és további szülöttek az összes születések %-ában	32,8	26,3	—
4. Születési sorrend átlaga	2,5	2,2	87,3

Горизонтальная графа : (1) 1959 г. в процентах к 1949 г.

Вертикальная графа : 1. Число живорождений на 1000 жителей ; 2. Число живорождений на 100 замужних женщин репродуктивного возраста ; 3. третьи и дальнейшие роды во процентах ко всем родам ; 4. средний родовой порядок.

Heading : (1) 1959 as a percentage of 1949.

Lateral text : 1. Live births per 1000 population ; 2. live births per 100 married women in reproductive age ; 3. third and later births per hundred total births ; 4. average of birth order.

Bár a családok gyermekszámának összehasonlítására csak 1949. évi adatok állnak rendelkezésre, kétségtelen, hogy az akkori kép is egy hosszabb ideje tartó csökkenési folyamatnak csak egyik állomását rögzítette.

1949-ben a családok 27%-ában nem volt gyermek, 1960-ban a gyermek nélkül élő családok aránya 31%-ra emelkedett. Nőtt még az egy-gyermekes családok aránya is, a kétgyermekeseké nagyjából változatlan maradt, a három- és többgyermekeseké már jelentősen csökkent. A hat- és többgyermekes családok viszonylagos száma kevesebb, mint az 1949. évi fele.

4. A családok megoszlása a gyermekek száma szerint

Разделение семей по численности детей

Family Distribution by Number of Children

Gyermekszám (1)	A családok százalékos megoszlása (2)	
	1949	1960
1. Gyermek nincs	26,8	30,6
1 gyermek van	31,7	34,8
2 gyermek van	21,8	21,6
3—5 gyermek van	17,5	12,1
6 és több gyermek van	2,2	0,9
2. Összesen	100,0	100,0

Горизонтальная графа : (1) Число детей ; (2) процентное распределение семей.

Вертикальная графа : 1. Дети нет ; имеют 1, 2, 3—5, 6 и больше детей ; 2. всего.

Heading : (1) Number of children, (2) percentage distribution of families.

Lateral text : 1. No children ; 1, 2, 3—5, 6 and more children ; 2. total.

1949-ben az egy családra jutó gyermekek átlagos száma — csak a gyermekes családokra számítva — éppen csak egy árnyalattal, de még túlhaladta a kettőt; az összes családokra számítva, már 1949-ben is csak 1,5 volt. A két népszámlálás közötti időszakban a családok átlagos gyermekszáma a gyermekes családokban 1,8-ra, az összes családokban 1,3-ra súlylyedt.

Meg kell jegyezni, hogy az összeírás során bármilyen korú személyt gyermeknek kellett minősíteni, ha az apja vagy az anyja volt a családfő. Ez közelebről azt jelenti, hogy a vonatkozó adatok magukban foglalják a nem házas (nőtlen, hajadon, özvegy, elvált), vagy házastársa nélkül szüleivel (szülőjével) együttélő „gyermek” családi állású személyeket, tekintet nélkül a korukra. A gyermekek száma tartalmazza a házasságon kívül született, az örökbefogadott és a nevelt gyermekeket, továbbá a szülő nélkül, nagy-szüleivel (nagyzüldőjével) együttélő unokákat is.

A családok gyermekszám szerinti megoszlásának tárgyalásánál feltétlenül különbséget kell tehát tenni a „gyermek” családi állású személyek és a koruknál, eltartottságuknál fogva tulajdonképpen gyermeknek tekinthető családtagok között. Ebben a vonatkozásban a képviseleti min-tából a 15 éven aluli gyermekkel élő családokról készült feldolgozás.

A családokban élő közel 3,5 millió „gyermek” családi állású személy-nek 71%-a 15 évesnél fiatalabb gyermek. Az összes családok közel felében, a gyermekes családok egynegyedében nincs 15 éven aluli gyermek. Egy 15 éven aluli gyermek él a gyermekes családok 39%-ában, kettő már csak 24%-ában van, három pedig csupán 8%-ában. Azoknak a családoknak az aránya, amelyekben valamennyi gyermek 15 évesnél fiatalabb a kétgyer-

mekes családokban a legmagasabb (65%). A 6- és több-gyermekes családok közel felében még egyik gyermek sem töltötte be a 15. életévét.

Az egy családra jutó 15 éven aluli gyermekek száma még az egyet sem éri el (0,9) és a gyermekes családokra számítva is csak 1,3.

A gyermekes családok aránya a fővárosban, Budapesten a legkisebb: 100 közül 35 családban nincs, vagy nem él gyermek. A többi városban a családok 30%-a, a községekben 29%-a gyermektelen. A családok átlagos gyermekszáma a legalacsonyabb ugyancsak a fővárosban, ahol egy családra átlag kereken 1 gyermek jut, de ez az arány még a legmagasabb termékenységű megyében is csak 1,7.

A családok termékenységének csökkenése következtében jelentősen átalakult a családnagyság struktúrája. Emelkedett a kisebb és megfogyatkozott a nagyobb családok száma: a 2 tagú családok száma 1949-hez képest 43%-kal nőtt és emelkedett még — jelentősen csökkenő mértékben — a 3 és a 4 tagú családok száma is. Az 5 tagú családok száma már 5%-kal kevesebb volt, mint 1949-ben, a nagyobb családok száma pedig emelkedő mértékben csökkent. A 7 és annál több tagú családok száma csak alig valamivel több mint a fele az 1949. évinek. Ezt a változást jól tükrözi a családoknak a családtagok száma szerinti megoszlása is:

5. A családok megoszlása a családtagok száma szerint

Разделение семей по численности членов семьи
Family Distribution by Number of Family Members

Családnagyság (1)	A családok százalékos megoszlása (2)	
	1949	1960
1. 2 tagú család	28,4	34,9
3 tagú család	28,3	29,3
4 tagú család	21,1	20,6
5 tagú család	11,5	9,4
6 tagú család	5,5	3,4
7 és több tagú család	5,2	2,4
2. Összesen	100,0	100,0

Горизонтальная графа: (1) Величина семьи; (2) процентное распределение семей.
Вертикальная графа: 1. Семьи с 2, 3, 4, 5, 6, 7 и больше членами; 2. всего.

Heading: (1) Family size; (2) percentage distribution of families.

Lateral text: 1. Families having 2, 3, 4, 5, 6, 7 and more members; 2. total.

Az arányeltolódás még szembetűnőbben mutatja a változást. Bár a 3 tagú családok száma még egyötödével emelkedett, arányuk már csak 1%-kal több, mint az előző népszámláláskor; a 4 tagú családok száma is még 13%-kal nőtt, arányuk azonban már nem éri el a 11 évvel korábbit.

A vázolt alakulás következtében az átlagos családnagyság — az egy családra jutó családtagok száma — 3,6-ról 3,3-ra csökkent. A csökkenés valamennyi családtypusnál mutatkozik. Az átlagos családnagyság tehát megközelítően az egy-gyermekes házaspárnak felel meg. A két-gyermekes házaspárral egyenlő 4 családtagot az átlagos családnagyság egy megyében vagy megyei jogú városban sem éri el; 3,0 és 3,6 között ingadozik. A legalacsonyabb a fővárosban (3,0).

A különböző társadalmi-gazdasági csoportokba tartozó családok átlagos létszáma alig tér el egymástól. Egy családra — a nyugdíjasok családjait

figyelmen kívül hagyva — legkevesebb családtag (3,1) azokban a családokban jut, amelyekben a családfő önálló gazda. A termelészövetkezeti tagok családjában 3,2, az alkalmazásban álló szellemi dolgozókéban 3,3, a fizikai dolgozókéban 3,4 (ezen belül a mezőgazdasági munkásokéban 3,9) az átlagos családnagyság (a nyugdíjasok családjában 2,5). Jelentősebb változás csupán a mezőgazdasági önálló családjában mutatkozik, itt az egy családra jutó családtagok száma 1949-ben még 3,8 volt, egyötödével több, mint 1960-ban.

HÁZTARTÁSOK

A képviselői mintából tulajdonképpen háztartás feldolgozás nem készült, de mivel a mintavételi egység a háztartás volt, néhány, inkább csak tájékoztató jellegű adat a háztartásokról is rendelkezésre áll. Már ezek az adatok is kellően alátámasztják, hogy az esetek túlnyomó többségében a háztartás és a család azonos, ezért túlméretezett külön feldolgozás a háztartásokról nem indokolt.

1960-ban az ország lakossága — az intézeti háztartásokon kívül az egyszemélyes háztartásokat és az egyedülállók közös háztartását is figyelmen kívül hagyva — 2 606 900 háztartásban tömörül. Ezeknek az ún. „család-háztartás”-oknak több, mint 93%-ában csak egy család él, ami egyben azt jelenti, hogy — eltekintve a viszonylag igen csekély számú idegen személlyel élő családtól — alig minden tizedik háztartás nem azonos csak a családdal. A háztartásoknak további 6,4%-ában két család él, a három- vagy annál többcsaládos háztartások aránya még a fél százalékot sem éri el.

A háztartások egyötöde legfeljebb 4 személyből áll. A 8 tagú vagy annál nagyobb háztartások aránya már csak 1,5–2%. A háztartások átlagos nagysága — a nagyobb háztartások viszonylag jelentéktelen száma következtében — alig valamivel több, mint a családoké: egy családra átlagosan 3,3 személy, egy „család-háztartás”-ra 3,5 személy jut.

НЕКОТОРЫЕ ПРЕДВАРИТЕЛЬНЫЕ РЕЗУЛЬТАТЫ ОБСЛЕДОВАНИЙ ПО СЕМЕЙНОЙ СТАТИСТИКЕ И СТАТИСТИКЕ СЕМЕЙНЫХ БЮДЖЕТОВ ВЕНГЕРСКОЙ ПЕРЕПИСИ НАСЕЛЕНИЯ 1960 ГОДА

Резюме

Придавая большое значение практическим требованиям, предъявляемым к исследованию семьи и домашнего хозяйства, как основных ячеек общественного бытия, и, далее, всеобщему интересу, проявляемому по отношению к данным исследованиям, в программе обработки материалов переписи населения 1960 года большое внимание уделяется статистике семьи и семейных бюджетов. В интересах быстрого удовлетворения потребностей в данных отбор однопроцентной выборочной совокупности на основе материалов венгерской общегосударственной переписи населения 1960 года, был произведен между прочим и с учетом признаков, необходимых для составления разработок по семейной статистике. Настоящее сообщение после изложения понятия служащий, — с уделением особого внимания

его взаимосвязи с семьей и домашним хозяйством, — предоставляет на основе однопроцентной выборки предварительную информацию о наиболее важных данных относительно семейной структуры населения и об их динамике и, далее, о числе домашних хозяйств.

Населения страны, — за исключением членов хозяйств характера общежитий по состоянию на 1 января 1960 года проживало в рамках 2,8 миллионов семей и 40 000 частичных семей, а число одиноких равнялось примерно 470 000 человек. (87% семей состояло из супружеских пар, а 13% из «одного родителя» с ребенком). В 13% семей жили также и родственники. В составе семей по типам со времени последней переписи населения, имевшей место в 1949 году, не произошло изменений, достойных внимания. Однако в то же самое время в значительной мере изменился состав семей по числу членов семей. Число семей, имеющих в своем составе 2—4 члена, увеличилось по сравнению с 1949 годом на 27%, а число семей, состоящих из 5 и более членов, сократилось на 20%. В этой связи средняя величина семьи, — число членов семей приходящееся на одну семью, — сократилось с 3,6 до 3,3 человек.

Между семьями, принадлежащими к различным общественно-экономическим группам, отсутствуют существенные различия в области величины семьи. Если оставить вне поля зрения семьи пенсионеров, то наименьшими по средней величине оказываются семьи самостоятельных хозяев (3,1 чел.), а наибольшими семьи занятых работников физического труда (3,9 чел.).

Сокращение средней величины семьи было обусловлено в первую очередь тем обстоятельством, что в семьях в значительной степени уменьшилось количество детей. Так число семей, в которых не проживали дети, в 1960 году составляло 31% всех семей по сравнению с 27% в 1949 году. Удельный вес семей с одним ребенком немного увеличился, семей с двумя детьми остался в основном без изменений, а семей, имеющих три и более детей, в значительной мере сократился: с 20 на 13 процентов. Среднее число детей, приходящееся на семью, в 1949 году составляло 1,5, а теперь только 1,3 человек детей. Примерно в половине общего числа семей и четвертой части семей, имеющих детей, не было детей меньше 15-летнего возраста. Более двух детей в возрасте до 15 лет имеется в 12% семей с детьми а более трех детей этого возраста — лишь в 4% семей с детьми. Среднее число детей в возрасте до 15 лет в расчете на семью не достигает даже одного ребенка (0,9), а и в расчете на семью с детьми составляет всего лишь 1,3 чел.

Число домашних хозяйств, — оставляя в стороне индивидуальные и общие хозяйства одиноких лиц, — в некоторой мере превышает 2,6 миллиона. В рамках 93% этих домашних хозяйств проживает только одна семья. Таким образом в подавляющем большинстве случаев домашнее хозяйство и семья совпадают друг с другом. Удельный вес домашних хозяйств, имеющих в своем составе 3 и более семей не достигает даже 1/2 процента домашних хозяйств. Более пяти лиц имеется всего лишь в 9% домашних хозяйств. Средняя величина домашних хозяйств лишь в незначительной степени превышает среднюю величину семьи, составляя всего лишь 3,5 человек.

SOME PRELIMINARY RESULTS OF THE FAMILY AND HOUSEHOLD STATISTICAL SURVEYING OF THE 1960 HUNGARIAN POPULATION CENSUS

Summary

Attributing due importance to the practical requirements of studies about families and households i. e. the basic cells of social cohabitation and to the world-wide interest for such studies, the processing program of the 1960 Hungarian population census has assigned an important place to family and household statistics. When selecting the 1 p.c.

representative sample from the material of the 1960 population census due attention was given to quickly meeting data demands under consideration of the criteria necessary for family processing. After informing about the notions applied — with due regard to the interdependence of household and family — this paper is meant to give a preliminary information on basis of the 1 p. c. representative sample about some most important data of the family composition of the population as well as about the number of households.

On 1 January 1960 the country's population, disregarding members of institutional households, was living in 2,8 million families and 40 000 part-families, the number of single persons was nearly 470 000. Of the families 87 p. c. consisted of married couples, 13 p. c. were "one parent" without spouse, (with child); 13 p. c. of the families included also relatives. No noteworthy change has set in since the last population census of 1949 in the composition of families by types but the composition of families by number of family members has greatly changed. The number of 2—4 member families increased by 27 p. c. compared to 1949, with the number of five and more members declining by 20 p. c. Consequently the average family size, i. e. the number of family members per family declined from 3,6 to 3,3.

No greater change can be recorded in the average size of families belonging to the different socio-economic groups. Disregarding the families of pensioners the smallest is the average size of the families of independent farmers (3,1), the highest being that of agricultural workers employed (3,9).

The decrease of the average family size is primarily due to the fact that the number of children has considerably gone down. In 1960, contrary to the 27 p. c. of 1949 there were no children living in 31 p. c. of all families. The ratio of one-child families had somewhat increased, that of two children families remained roughly constant whereas that of the three and more member families had considerably declined, i. e. from 20 p.c. to 13 p. c. The average number of children per families was 1,5 in 1949, now it is 1,3. In about half of all families and in one quarter of families with children there were no children under 15 years to be found. More than two children under 15 years could be found in only 12 p. c. of all families with children, more than 3 in only 4 p. c. The average number of children under 15 per family is not even one (0,9) and computed by families with children it is not more than 1,3.

Not counting one-member households and the common households of the single persons the number of households was slightly over 2,6 million. In 93 p. c. of these households only one family was living, thus in the overwhelming majority of the cases the households equal families. The ratio of households with 3 and more families did not even reach 0,5 p. c. More than five persons are to be found only in 9 p. c. of the households; the average size of the households is hardly more than that of families: only 3,5 persons.

A MAGYARORSZÁGI HÁZASSÁGI MOZGALOM NÉHÁNY JELLEGZETESSÉGE*

DR. VUKOVICH GYÖRGY

A tanulmány két kérdéssel kíván röviden és csak összefoglalólag foglalkozni: az egyik a házassulók korösszetételében bekövetkezett változás, a másik az újraházasodások egyre nagyobb jelentőségű kérdése.

A magyarországi házasodási mozgalomnak az 1920-as évektől megfigyelt alakulása lényegében két szakaszra bontható; a második világháború előtt átlag mintegy 8%-es szinten volt, de 20 éves trendje lassú csökkenést mutatott. A háború után — a többi országhoz hasonlóan — hirtelen emelkedés következett be, amely három csúciban, 1949-ben, 1952-ben és 1954-ben tetőzött. 1954 óta az arányszám állandóan csökkenőben van. A háború utáni házasságkötési hullám tehát Magyarországon jóval elnyújtottabb volt, mint a legtöbb országban.

A házassági arányszámok megváltozása az elmúlt két évtized folyamán jelentős részben a házasságkötési valószínűségek változásán alapult, a nyers és a standardizált arányszámok ugyanis alig térnek el egymástól. Az 1941., 1949., 1955. és 1958. évre számított nyers és standardizált házasságkötési arányszámok maximális eltérése a férfiaknál 6%, a nőknél 5%.

A vidéki népesség nyers házasságkötési arányszáma eddig az országos átlag felett volt, 1959-ben az országos átlag alá esett. Budapesten ezzel szemben tovább növekedett, elsősorban az újraházasulók házasságkötéseinek következtében. Az országos házassági arányszám csökkenése elsősorban a mezőgazdasági népesség házasságkötési arányszámcsökkenésének eredménye.

A magyar házassági mozgalom egyik érdekes, és a társadalmi átalakulással kapcsolatban álló jelensége a házasságra lépők korösszetételének nagy mértékű fiatalodása. Bár a házassulók kormegoszlása jelenleg korántsem Magyarországon a legfiatalabb, e folyamat mindenképpen figyelemreméltó. A házasságra lépők között a fiatalabb korosztályok súlyának megnövekedését ugyancsak nyomon kísérte az idősebb (50 éven felüli) korcsoportok arányának megnövekedése is.

* A Nemzetközi Népeségstudományi Unió 1961. évi New York-i konferenciáján megvitatott tanulmány.

A házasságra lépők korstruktúrájának változását leginkább a megfelelő korszpecifikus házasságkötési arányszámok megváltozása okozta, amint ez az 1 táblából is látható.

1. *Korszpecifikus házassági arányszámok Magyarországon*
Повозрастная брачность в Венгрии
Age-Specific Nuptiality Rates in Hungary

Év, vagy évek átlaga Год или среднее годов. Year or average of years.	20—24	25—29	30—39	40—49	50—59	20—59
	Férfiak — Мужчины — Males					
1930—31	88,9	163,5	135,4	89,8	47,5	110,0
1941	61,3	190,6	137,0	77,9	43,9	110,9
1948—49	119,0	220,8	161,1	80,9	51,3	138,7
1954	134,4	279,5	224,8	142,8	88,0	170,0
1955	130,6	283,1	221,2	142,6	85,3	167,7
1956	141,3	280,7	203,0	112,9	64,9	164,6
1957	166,0	281,7	203,2	124,9	74,6	178,5
1958	151,7	277,9	195,3	124,4	75,5	170,2
1959	144,7	277,9	203,1	131,5	76,1	168,6
	Nők — Женщины — Females					
1930—31	57,4	142,3	113,4	57,7	18,9	77,3
1941	58,3	188,7	139,3	73,1	23,2	84,7
1948—49	77,9	204,5	152,7	65,9	25,6	101,8
1954	93,2	272,6	199,3	118,0	44,0	130,4
1955	92,5	271,6	203,6	121,4	43,7	129,3
1956	97,6	278,4	190,4	103,6	34,1	126,3
1957	105,4	292,2	189,9	110,1	37,4	132,5
1958	99,3	274,6	180,4	105,1	37,9	125,4
1959	96,9	269,7	183,5	108,4	38,9	124,5

A korcsoportok szerinti házasságkötési inzenzitások megnövekedésének hatására a fiatalodási folyamat főleg a férfiaknál volt tapasztalható, a menyasszonyok kormegoszlása a társadalmi-gazdasági átalakulás ellenére jóval stabilabbnak látszik, a nők házassági aránya a fiatal korcsoportokban már a háború előtt is igen magas volt (főleg a mezőgazdasági népesség körében).

A kormegoszlás módosulása minden foglalkozási viszony esetében tapasztalható volt. Sajnos a megfelelő foglalkozási viszonyokhoz tartozó nem házas népesség számáról a vizsgált évek legtöbbször nem állnak rendelkezésre adatok, így csak a völegények foglalkozási viszony szerinti megoszlását tudjuk bemutatni néhány évre. Ebből kitűnik, hogy a mezőgazdasági önállóakat és az egyéb önállóakat kivéve (e csoportban a népesség kormegoszlása ugyanis az iparosodás hatására erősen eltolódott az idősebb korcsoportok felé) a legfiatalabb és a legöregebb korcsoportok aránya a többi három foglalkozási viszony esetében határozottan megnövekedett.

A házasságkötési korösszetételének megváltozása ellenére az átlagos házasságkötési kor egyik nemnél sem módosult számottevően, az idősebb korban megkötött — jelentős mértékben palingám — házasságok arányának megnövekedése ugyanis ellentétes hatást gyakorolt a házasságkötési korára.

2. A vőlegények kormegoszlása lársadalmi-gazdasági csoportok szerint (százalék)

Разделение по возрастам женихов по общественно-экономическим группам (%)

Age Composition of Bridegrooms According to Socio-Economic Groups (Per Cent)

Év	-19	20-24	25-29	30-39	40-49	50-59	60-
Mezőgazdasági önálló (1)							
1938-39	7,7	21,6	39,3	21,9	4,8	2,5	2,2
1949	3,8	33,3	37,5	15,8	6,0	2,3	1,5
1955	3,4	34,7	29,7	15,1	8,3	5,1	3,6
1958	3,6	37,9	28,4	15,7	5,5	5,0	3,9
Mezőgazdasági fizikai dolgozó (2)							
1938-39	5,5	26,7	43,6	17,4	3,9	1,8	1,1
1949	5,2	42,5	35,5	12,3	3,0	0,8	0,7
1955	7,5	41,0	28,2	13,1	5,9	2,8	1,6
1958	7,5	46,9	25,9	10,9	3,9	3,0	1,8
Egyéb fizikai dolgozó (3)							
1938-39	2,4	21,1	44,1	24,4	4,8	2,1	1,1
1949	3,2	35,4	34,2	17,6	6,0	2,3	1,3
1955	6,5	38,7	27,8	13,5	7,2	4,1	2,2
1958	6,5	43,3	25,7	12,6	5,6	4,0	2,3
Szellemi dolgozó (4)							
1938-39	0,3	8,9	41,7	34,6	9,4	3,8	1,4
1949	0,8	24,5	36,0	24,1	8,9	4,1	1,8
1955	1,2	27,5	37,0	20,7	8,2	3,8	1,7
1958	0,9	28,5	34,8	21,8	7,2	4,3	2,5
Egyéb önálló (mezőgazdasági nélkül) (5)							
1938-39	1,4	8,2	34,1	37,0	11,4	5,2	2,7
1949	1,1	13,7	28,6	28,2	16,6	8,0	3,9
1955	2,1	19,3	23,9	20,0	19,1	9,4	6,2
1958	2,0	16,5	21,1	23,5	15,9	12,3	8,7

Горизонтальные рубрики : (1) Крестьяне-единоличники ; (2) сельскохозяйственные работники физического труда ; (3) прочие работники физического труда ; (4) работники умственного труда ; (5) прочие самостоятельные (без сельскохозяйственных).

Horizontal headings : (1) Individual farmers, (2) agricultural manual workers; (3) other manual workers, (4) non-manual workers, (5) other independents (not including agricultural ones).

Az egész népességre számított korspecifikus házasságkötési gyakoriságok változásai nagyrészt egybeesnek a házasulók kormegoszlásában bekövetkezett változásokkal, ami azt bizonyítja, hogy a házasulók korösszetételének megváltozása a megfelelő korcsoportú nem házas népességben tapasztalt magasabb házasságkötési intenzitással magyarázható. A házasulók legnagyobb része nőtlen, illetőleg hajadon, ezért a továbbiakban e családi állapotúak házassági mozgalmát vizsgáljuk meg részletesebben.

Négy évre, 1941-re, 1949-re, 1955-re és 1958-ra a nőtlen és a hajadon népességre házassági táblákat számítottunk. E táblákból megállapítható, hogy a nőtlenek házasodási valószínűségei a vizsgált években jelentős mértékben eltérnek egymástól. A nőtlen férfiak és a nők tiszta házasságkötési valószínűségeinek (μ) maximuma és a hozzájuk tartozó korévek a következők :

3. A lista házasságkötési valószínűségek maximumai és a hozzájuk tartozó korévek
 Максимумы вероятностей чистых бракосочетаний и принадлежащие к ним
 возрасты годы
 Maximum Net Probabilities of Marriage and Ages Related to these Values
 (Single Persons)

Év (1)	Nőtlenek (2)		Hajadonok (3)	
	Valószínűségek (4)	A valószínűségek- hez tartozó korévek (5)	Valószínűségek (4)	A valószínűségek- hez tartozó korévek (5)
1941	0,20400	26	0,15312	22
1949	0,24583	28	0,20788	22
1955	0,25499	25	0,24532	22
1958	0,25643	24	0,24518	22

Горизонтальная графа : (1) Годы ; (2) неженатые ; (3) незамужние ; (4) вероятности ; (5) возрастные годы принадлежащие к вероятностям.

Heading : (1) Years; (2) unmarried males; (3) unmarried females; (4) probabilities; (5) ages related to the probabilities.

A 3. tábla adatai jól mutatják a nők házassági valószínűségeinek a férfiakénál erőteljesebb növekedését, de ugyanakkor azt is, hogy a maximum a hajadonok esetében mind a négy évben a 22. korévnél van, míg a nőtleneknél négy éves ingadozást mutat.

A nőtlen és a hajadon népességre számított házassági táblák fontosabb mutatóit foglaltuk össze a 4. táblán.

4. A magyar házassági táblák néhány fontosabb mutatója
 (A 15—60 éves, nőtlen, ill. hajadon népességre számítva)

Важнейшие показатели венгерских таблиц брачности
 (Исчислены для несеманного незамужнего населения в возрасте 15—60 лет)

Some Indicators of Hungarian Nuptiality Tables
 (Single Persons only, aged 15—60)

Év (1)	Valószínű házasságkötési kor (2)	Normál házasságkötési kor (3)	A házassági tábla (3) házasodási arányszá- mai (4)
Nőtlenek (5)			
1941	26,7	26	69,5
1949	25,1	23	89,5
1955	24,7	23	93,3
1958	24,3	23	95,2
Hajadonok (6)			
1941	22,5	20	92,3
1949	21,2	19	114,0
1955	20,8	19	137,7
1958	20,6	19	137,7

Горизонтальная графа : (1) Годы ; (2) вероятный возраст ко вступлению в брак ; (3) нормальный возраст ко вступлению в брак ; (4) коэффициенты брачности по таблице брачности ; (5) неженатые ; (6) незамужние.

Heading : (1) Years; (2) probable marrying age; (3) normal marrying age; (4) marriage rates of the nuptiality table, (5) unmarried males; (6) unmarried females.

A mutatók jelzik az elmúlt két évtizedben a nőtlen és a hajadon népesség házassági mozgalmában bekövetkezett változásokat. A valószínű házasságkötési kor, tehát az az életkor, ameddig a házassági tábla népességének a

fele házasságot köt, a nőtleneknél 1941-hez képest 1958-ig 2,4 évvel tolódott el a fiatalabb korévek felé, míg a hajadonoknál az eltolódás kisebb mértékben ugyan (1,9 év), de szintén tapasztalható volt. A normál házasságkötési kor már 1949-ben mindkét nemnél elérte az 1958-ban tapasztalt értéket, a változatlan korévek mögött azonban évről-évre növekvő abszolút számok állanak. A stationer házasodási arányszám (a házassági tábla házasodási arányszáma) lassan csillapuló növekedése, sőt a hajadonoknál a két utolsó évben látható stagnálása arra mutat, hogy az először házasságra lépő mindkét nembeli népesség házasságkötési intenzitása 1958-ban már egy olyan, a pillanatnyi társadalmi-gazdasági körülményektől megszabott maximumához közeledik, amelyet elérve feltehetően mindkét nemnél stagnálni fog, sőt — amint ezt az 1959. évi adatok igazolják is — vissza is eshet.

A háború utáni évek rendkívüli helyzetében, majd az ötvenes évek elején a házassági intenzitás nagy mértékben megelégnült. Az utóbbi években azonban, az életszínvonal emelkedésével párhuzamosan a nőtlen férfiak egyre inkább csak akkor lépnek házasságra, ha életüket anyagilag már többé-kevésbé megalapozták. E mellett az iparosodás és a városiasodás következtében a parasztság nagyobb tömegei kerültek és kerülnek városokba, vagy válnak ipari munkássá és sok esetben alkalmazkodni igyekeznek új környezetük társadalmi szokásaihoz. Mindez azt eredményezi, hogy az első házasságkötésekre számított házasodási arányszám a jövőben csökkenni fog, a nőtlen és a hajadon népesség aránya, tehát az a tömeg, amelyből az első házasságkötések történhetnek, ugyanis állandóan csökken. Az első házasságkötések gyakorisága pedig e mellett lassuló növekedést, sőt stagnálást mutat. Ennek hatása lesz a születési mozgalomra is, hiszen különösen azokban az országokban, így Magyarországon is, ahol az első születések aránya a születéseken belül nagy és állandóan növekszik, a házassági mozgalom és a születések közötti összefüggés fokozott jelentőségű.

Az előbb vázoltak mellett — és ezzel összefüggésben is — a magyar házassági mozgalomban egy másik jelenséget figyelhetünk meg: a palingám házasságok növekvő arányát és intenzitását.¹ Nemzetközi összehasonlításban nézve Magyarországon az újraházasulók aránya rendkívül magas, egyike a legmagasabbaknak Európában. Azokban az években, amelyekben a nőtlenekre házassági táblákat számítottunk², valamint néhány legutóbbi évben az előzőleg özvegy és elvált családi állapotúak házasságkötési intenzitásait az 5. táblán mutatjuk be.

A háború utáni évek mindegyikében — az özvegy férfiakat kivéve — a gyakoriságok jóval magasabbak az 1941. évinél. Az özvegy nők és férfiak esetében a háború utóhatásaként 1949-ben, az elváltaknál pedig 1955-ben voltak a gyakoriságok a vizsgált évek közül a legmagasabbak. Az 1955 — 1959 időszakban az özvegyek esetében csökkenő, az elváltaknál pedig először csökkenő, majd 1959-ben ismét megnövekedett házasságkötési gyakoriságokat találunk. Az első házasságkötések számának esése következ-

¹ Azt a házasságot tekintjük palingámnak, amelynél az egyik vagy mindkét fél előzőleg házas családi állapotú volt.

² A teljes özvegyekre és elváltakra is kiterjedő házassági tábla nem készült el, az 1960. évi népszámlálás végleges adatainak feldolgozása után részletes és foglalkozásokra számított házassági táblákat tervezünk készíteni.

tében az újrَاهázasulók aránya Magyarországon egyre növekszik, a növekedés Budapesten jóval nagyobb mértékű mint országos átlagban.

5. Az özvegyek és az elváltak házasságkötési gyakoriságai

Частотность бракосочетаний вдовых и разведенных
Marriage Frequencies of Widowed and Divorced Persons

Év (1)	Az ezer megfelelő nemű és családi állapotú népességre jutó házasságkötések (4)			
	özvegy (2)		elvált (3)	
	férfiak (5)		nők (6)	
1941	45,4	147,9	7,7	73,1
1949	52,2	267,3	13,8	110,1
1955	49,5	316,0	11,3	127,5
1956	39,3	272,9	8,8	107,4
1957	43,7	285,0	9,4	115,3
1958	13,7	259,3	9,1	108,1
1959	41,6	277,8	8,2	117,6

Горизонтальная графа: (1) Годы; вступление в брак (2) вдовых, (3) разведенных (4) на 1000 лиц соответствующего пола и семейного состояния; (5) мужчины; (6) женщины.

Heading: (1) Years; marriages of (2) widowed, (3) divorced persons, (4) per 1000 population of corresponding sex and marital status; (5) males; (6) females.

6. Az újrَاهázasodások aránya az összes házasságkötések között

Соотношение снова вступлений в брак среди всех вступлений в брак
Remarriage Ratio among all Marriages

Év, évek átlaga (1)	Országos átlag (2)	1938 = 100	Budapest	1938 = 100	Budapest az országos átlag százalékában (3)
1938	19,2	—	26,5	—	133
1950—54	23,3	121	38,5	145	161
1955—59	25,0	130	46,8	177	187
1959	27,6	144	49,8	188	181

Горизонтальная графа: (1) Годы, среднее годов; (2) общегосударственное среднее (3) Будапешт в процентах к общегосударственному среднему.

Heading: (1) Years, average of years; (2) national average; (3) Budapest in per cent of the national average.

Az a körülmény, hogy Budapesten az újrَاهázasulók aránya sokkal nagyobb mértékben növekedett az országos átlagnál, több okkal magyarázható. Az egyik az, hogy a társadalmi fejlődés során a nők fokozott munkába állása elsősorban a nagy városban történt meg és úgy tűnik, hogy ez a nők anyagi függetlenedése, társadalmi egyenjogúsítása mellett bizonyos esetekben a családi életben bekövetkezett zavarokkal is járhatott és járt. Az újrَاهázasulók házasságkötései között ugyanis az elváltak házasságkötései dominálnak és súlyuk állandóan nő, a válásokat tehát az esetek nagy részében új házasságkötés követi. A vidéki népességben a hagyományos paraszti életforma, valamint az egyéni parasztgazdaságok családi termelési módja természetesen a válás ellen hat, azt majdnem kizárttá teszi, így az újrَاهázasulások előfordulási gyakorisága viszonylag csekély. Az elváltak nagyobb házasságkötési intenzitásai, az újrَاهázasulók arányának növeke-

dése a házasulók korösszetételének fiatalodására is visszavezethető. A házasulók korösszetételének fiatalodásával párhuzamosan növekszenek az 1000 megfelelő korú és nemű házas népességre számított válási gyakoriságok a fiatal korcsoportokban. (Az elváltak kormegoszlására egyébként szintén jellemző bizonyos fokig a legfiatalabb és a legidősebb korévek felé történő polarizáció.)

Magyarország adatai nemzetközi méretekben igen magasak. Ezeket néhány európai ország megfelelő adatával összehasonlítva a 7. tábla mutatja.

7. Az újránházasulók házasságkötéseinek aránya az összes házasságkötések között néhány európai országban, nemenként, 1955*

Соотношение лиц снова вступивших в брак среди всех вступивших в брак, по полу, в некоторых европейских странах в 1955 г.

Ratio of Remarrying Persons among Total Marriages in Certain European Countries in 1955

Ország (1)	Az összes újránházasulók (3)	Az elváltak (4)	Az összes újránházasulók (3)	Az elváltak (4)
	aránya (2)			
	Férfiak (5)		Nők (6)	
Ausztria	17,3	12,0	14,1	10,0
Belgium	9,1	4,1	9,6	4,4
Bulgária	11,3	6,5	9,0	5,1
Csehszlovákia	11,9	8,2	10,2	7,7
Anglia és Wales	12,2	6,1	10,9	5,8
Franciaország	10,8	6,6	10,1	6,1
Magyarország	18,0	12,2	16,3	9,8
Olaszország	3,3	0,04	1,4	0,03
Hollandia	9,0	5,0	7,1	4,3
Portugália	4,7	0,9	2,6	0,5
Svédország	12,7	9,8	11,7	8,7
Svájc	12,1	7,8	9,4	6,6
Jugoszlávia	12,7	8,0	9,2	5,8

* Forrás: Demographic Yearbook, 1955. United Nations.

Горизонтальная графа: (1) Страны; (2) соотношение (3) всех лиц снова вступивших в брак, (4) разведенных лиц; (5) мужчины; (6) женщины.

Heading: (1) Countries; (2) marriage ratio of (3) all remarrying; (4) divorced persons; (5) males; (6) females.

1955-ben mindkét nem esetében Magyarországon volt a legmagasabb a vizsgált országok között az újránházasulók aránya, a magyar arányt megközelítette Ausztria arányszáma. Az elváltak aránya a nőknél Magyarországon, a férfiaknál pedig Ausztria után szintén hazánkban a legmagasabb. A 7. tábla adatainak értékelhetőségét természetesen erősen megnehezíti, hogy a válással kapcsolatos jogszabályok az egyes országok között elég nagy eltéréseket mutatnak. (Olaszország és Portugália adatai például ebből a szempontból nem is értékelhetők.) A magas magyarországi arányszámok e szempontból azért érdemelnek behatóbb vizsgálatot, mert feltehető, hogy a születési arányszám csökkenésére — mint említettük — hatásal lesznek. Az ezzel kapcsolatos részletes vizsgálatokat, a területi és társadalmi-gazdasági csoportok szerinti elemzéseket azonban csak az 1960. évi népszámlálás alapadatainak birtokában végezhetjük el.

НЕКОТОРЫЕ ОСОБЕННОСТИ ДВИЖЕНИЯ
БРАКОВ В ВЕНГРИИ*Резюме*

В первой части своей работы автор останавливается на перемене в возрастной структуре вступающих в брак лиц, которая возникла в первую очередь в результате модификации специфических возрастных коэффициентов брачности. Под воздействием этого обстоятельства, — а в меньшей мере также и под влиянием изменения возрастной структуры способного к вступлению в брак населения, — в особенности у мужчин наблюдалось значительное по своим размерам отклонение по сравнению с довоенным периодом в направлении молодых и наиболее пожилых возрастных групп. Это явление наблюдалось во всех общественных слоях.

Относительно неженатого населения из таблиц брачности за 1941, 1949, 1955 и 1958 годы можно установить, что вероятность вступления в брак в приведенные выше годы в значительной степени отличается друг от друга, как по величине, так и в отношении возрастов, на которые приходятся максимальные величины. Максимум движется в пределах от 0,204 до 0,256, а относящийся сюда возраст снизился с 26 до 24 лет. Нормальный возраст вступления в брак за истекшие 20 лет сократился у мужчин с 26 до 23 лет, а у женщин с 20 до 19 лет; с 1949 года у обоих полов наблюдается стагнация, но между тем за неизменными возрастными скрываются постоянно возрастающие абсолютные величины. Изучение вероятного возраста вступления в брак и в особенности чистых коэффициентов брачности, исчисленных на основе таблиц брачности, показывает, что возросшая в послевоенные годы интенсивность вступлений в брак уже в 1958 году приблизилась к такому, определенному конкретными общественно-экономическими условиями, максимуму, после достижения которого в отношении обоих полов предположительно наступит стагнация или, более того, регресс. Общий коэффициент брачности, исчисляемый относительно первого вступления в брак, в будущем сократится в еще большей мере, чем теперь, в то время как наряду со стагнацией интенсивности происходит постоянное сокращение численности и удельного веса неженатого и незамужнего населения. Этот процесс во всяком случае окажет воздействие в направлении сокращения рождаемости.

В ходе дальнейшего изложения авторы останавливаются на вопросе роста удельного веса и интенсивности повторных вступлений в брак. В международной плоскости удельный вес лиц, повторно вступающих в брак, в Венгрии является исключительно высоким и находится на одном из первых мест в Европе. В послевоенные годы по сравнению с довоенным периодом в случае обоих полов в исключительной мере возросла интенсивность вступления в брак вдовых и разведенных. Наивысшая частота в этом отношении в течение исследуемых лет в случае вдовых мужчин и женщин, — в качестве последствия войны, — имела место в 1949 году, а в случае разведенных соответствующий максимум наблюдался в 1955 году. В 1955—1959 годы в случае вдовых наблюдалось сокращение частоты, а в случае разведенных сначала имело место сокращение, а затем, в 1959 году, снова повышение частоты. Все это вместе взято, а также и уменьшение числа первых браков, обуславливают то, что в Венгрии и без того высокий удельный вес лиц, повторно вступающих в брак, постоянно возрастает. Этот рост в Будапеште наблюдается в гораздо большем масштабе, чем в среднем по стране. Причину этого явления можно искать в том, что в ходе общественного развития включение женщин в трудовую деятельность произошло в первую очередь в больших городах, что в отдельных случаях было сопряжено также и с неурядицами в семейной жизни.

Возможность для подробного анализа этой проблемы в территориальном разрезе и в плоскости отдельных общественно-экономических групп будет получена тогда, когда в нашем распоряжении будут иметься соответствующие основные данные переписи населения, проведенной в 1960 году.

SOME CHARACTERISTICS OF THE HUNGARIAN
NUPTIALITY*Summary*

The first part of the paper discusses changes in the age composition of marrying persons which has developed primarily as a result of the changed age-specific nuptiality rates. Under its effect, and to a smaller extent though, but also due to the changed age composition of the marrying population, a large-scale shift towards the youngest and oldest age group compared with the pre-war years could be registered, especially in the case of males. This process could be observed with all social strata.

From the nuptiality tables calculated for the single population for the years 1941, 1949, 1955 and 1959 it can be established that marriage probabilities significantly differ from each other in the four surveyed years, both in order of magnitude and in respect of which age year represents the maximum values. The maximum is growing from 0,204 to 0,256, with the pertaining year of age declining from 26 to 24. During the last 20 years the normal age at marriage decreased from 26 to 23 and from 20 to 19 with bachelors and spinsters respectively, since 1949 it has been stagnating with both sexes but constantly growing absolute numbers stand behind unchanged ages. The analysis of the probable age at marriage but especially of the pure marriage rates computed from the nuptiality tables points to the fact that marriage intensity, which had increased in the postwar years, was approximating in 1958 a maximum determined by the socio-economic circumstances of the given moment. After having reached this it will presumably stagnate in case of both sexes and may even fall back. The crude marriage rate calculated for first marriages will decrease at a rate even higher than hitherto, inasmuch as with stagnating intensities the number and ratio of the single population is constantly declining. This process will have a decreasing effect on the birth rate under all circumstances.

In the following the paper deals with the increasing rate and intensity of palingamous marriages. Viewed on an international level the rate of remarrying persons is extremely high in Hungary, one of the highest in Europe. Compared to the pre-war period the marriage intensities of the widowed and divorced extremely increased in case of both sexes after the war. As an aftermath of the war the frequencies were highest of all years in 1949 and 1955 for widowed and divorced females and males respectively. In the 1955—1959 period declining frequencies are observed for the widowed whereas for the divorced the frequencies are first decreasing and in 1959 increasing again. All this as well as the fall in the number of first marriages result in the constantly growing rather high ratio of remarrying persons in Hungary. In Budapest the increase is much higher than the national average due to the fact that in the course of the social development women in the city were put to work at an increased rate and this has involved certain troubles also in family life.

A detailed analysis by regional and socio-economic groups can take place once the basic data of the 1960 population census are available.

NÉPESSÉGI NÉZETEK ÉS NÉPESEDÉSPOLITIKA MAGYARORSZÁGON

DR. DANYI DEZSŐ

A népesség számáról vallott nézetek és a népesség számát befolyásoló állami, egyházi vagy társadalmi intézkedések mindig szoros és bonyolult kapcsolatban állottak a társadalom konkrét létével és tudatával. Ezeknek a bonyolult, nem mindig logikai rendben összefűzhető hatásoknak és kapcsolatoknak elemzése, különösen olyan korszakokban nehéz, amikor a társadalom válsága és ellentmondásai nyilvánvalóakká válnak. Ezekben a korszakokban a régi rend hibái és az új rend kialakulatlansága még egyszerre hat, megzavarja a gondolatok tisztaságát, a társadalmi lét és tudat összhangját. Gyakran keletkeznek olyan népesedési elméletek és intézkedések, amelyek már nem felelnek meg a társadalom termelési viszonyainak és termelő módjának, de még a régi rend fenntartását célozzák. Fokozza a nehézségeket, hogy a népesség számáról vallott nézetek lelőhelye szinte korlátlan. Politikusok, jogászok, közgazdászok és csak a legutolsó korszakban a demográfusok mind illetékesnek tartják magukat népesedéspolitikai kérdések megítélésére. Végül a társadalmi válságok korát az is jellemzi, hogy az irodalmi formában megjelenő népességi nézetek és a társadalom konkrét népesedéspolitikai gyakorlata között ellentmondás vagy eltérés van. Ennek a — sokszor osztályok és rétegek szerint eltérő — gyakorlatnak megragadását még a hiányzó demográfiai adatok is súlyosbítják.

Ezek a nehézségek, részlettanulmányok előzményei nélkül, csak vázlatos elemzést tesznek lehetővé.

A POPULACIONIZMUS

A középkorból kibontakozó Európában, a francia polgári forradalmat és az angol ipari forradalmat megelőző korszakban, általános volt az a meggyőződés, hogy a népesség számának növekedése elősegíti az emberi társadalom haladását, a gazdaság fejlődését. Mindazok pedig, akik a kereskedelem, az ipar vagy a mezőgazdaság fejlesztésében vélték megtalálni a gazdaság növekedésének egyetlen eszközt, tanításaik záró következtetéséhez mindenkor hozzáfűzték ajánlott módszereik népességyarapító hatását. A népesség számának növekedését mindenki hasznos előfeltételnek, oknak vagy pedig eredményes következménynek tartotta. Ezt a hitet tudatosan vagy öntudatlanul táplálta a manufaktúrák és az egyre növekvő

árutermelés munkaerő szükséglete is és általában a fiatal, hatalomra törekvő burzsoázia optimista világszemlélete.

A kereskedelmi tőke és az eredeti tőkefelhalmozás korában a népese-
desi kérdéseket éppoly egyszerű, felszíni jelenségek alapján ítélték meg,
vagy kívánták befolyásolni, mint a közgazdasági jelenségeket. A korszak
közgazdasági általában semmivel sem hatolt mélyebbre a gazdasági
jelenségek elemzése terén — midőn figyelmüket a meggazdagodás lehető-
ségeire, a nemesfémek gyűjtésének előnyére, vagy a kereskedelmi mérleg
egyenlegének ingadozására fordították —, mint a népesség kérdéseit elemző
politikások, közgazdászok vagy jogászok — amidőn néhány kivételtől
eltelkintve, a népesség növekedését telepítéssel, kitüntetések osztogatásá-
val, vagy házassági segéllyel kívánták előmozdítani. Ez a népesség növe-
kedését hirdető felfogás azonban bármennyire is nem hatolt a társadalom
életének mélységeibe, kielégítette a munkaerő szükségletét biztosítani
törekvő burzsoáziát,¹ és összekavarva a forradalmi vonásaitól megfosztott,
természetjogra épülő közjoggal és államelmélettel, megnyugtatta a fel-
világosult abszolutizmust is, mondván, hogy az uralkodó hatalma népének
nagyságától függ és az uralkodó kötelessége alattvalói számának növelése
és boldogságuk előmozdítása.² A feudalizmussal szembe forduló polgárság
és monarchia tehát népese-
desi kérdésekben egyetértett és populacionista
nézeteket hirdetett.³

Helytelen volna azonban e korszak közgazdasági és népese-
desi szemléletét a klasszikus közgazdaságtan példája nyomán teljesen elmarasztalni,
a korabeli viszonyoktól, elsősorban pedig a termelőerők állapotától függet-
lenül megítélni és kétségtelen tévedéseik mellett haladó jellegét elhallgatni.
Itt csupán azt említjük meg, hogy a merkantilisták a tőkés gazdaság olyan
alapvető vonásait tarták fel — *Marx* szerint kifecsegték — mint a csere-
érték uralmát, az érték értékesítését stb.,⁴ általában pedig a forgalom
oldaláról ugyan, de mégis a tőkés termelési mód követelményeire mutattak
rá helyesen. De a népesség számának alakulására vonatkozó általánosan
naiv elképzelések sem akadályozták meg néhány alapvető népese-
desi törényszerűség magvának kibontását, anélkül azonban, hogy ezeket az
elemeket helyezték volna népese-
desi elképzeléseik vagy politikájuk tenge-
lyébe. *Moheau* például már 1778-ban felfedte, hogy a születések aránya
összefüggésben áll a jóléttel: „Változatlanul fennáll az a szabály, hogy a
születéseknek a népességhez viszonyított nagyobb vagy kisebb aránya
főképpen a jólét fokától, illetve a vidék hanyatlásától függ” — írja „Kuta-
tások és megállapítások Franciaország népességéről” — c. művében; *Halley*
a házassági mozgalom lelassulása és a vagyon elaprózódása között talált
kapcsolatot; *Wargentín* a családok számát, a gyermekek számát a gazda-
sági feltételekhez és a politikai állapotok változásához mérte; *Cantillon*

¹ „... power is essential wealth . . . wealth is essential to power” (1).

² „La vraie force de l'État consiste dans la multitude des habitants” (2).

³ „La vraie richesse ne consiste qu'en la population” (3).

⁴ A populacionizmus fogalma alatt általában azt a népese-
desi politikai irányzatot értjük,
amely elősegíti a népesség növekedését. A későbbiekben *Sonnenfels* és követőinek tanítását jelöl-
öm — jobb híján — ezzel a szóval (4).

⁵ Az utóbbi évtizedekben a svéd, holland, angol és német gazdaságtörténészek hevesen
vitakoznak a merkantilizmus keletkezése, érvényesülése és eredményei felett. A sok tárgyi rész-
letet megvilágító vita még nem zárult le, sőt némely tekintetben negatív pontra jutott; például
a merkantilizmus létének tagadása stb. Úgyanakkor azonban alkalmat szolgáltatott a közös piac
történeti előzményeinek igazolására is (5, 6).

a szaporodás korlátait különböző „osztályok szerint” vizsgálta; *Csulkov* pedig az oroszországi kereskedelem történetét tárgyaló művében a föld termékenysége és a népesedés kapcsolatát boncolgatta, mondván: „Termékeny-e a föld vagy sem, ez kevésbé szolgálja a népesség szaporodását. Ha a föld termékeny és sok gabonát és egyéb terményt ad, ebből semmi több nem következik, csupán annyi, hogy a szántóföldek gazdája nagyobb jövedelmekre tesz szert” (7, 8, 9). Az idézett szerzők tehát már közgazdasági tartalmat adtak népesedési fejtegetéseiknek és a később oly sokat vitatott egyensúly gondolatát is megfogalmazták olyan módon, hogy a szaporodás mennyiségét a létfenntartási eszközök mennyisége határozza meg. Túlzás nélkül állíthatja a marxista demográfiai irodalom, hogy „a fent említett népesedéstudományi teoretikusok mélyen szántó megállapításainak összehasonlítása *Malthus*nak és követőinek... üres absztrakcióival megmutatja milyen nagy a polgári tudomány hanyatlása a népesedési elmélet területén” (10).

Hazánkban sem a XVII., sem a XVIII. században nem találkozunk az előbb csak néhány vonásában felvázolt mélyen járó népesedéstudományi nézetekkel. Sajátos gazdasági és társadalmi helyzetünk miatt, a népesség számának gyarapodását illetően, primitívebb elképzelések uralkodtak. Ezt nemcsak az idézte elő, hogy a török hadjáratok megakadályozták a termelőerők fejlődését, hanem az is, hogy politikai helyzetünknek fogva elsősorban a porosz és osztrák kameráliszmus népesedési nézetei érvényesültek. A porosz és osztrák tartományok merkantilizmusa gyengébb polgári rétegek miatt — kincstári merkantilizmus, amelyet mindig korlátozott a feudális uralkodóház félelme a burzsoáziától, az ipari tőkétől.⁵ Így érthető, hogy Közép-Európában a népesség számának növelése elsősorban nem a megerősödő, uralkodóra támaszkodó polgárság követelése, hanem a kincstári hivatalnok, kameralisták államháztartási szempontokat szem előtt tartó pénzügyi elképzelése — mert szerintük az abszolút monarcha hatalma a népesség számától, másként szólva az adózó polgárok számától függ.

Hazánkban a népesség növekedését hirdető populacionista tanítás egyszerűen elméletileg is alátámasztotta a németek és idegenek betelepítését a töröktől visszafoglalt elnéptelenedett területekre, „a lázadó magyarok közé”. De nemcsak az uralkodóház germanizáló törekvéseinek felelt meg a populacionista tanítás, hanem a magyar birtokos nemességnek és a később kialakuló kereskedelmi tőkének is. Ugyanis a „csalárdul elköttyevetyélt” megyényi nagyságú birtokok hasznosításának előfeltétele volt a munkaerő megnövelése — a betelepítés. Később pedig, amikor a kontinentális zárlat és a gabona-konjunktúra hatására „a roboton alapuló gazdaság” elegendőnek bizonyult — mind mennyiségileg, mind pedig minőségileg —, a nagytömegű árutereléshez nagyszámú bERMUNKÁS tömegrre lett volna szükség. A korabeli viszonyok között tehát az uralkodó osztály előtt kézenfekvő, elsődleges feladatnak látszott, anyagi felvirágoztatásának előfeltétele, a munkarő, azaz a népesség számának megnövelése. Csak később merült fel — részben a bécsi udvar fiziokrata magatartásának hatására, részben pedig a legszükségesebb munkaerő betelepítése után, hogy a népesség számának gyarapítása nem oka, hanem következménye az ipar és a

⁵ Az előzőekben idézett merkantilizmusra vonatkozó vitairodalom is nagyrészt egyetért abban, hogy a merkantilizmus és a kameráliszmus lényegében azonos tartalmú.

kereskedelem, általában a gazdaság előrehaladásának. Majd pedig, amikor már a termelőeszközektől megfosztott paraszti tömegek nem segítik elő az árutermelést és a belső fogyasztás is zavarba kerül, illetve veszélyben van a kereskedelmi tőke és az árutermelő nemesség uralma, feltűnik a mennyiségi népségi szemlélet — a populacionizmus — kritikája, illetve elvetése.

A kameralizusból kifejlődő osztrák populacionista tanítással kissé részletesebben kell foglalkoznunk, mert Magyarországon hosszú évtizedeken keresztül egyetlen hivatalos népesedéelméleti nézetként uralkodott. — A korai kameralisták, *Becher*, *Schröder* és *Hörnigk* még a nyugat-európai szemlélettel egybehangzóan taglalták a kívánatos népességnövekedés korlátait. *Becher* például 1673-ban kiadott művében megállapítja, hogy a nép és a társadalom létezésének előfeltétele a megfelelő mennyiségű élelmiszer és ha „valamely ország népes és szükség esetén nincsen élelmiszere vagy keresete, akkor a népesség inkább teher mint haszon” (11). Ez a közgazdasági összefüggéseket kereső magatartás a XVIII. század közepén már alig hallható és *Mária Terézia* házi ideológusai egybehangzóan hirdetik „Die Macht und das Vermögen eines Staates beruhen in der Stärke der Population”. Míg Nyugat-Európában a fiziokraták és merkantilisták a társadalmi fejlődés egyik okának vagy következményének tekintették a népesség számának fejlődését, addig az osztrák populacionisták számára a népesség fejlődése a társadalmi haladás egyetlen legfőbb előfeltétele. *Sonnenfels*, aki ennek a tanításnak rendszerbe foglalója és egyszersmind a legszélesebb értelemben terjeszti a populacionizmus tartalmát, *Justival* együtt tagadja a túlnépesedés lehetőségét és az élelmiszer termelés korlátlan voltát hangoztatja. A népesség számának növelése most már nemcsak célja a társadalomnak, hanem minden állami intézkedés helyességének egyetlen mérőeszköze.⁶ *Sonnenfels* szerint a népesség számának növekedését elősegíti az alattvalók személyes szabadsága, a lelkiismereti szabadság biztonsága — de az nem foglalja magában a szabad vallás gyakorlását — az ipar, a külföldi iparosok betelepítése és általában a bevándorlás, továbbá a házasságkötések előmozdítása, a coelibátus korlátozása, a közigazgatás terén pedig az orvostudományok és higiéniai szempontok érvényesítése. Az államtudomány alapjának is a népesség számának növekedését tekintette;⁷ a politika alapja — elmélete szerint — a nagyszámú népesség, mert ezen nyugszik az állam külpolitikai biztonsága. A közigazgatás (Polizei) alapját is a nagy néptömeg képezi, mert így csökken a belső nyugtalan-ság. A nagyszámú népesség elősegíti a termelés növekedését, a közgazdasági állapotok fejlődését, végül a pénzügy terén is hasznos a sok alattvaló, mert csökkenti az egy főre eső adómennyiséget. Ez a tanítás már nem taglalja a népesség növekedésének „akadályait”, társadalmi, gazdasági feltételeit, nem is érinti a bonyolult gazdasági, szociális és biológiai kölcsönhatásokat, amelyeket Nyugat- és Kelet-Európa népesedélmélettel foglalkozó tudósai boncolgattak; a népesség számának gyarapodása a gazdasági fejlődés döntő, úgyszólván egyetlen ténye-

⁶ „Wir nehmen demnach die Vergrößerung der menschlichen Gesellschaft durch Beförderung der Bevölkerung zum gemeinschaftlichen Hauptgrundsatz der Staatswissenschaft und der darunter begriffenen Wissenschaften an” (12).

⁷ „Complexus principiorum ope quorum possibilis maximus numerus civium occupatur, scientiam politico-cameralem constituit”; „Incrementum populationis est principium politicae scientiae” (13).

zójévé magasztosul. Túl egyszerű és nem látszik veszélyesnek a bécsi udvar előtt sem és emellett még az uralkodóház „kegyes jóindulatát” is bizonyítja alattvalói iránt. Ezek az okok is hozzájárultak ahhoz, hogy hazánkban a populacionizmus elmélete oly hosszú ideig uralkodó népese-dési nézetként fennmaradhatott még abban a korban is, amikor forrása — a merkantilizmus — már letűnt és a fiziokrata, sőt a szabadkereskedelmi nézetek váltak uralkodóvá.

AZ EGYETEM POPULACIONIZMUSA

Magyarországon ennek a népesedéseméleti tanításnak legfőbb hirdetői az egyetemek és a főiskolák. A magyar főiskolai oktatás tartalmát az egyház skolasztikus szemléletének felszámolása után a bécsi udvar határozta meg és nem véletlen, hogy a Wolf-féle jogi szemlélet és a populacionisztika együtt vonult be a magyar egyetemi oktatásba és *Mária Terézia* egyetemi reformjaitól kezdve túlélve önmagát, tudományos anakronizmusként közel két emberöltőn keresztül az uralkodóház előtt kedvelt tételeket hirdet.

A királynő 1769. évi rendelete alapján *Martini* bécsi egyetemi tanár természetjogi tankönyve (*De lege naturali positiones*) és *Sonnenfels* politico-cameralis tudományokat magába foglaló tankönyve (*Grundsätze der Polizey, Handlung, und Finanzwissenschaft*) hirdeti Nagyszombatban, később Pesten a populacionista elveket. *Mária Terézia* igen fontosnak tekintette a *Sonnenfels*-i tanok elterjesztését és ennek a tanszéknek külön ösztöndíjakat juttatott. Az ösztöndíjasok között találjuk *Kovachich Márton Györgyöt*, *Barics Albertet*, *Reviczkyt*, *Klobusiczkyt*, akik később még fontos szerepet játszanak a magyar tudományos életben. *Martini* és *Sonnenfels* tankönyvein kívül 1775-től *Achenwall* új tudománya, a leíró statisztika is a populacionizmus elveit hirdeti a magyar főiskolákon. *Achenwall* ugyanis az állam két legfontosabb ismertetőjegye, a terület és a lakosság részletezése során kiemeli, hogy a lakosság ismerete az új tudomány egyik legfontosabb célja és a lakosság számának és összetételének oktatása azért kívánatos, mert a lakosság számán alapul az állam jóléte. Ez a három tantárgy úgyszólván a XIX. század első negyedéig változatlan szellemben propagálta *Sonnenfels* tanítását. Kezdetben az eredeti német tankönyvekből, majd *Sax Mihály* munkája nyomán 1806-tól latin nyelven. A magyar tudománytörténet a három tantárgy oktatóinak csupán oktatói és fordítói munkásságát jegyezte fel. (A politico-cameralis tudományt *Ehrenfels*, *Gyurikovics*, *Reviczky*, *Sax*, *Gyurian*, *Tipula* tanították). Meg kell azonban említeni, hogy Bécs szigorú cenzúrája nemigen tűrt volna meg eretnek népesedési tanításokat, amit az is bizonyít, hogy Bécs parancsára a kantiánus *Virozsílnak* még 1830-ban is *Martini* német természetjogi tankönyve alapján kellett előadásokat tartani. A statisztikai tanszék vezetői közül (*Nyitrai*, *Szedmáky*, *Barics*, *Mészáros*, *Hajnik*, *Winkler*, *Jurjevich*) *Barics* és *Jurjevich* munkássága emelendő ki, akik a leíró statisztika területén magyar vonatkozásban újat alkottak. Ez a tudománypolitika különösen a statisztikai tudomány terén volt káros. Szerencsénkre a protestáns ifjúság — *Berzeviczy*, *Németh László*, *Szendrey-Veress*, *Schwartner* és *Ertsey* — Göttingában már az *Achenwallt* meghaladó politikai aritmetikát tanító *Schlötzer*t hallgatja. És ha az egyetem nem is nyújtott korszerű képzést,

néhány tudományos munka hazánkban is biztosította a korabeli modern statisztikai módszerek alkalmazását. A magyar egyetemi oktatás egésze azonban közel 80 éven keresztül Bécsből diktált népesedési elméleteket hirdetett. Ez a példátlan tudományos konzervativizmus elzárta hazánkat jogi, közgazdasági és nem utolsó sorban népesedési nézetek tekintetében az Ausztrián-túli tanításoktól és így Magyarország Bécsnek nemcsak gazdasági, hanem szellemi gyarmatává vált (14, 15, 16, 17, 18).

AZ ORSZÁGGYŰLÉS NÉPESEDESI NÉZETEI

Magyarország szellemi életének másik mércéje, a politikai és közgazdasági nézetek megvitatásának fóruma az országgyűlés. A XVIII. század és XIX. századeleji országgyűléseken nem egyszer foglalkoztak népesedési kérdésekkel, sőt több olyan jogszabályt is alkottak, amelyek közvetlenül vagy közvetve befolyásolták a népesség számának alakulását.

A XVIII. századi országgyűlések megnyilatkozásai szövevényes bonyolultságukban is visszatükrözik a magyar nemesi uralkodó osztály ellentmondásos álláspontját az ország gazdasági és társadalmi fejlődésével kapcsolatban. A felvilágosodott magyar nemesség ugyanis a külföld példájára merkantilista elvek alkalmazását sürgeti, a kereskedelem és az ipar fejlesztését, de elvei beleütköznek az osztrák merkantilizmus összbirodalmi gyakorlatába. Ezeket az ellentéteket lecsillapítja a feudális rendet és az osztályuralmat konzerváló dinasztia hatalmának és nem utolsó sorban az örökös tartományok terményfelvevő piacainak megbecsülése. A merkantilizmus elveinek érvényesítése úgyszólván minden országgyűlési felirat jellemző sajátossága, kezdve *Bethlen Miklós* kancellártól *Skerletzig*; de olyan merkantilizmust akart a magyar nemesség kialakítani, amely polgári osztály nélkül, a feudális keretek között biztosítaná a nemesség uralmát, és ezért látja szívesen merkantilista elvei ellenére a török háborúk befejezése után anyagi alapjának a feudális jobbágy-gazdálkodásnak visszaállítását. A magyar nemesség szembeszáll Ausztria gyarmatosító törekvéseivel, a magyar ipart elsorvasztani törekvő vám és kereskedelmi politikával, de ugyanakkor elfogadja a bécsi udvar mezőgazdasági politikáját, amely a földbirtokos osztálynak, különösen a hadi konjunktúra idején, tetemes hasznokat biztosít még akkor is, ha ezáltal Magyarországot Ausztria mezőgazdasági nyersanyagtermelő gyarmatává változtatta. Ez a politika „egyben a magyarországi burzsoázia fejlődésének gondos megakadályozását eredményezte” (19).

Ez a bonyolult magatartás természetesen a népesedési nézetek tekintetében sem eredményezett egyértelmű, következetes állásfoglalást. Az 1715. és az 1723. évi országgyűlések gazdasági reformokat sürgető munkálatai hangsúlyozzák ugyan, hogy a népesség számát növelni kell és az ország felvirágoztatása érdekében kívánatos a nagyobb népsűrűség, azonban ezeknek a munkálatoknak nem a vezérfonaluk ez a gondolat, hanem csak éppen megemlést nyert (20). Az 1723. évi országgyűlés „*De Systemate Oeconomico*,” címet viselő felirata például a pénzforgalom, az adózás, a sóadó, a kereskedelem, a manufaktúrák bevezetésének kérdéseivel foglalkozott elsősorban és csak két kisebb törvénycikket alkotott népesedési vonatkozásban (21). Az ország benépesítéséről rendelkező 1723. évi 103. tc. 6 évi adómentességet ígér minden külföldi betelepülőnek. Ugyanezen évi

18. tc. pedig a lakatlan puszták benépesítésének szükségességét állapítja meg, elárulva azt, hogy a földesurak a lakatlanná vált pusztákra nem akarják visszabocsátani a korábban elmenekült jobbágyokat, azaz már ebben a korszakban megindul a majorsági gazdálkodás kiterjesztése. Az 1723. évi 117. tc. és az 1729. évi országgyűlési tárgyalások kiemelik, hogy különösen hasznos az ipari foglalkozást űző lakosság (mechanici omnis generis) számának növelése és általában a telepítés. Az iparosoknak most már 15 évi adómentességet biztosítanak. Az 1741., 1751. és az 1764. évi országgyűlési tárgyalások ismét megemlítik, hogy az ország népsűrűségének növelése az állam anyagi előrehaladásának egyik fontos eszköze, azonban más-egyéb népesedési vonatkozású intézkedés vagy tervezet az országgyűlésen nem hangzik el (22), hacsak a megyei orvosok, a pestis és egyéb járványok közigazgatási rendelkezéseit nem soroljuk ebbe a tárgykörbe. Egyébként a himlőoltás XVIII. század végén való bevezetésén kívül lényeges — a magyar egészségügyi viszonyokat jelentős mértékben megjavító — közigazgatási intézkedés nem született⁸. Az utóbb említett országgyűlés egyik jelmondata szállóigévé válik és egyben megvilágítja a populacionizmussal összekapcsolt primitív merkantilista nemesi álláspontot: „Ubi populus, ibi obulus”.

Mindezek a megnyilatkozások távolról sem tekinthetők a *Sonnenfelsi* tanítások vagy a nyugati népesedési nézetek, de különösen a francia népesedés előmozdítását célzó intézkedések megértésének vagy követésének. Országgyűléseink a népesség növekedésének kérdését sohasem tekintették a gazdasági előrehaladás egyetlen eszközének — legfeljebb egyik fontos eszközének. A magyar nemesség a népesség növekedésének szükségességét csak saját birtokai munkaerőszükséglete fedezése érdekében támogatta, illetőleg addig a határig, ameddig belátta, hogy a hazai ipar növelése terményei fogyasztóközönségét növeli. A népesség szaporodását ezeken a korlátokon túl már nem szorgalmazta — amint erre a telepítéssel kapcsolatban még rátérünk. Arra pedig egyáltalán nem törekedett — legfeljebb javaslatok formájában —, hogy a népesség szaporodásának belső feltételeit tartósan biztosítsa, megjavítva az ország szociális, egészségügyi állapotait. Ez a „populacionista” gyakorlat már osztályérdekeit veszélyeztette és talán nem hamisítjuk meg a történelmet, ha az „ubi populus, ibi obulus” jelszó hangoztatását a tartalom elsikkadásának, politikai frázissá válásának minősítjük. Egyébként jellemző, hogy csupán az 1790—91. évi országgyűlési bizottság hangsúlyozza, hogy a népesség szaporodása érdekében elő kell segíteni a házasságkötéseket, a gyermekekről való nagyobb gondoskodást, sőt azt is kiemeli, hogy a népesség szaporodásának legfontosabb eszköze nem a telepítés, hanem a „belső” népszaporodás (24). Ennek a belső népszaporodásnak az elősegítése érdekében azonban az országgyűlés semmit sem tesz, és egyetlen konkrét, a népesség számának növekedését valóban előmozdító ténykedése a telepítések változó buzgalommal való támogatása, illetve az adómentesség megszavazása a külföldi betelepülőknek.

A telepítés kétségtelenül megváltoztatta az ország népesedési helyzetét, nemzetiségi összetételét és gazdasági állapotát. Sajnos, mindezekig nem tudjuk pontosan, hogy mennyi volt a különféle betelepítési mód-szerekkel Magyarországra érkező tömegek nagysága és azt sem ismerjük,

⁸ Itt említjük meg *Fáy Pál* 1793. évi egészségügyi javaslatát, amely sajnos nem valósult meg (23).

hogyan az országban meginduló belső vándorlás milyen méreteket öltött. A telepítés szervezeti formáit, gazdasági körülményeit taglalva kitűnik, hogy a magyarországi telepítés gondolata a bécsi kormányzat szervezetén belül is nagymértékű változáson esett át. A kincstári birtokokra irányított telepések kezdetben rendszertelenül hadifoglyokból, politikai üldözöttekből, háborús sebesültekből, bűnözőkből tevődtek össze. Az államtanács kezdeményezésére csak később, a XVIII. század második felében alakul ki a tervszerű telepítés. Az 1763. évi ún. „gyarmatosítási patens” már rendszerbe foglalja a telepítés szervezeti, gazdasági feladatait. A kamarai birtokokra való betelepítéssel párhuzamosan indult meg a magyar nemesi birtokokra való bevándorlás. Ismeretes, hogy a *Károlyiak*, *Zichyek*, *Savoyai Jenő*, *Grassalkovich*, *Harruckern* idegen származású, elsősorban német telepéseket hozott a magyar alföldre és dunántúlra. Az állami és magán földesúri telepítést kiegészítette a lassú egyedi bevándorlás, amely főként az ország keleti részein volt tapasztalható.

A földesúri telepítés nemcsak tökehiány, hanem a nemesi földbirtokos érdekeinek megváltozása miatt is hullámzó méretű volt. Kezdetben, a török háborúk után, a betelepítés, a népesség számának növelése, a parlagon fekvő föld kihasználásának előfeltétele. Később, amint ezt már az 1722–23. évi országgyűlés irataiból látjuk, a földesurnak nem állott érdekében a jobbágygazdaságok szaporítása, mert a majorsági gazdálkodás megindulása eredményesebbnek látszott és az üres néptelen pusztákat szívesebben vonták közvetlenül megművelés alá. A magántelepítés megakad és távolról sem folyik olyan ütemben, ahogy azt Bécsben szívesen vennék. Az államtanács többször sürgette a magántelepítés fokozását, a birtokadományozások alkalmával kötelezte a jutalmazottakat az elpusztult puszták betelepítésére. Tüzetesen megvitatta *Balassa Ferenc* széleskörű, az egész ország gazdasági fejlődését felölélő merkantilista reform-tervezetét, amelyben igen nagy szerepet kapott a magántelepítés és általában a népességnek, de különösen az iparos-kereskedő rétegek számának növelése. Itt említjük meg, hogy *Balassa* az üresen maradt puszták benépesítése tekintetében még a bécsi államtanács nézete szerint is kissé energikus módszereket kívánt alkalmazni.

A telepítés, miután kiszolgáltatta a császári ház germanizáló törekvéseit és ezzel egyszerre megváltoztatta Magyarország nemzetiségi összetételét, a földbirtokos nemességnek is hasznára vált, legalábbis a primer munkaerő-szükséglet biztosítása terén. De a telepítés siettetta a feudális rendszer bomlását is. Ugyanis a betelepített idegenek nem váltak örökös jobbágyokká és kezdetben nem vonatkozott rájuk az úrbéres kötelezettség, hanem szerződések, túlnyomó részt pénzjáradék fizetésére kötelezettek voltak. Végül a telepítéssel kapcsolatban azt is megállapíthatjuk, hogy Magyarországon sajátos viszonyai miatt tömegében végső fokon nem a polgári felszabadulást, az iparos és kereskedő elemek nagymértékű növekedését szolgálta, hanem elsősorban az égető mezőgazdasági munkaerő hiány megoldását segítette elő (25, 26, 27).

A TUDOMÁNYOS IRODALOM NÉPESEDÉSI TANAI

A hazai tudományos irodalom mint a népesedésméleti nézetek harmadik forrása, már nem olyan egyöntetű és nem követi olyan hűen a bécsi elveket, mint az egyetemi katedrák tanítása. A tudományos élet képviselői-

nek — nagyrészt a birtokos nemességhez, papsághoz vagy polgársághoz tartozva — érdekei bizonyos mértékben különböznek a bécsi államtanács tagjainak — *Stupan, Borié* — népesedéspolitikai elképzeléseitől. A különbségek nem lényegbevágóak és a merkantilista elveket csak itt-ott tarkítja néhány fiziokrata elképzelés, mert hiszen a feudális termelési és társadalmi rend konzerválása végső fokon az udvarnak és a magyar nemességnek is érdeke. A népesedési elképzelések terén a magyar felfogás elsősorban a telepítés kérdésében különbözik a bécsi elképzelésektől — amint erre az előzőekben rámutattunk. Továbbá abban, hogy *Sonnenfels* túlzó, a népesség számának növekedését egyetlen kormányzati célnak deklaráló nézeteit csak helyel-közzel fogadták el, sőt igen gyakran az ipar és kereskedelem fejlesztését tekintették a legfontosabb feladatnak, a népesség számának növekedését pedig a gazdasági fejlődés természetes kísérőjeként méltatlák.

Nem meglepő tehát, ha a bécsi császári udvar által sugalmazott 1792-ben név nélkül megjelent politikai röpirat egyike a hazai tudományos irodalomban *Sonnenfels* népesedési elméleteit úgyszólván változás nélkül propagáló műveknek⁹. Ez a röpirat, amely egyébként kíméletlenül feltárja Magyarország anyagi elmaradottságát és gazdasági reformokat sürget, többek között a jobbágyrendszer felszámolását és az egyoldalú jogászai műveltség megszüntetését, úgyszólván szolgálai módon megismétli *Sonnenfels* államtudományokra, kereskedelemre és iparra vonatkozó tetteit. Annál meglepőbb és következetesnek nem mondható, hogy a *Sonnenfels*-i merkantilista elképzelések részletezése után a mezőgazdaságot tartja „az állami hatalom talpkövének” (26. p.). Megjegyzendő azonban, hogy ebben az időszakban névtelen szerzőnk — valószínűleg *Kollár Ádám* — nem az egyetlen, aki a merkantilista és a fiziokrata tanítást, sőt később *Smith Ádám* elveit is összekeveri. Gyakran előfordul, hogy az osztrák merkantilista politikát fiziokrata vagy éppen *Smith Ádám* elveivel cáfolják, magukat merkantilistának tartó politikusaink, közgazdászaink (29).

A „Dissertatio” gyakorlati népesedéspolitikai elképzeléseit, Magyarország elnéptelenedésének okait tárgyaló (II.) fejezetben fejti ki. Ezek között sorolja fel a török háborúkat, a vallási türelmetlenséget, a földműves osztály elnyomását, amelytől „mégis többé-kevésbé függ a népesség száma, ugyanis a jobbágyok sanyarú helyzetükben tartózkodnak a házasságkötéstől”, a papság nagy számát, „a orosz nőszemélyek sokaságát” stb.

Ha csökken a bécsi udvar szuggesztiója, vagy ha növekszik a nemzeti ellenállás közhangulata, egyszerre több eredeti népesedési gondolat keletkezik Magyarországon. Nem érjük el *Cantillon* vagy *Csulkov* bátor, önálló gondolatait, de az osztrák populacionizmustól árnyalataiban mégis eltérő népesedéselméleti elképzeléseket hirdetünk. Ezek között a megnyilatkozások között kell megemlíteni az 1764. évi országgyűlés időpontjában napvilágot látott „Opinio circa reformationem Regni Hungariae” c. röpiratot, amely *Skerletz* és kortársai némely gondolata előfutárának tekinthető. Nem *Sonnenfels* bécsi katedrójáról kölcsönzött elveket hirdet, azt hogy a népesség számának növelése az állam legelső feladata, hanem hogy csupán csak a produktív osztályok számának növelése a cél; az értelmes, művelt, sürűbb népességű ország hatalmát dicséri a névtelen szerző.

⁹ „Potentia nationalis in his duobus consistit, 1 mo in populo numeroso, 2 do opibus nationis, seu massa auri . . .” (28).

Az 1777. évi összeírást kommentáló „Szerény megjegyzések” kéziratban megmaradt tanulmánya is arról tanúskodik, hogy a magyar központi államapparátusban helyet foglaló névtelen szerző széles európai műveltsége már az osztrák népesedési nézetek és gyakorlat kritikáját váltja ki. Különösen kiemelendő, hogy a központi kormányzat egészségügyi intézkedéseit nem tartja elegendőnek a népességszaporodás növelésére és a népesedési kérdések elemzésében a populacionistákat meghaladó, a nyugati irodalom ismeretét bizonyító eljárásokat használ (30).

Szapáry János sem hódolt meg a bécsi populacionizmus előtt teljes mértékben. „Magyarország meddő gazdaságának hogyan lehetne hasznát venni” c. 1784-ben kiadott művében ellentmondásokba keveredik, midőn a népesség száma és a gazdaság fejlődése közötti kapcsolatot boncolgatja. A nagyszámú népességet ugyan hasznosnak véli, de a népesség számának növekedését hol az ipar és kereskedelem fejlődésének tulajdonítja (9. p.), hol pedig úgy vélekedik, hogy a népesség számának emelkedése nyomán növekszik a jólét, a szükségletek száma. (10. p.) A fényűzést sem kárhoztatja, sőt népességnövelő eszköznek tekinti. Mindezek mellett az iparosok bevándorlását minősíti a legfontosabb népesedéspolitikai feladatnak (31).

Skerletz Miklós — a XVIII. század legnagyobb és legműveltebb magyar közgazdásza, az 1790. évi reformtervezetek vezéralakja, — népesedéspolitikai elképzeléseinek tartalma alapján már nem tekinthető populacionistának, legalábbis nem *Sonnenfels* értelmezése szerint. Ez az alapos, művelt és az ország társadalmi-gazdasági viszonyait részleteiben ismerő közgazdász a populacionisták által sohasem tárgyalt termelési mód és a népesedés közötti összefüggés egyik láncszemét világítja meg, amidőn azt mondja: „Magyarországon a gyárak csak akkor fognak virágozni, ha a népesség annyira megszorodik, hogy a mezőgazdaságban és kézművességben nem talál kellő foglalkozást” (197. p.). Sőt „Projektumában” még tovább megy. Mivel ezt a vagyontalan réteget veszélyesnek és állandóan növekvőnek minősíti, azt tanácsolja, hogy a zselléreket sorozzák be katonának, vagy telepítsék le lakatlan területekre, vegyék be a városok polgárai, a céhek tagjai közé. *Skerletz* a jobbágyok kisajátításának az egész polgári-nemesi rendet fenyegető következményeit látva, annak megoldására törekedett. *Skerletz* azt is feltárja, hogy a telepítés közel százéves állami támogatás ellenére sem járt a várt eredménnyel. Javaslaiban burkoltan ugyan, de mégis azt szorgalmazza, hogy ne csak a külföldi telepéseknek, hanem a belföldi telepéseknek is biztosítsák az 1723. évi törvényekben elrendelt kedvezményeket. Munkálataiból az is kitűnik, hogy a telepítés csak kis részben vagy csak éppen közvetve szolgálta az ipar és a kereskedelem fejlődését, mivel elsősorban a magyar nemesi földbirtok munkaerő szükségletét biztosította és nincs elegendő iparos, „munkaerő a gyári vállalatok részére”. Végül nagyon éles szemmel azt is meglátta *Skerletz*, hogy Magyarországon „az 1787-iki összeírás adata szerint 6 ½ termelőre esik egy fogyasztó, holott egy termelő 5 fogyasztót is el tudna tartani” (89. p.). *Malthus* és *Say* későbbi egyensúlyelméletének csirája tehát már ott rejtőzött *Skerletz* javaslataiban. Ezek a gondolatok eléggé bizonyítják, hogy *Skerletz* — *Colbert*, *Child*, *Petty*, *Locke*, *Smith* *Ádám* — munkáin nevelkedve, messze túlhaladta a bécsi populacionizmus naiv népesedési elméleti tanait és éles szemmel vizsgálta a magyar társadalom gazdasági és népességi életének kapcsolatait (32).

Skerletz után alig egy évtized múlva kakaslovnici magányában fogalmazza meg közgazdasági nézeteit *Berzeviczy György*, a „Wealth of Nations” eszméitől vezérelve. *Berzeviczy* a nemzetközi csereforgalom szerepét boncolgatja, a kereskedelmi mérleg aktív egyenlegének csalóka voltát bizonygatja és hitet tesz a nemzetgazdaság fő problémájára, a szabadforgalom mellett. Bár a polgári közgazdaságtan *Berzeviczyt* tekintette a *Széchenyit* megelőző korszak legnagyobb közgazdászának, népesedésméleti kérdésekben nem múlta felül *Skerletzet* annak ellenére, hogy a jobbgység helyzetét kiméletlenül és éles szemmel tárta fel. Sőt *Skerletz*-hez mérten bizonyos fokú visszasesés állapítható meg *Berzeviczy* népességi nézeteivel kapcsolatban. Azt nem róhatjuk fel hibájának, hogy *Malthus* tanait nem ismerte, de semmivel sem lépett előbbre az ország népességi állapotának elemzése terén. *Berzeviczy* végeredményben békésen összekapcsolta a szabadkereskedelem és a populacionizmus tanításait. Azt hirdette, hogy a szabadkereskedelem elősegíti a népesség számának növekedését — amely a szilárd államhatalom alapja. (102. p.) Továbbá úgy vélte, hogy a kis fogyasztó réteg és a nagyméretű termelő réteg aránytalanságán a szabadkereskedelem fejlesztése mellett a népesség szaporodásának fokozásával kell segíteni (33).

A POPULACIONIZMUS BIRÁLATA

A XVIII. század végén és a XIX. század elején még sokan hirdetik a populacionista elveket. Nemcsak a közgazdászok, hanem a költők, agronómusok is. Így többek között *Berzsenyi Dániel* is sürgeti a sokgyermekes szülők jutalmazását és a telepítést. *Tessedik* (1787), *Cziráky* (1790), *Miller* (1793), *Németh László* (1795), *Huber Ferenc* (1830) még a populacionista elveket hirdetik, de ezeknek a nézeteknek társadalomformáló ereje elveszett, mert nem illeszthetők bele a korabeli magyar gazdasági és társadalmi állapotokba. A század végén *Schwartner Márton* már meg sem említi a *Sonnenfels*-i tanításokat. *Magda Pál* pedig 1810-ben nyíltan megállapítja, hogy: „Nagy ereje van a polgári társaságnak a népnek nagy számában, de mégis több függ a népnek mineműségétől, mint a számától. Jobb a kevés jó, mint a sok rossz” (34). *Henfner János* zágrábi, majd pesti egyetemi tanár is bírálja a *Sonnenfels*-i tanokat. (1831.): „A népesség szaporodása önmagában koránt sem képes vagyont vagy gazdagságot teremteni. Ellenkezőleg, a nagyon sűrű lakosság sok alkalmatlansággal jár és nem a népnek száma, hanem belső ereje, szorgalma és műveltsége az a tényező, amelyből az állam hatalma és népének jóléte fakad”. (71. p.) Néhány év múlva pedig a *Stádium* élesen szembefordul a populacionista tanítással: „Anyagi elmaradottságunk nem népesség hiányunkra vezethető vissza, mert ez másodrendű ok” — mondja *Széchenyi*. Ezek az elvek bevonulnak az oktatásba, *Érkövy* (1842), *Karvasy* (1842) könyveibe is és ezzel a populacionizmus elveinek uralma bezáródik és már csak *Desewffy* „Alföldi levelei”-ben tűnik fel utoljára, mint az aulikus, reformokkal szembeforduló főnemesség idejétmúlta követelése.

Hogyan vált ugyanaz a nemesi és polgári réteg, amely korábban elfogadta *Sonnenfels* tanításait, a populacionizmus bírálójává, kritikusrává? Ebben a folyamatban, mint a történelem folyamán egyéb pillanatokban is, annak vagyunk tanúi, hogy a gazdasági-társadalmi tények változása viszonylag lassabban érleli meg az eszmék módosulását. Kezdetben akadozva, félig populacionista, félig antipopulacionista tanok merülnek fel, belső,

önmaguknak formálisan ellentmondó nézetek tanúsítják a populacionizmus és a nemesi, polgári uralkodóosztály anyagi, társadalmi helyzetének szembeállítását; míg végül tudatosan is megfogalmazzák — a valóság kényszerű hatására és az új közgazdasági eszmék keretei között — a populacionizmus elvetését. Természetesen ez a séma leegyszerűsíti, bizonyos mértékig eldurvítja a magyarországi népesedési nézetek fejlődésének vázlatát. Tényezői között kell felsorolnunk a nemesi birtok gazdálkodásának átalakulását, amelyet röviden úgy jellemezhetünk, hogy a XVIII. századeleji munkaerő-probléma a tőke behatolása folytán hitelhiány, értékesítés problémává változott. A magyar birtokos nemesség, amíg szükséges volt a lakatlan területeken a munkaerő betelepítésére, hasznosnak találta a populacionista tanítást. De a XVIII. század elején megindul Magyarországon a parasztság termelőszközöktől való megfosztása, sajátos és speciális magyar körülmények között. Kezdetben a puszták be nem telepítése és a majorsági gazdálkodásba való bevonása rekeszti ki a jobbágyot korábbi lakóhelyéről — megfosztja termelőszközétől, a földtől. Ezt követi az úrbérrendezés, amellyel a jobbágy-ságot szigorú határok közé zárják és ezzel egyszersmind megindul a jobbágy-telek felaprózódása, a jobbágyság gazdasági-társadalmi rétegződése. Miután a jobbágyság az úrbéres rendelkezésekkel határok közé szorított földbirtokát növelni akarja, az irtvány-földek, az úrbéri kötelmekből kimaradt egyéb területek megmunkálásra törekszik. Az egyre szaporodó, még jobbágyi robotra alapozott majorsági gazdálkodás azonban résen van és elveszi, megváltja az irtvány-földeket, később még a közlegelőt is. A napóleoni háborúk konjunktúrája lehetővé teszi a tőke behatolását a mezőgazdaságba. Most már a földbirtokos nemesség előtt is nyilvánvalóvá válik, hogy a feudális robotra, jobbágyi termelőszközökre és termelési technikára épített, és az ártermelésre beállított gazdaság válságba került. Legzavargabb főuraink tőke és hitel birtokában megkísérlik az alacsony termelékenységű jobbágy-munkát bérmunkával helyettesíteni. A magyar birtokos osztály azonban már nem tud mit kezdeni a rendelkezésre álló munkaerővel. Ilyen körülmények között nem érzi, nem is érti a populacionizmus népnövekedésről hirdetett tanainak előnyét.

A népesedési nézetek átalakulási folyamatának másik tényezője a nincstelen tömegek számának fenyegető megduzzadása. Ugyanis a telekfelaprózódás, a jobbágyság kisajátítása, valamint a népesség számának növekedése óriási rétegeket szabadít fel a paraszti társadalomból. *Fényes* és *Galgóczy* adatai szerint a nincstelen zsellér rétegek száma már jóval meghaladja azt az arányt, amire már *Skerletz* is figyelte. Az elnyomorodás, a pauperizálás tipikus jelenségei kísérik ezt a folyamatot. Városainkban tömegesen jelennek meg a koldusok, „az ingyen élők”, és egyszerre probléma lesz a szegény-ügy. A nincstelen jobbágyság soraiból tevődik ki a betyár-világ is. A polgári és nemesi réteg érzi ennek a tömegnek a fenyegetését és nem kívánja többé a népesség, a nincstelen tömegek szaporítását, akik uralmát veszélyeztetik. A gyengén fejlett ipar képtelen felvenni a falvakból felszabadult tömegeket, és egyre szaporodik „az aljas, s ki tudja mi veszedelmes egyének” száma (35, 36, 37).

Valószínű, hogy a nemzeti ellenállás gondolata is hozzájárult a német — osztrák népesedési tanok revíziójához. Nem tévedünk, ha a merkantilistákkal és fiziokratákkal szembe forduló közgazdaságtan hatását is a népe-

sedési nézetek megváltoztató tényezői közé soroljuk. Ugyanakkor azonban ezzel a folyamattal ellenkező irányú erők is éreztetik hatásukat. A tömegek tényleges népesedéspolitikai gyakorlatára még nem jellemző a kapitalizmus korszakában kifejlődő általános születéskorlátozás, a paraszti birtokon a segítő családtag szerepe még nem látszik kilátástalannak és ha védekezik is a proletár vagy félproletár család a gyermekáldástól, azt elsősorban a késői házasságkötéssel igyekszik megoldani. A családokon belül a magas születési arányt a nagymértékű csecsemő- és gyermekhalandóság is lecsökkenti és így a népesség számának korlátozása ebben a társadalomban még nem minősíthető tudatos tényezőnek.

Összefoglalva, ez a korszak még nem a kapitalizmus korszaka, még a feudális maradványok párosulnak a tőkés termelésre való áttérés szándékaival, de már ebben az átmeneti időszakban is felvetődik az a gondolat, hogy a mennyiségi elvet minőségi elvvé kellene változtatni a magyar népesedéspolitikai elképzelésekben. Így születik meg *Széchenyi* kiművelt emberfő ideálja, amely már a magyar kapitalizmus népességi nézeteinek előfutáraként idézhető.

IRODALOM

1. *Bog, I.*: Der Merkantilismus in Deutschland. *Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik* 1961, 2.
2. *Bielfeld, J. F.*: Institutions politiques. La Haye. 1760. I. köt. V. fejt. 13. p.
3. *Mirabeau*: L'ami des Hommes ou Traité de la population. 1760. III. köt. 216. p.
4. *Dictionnaire démographique multilingue*, N. U. 930. tétel.
5. *Klaveren, J. van*: Fiskalizmus — Merkantilismus — Korruption. *Vierteljahrsschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte*. 1960, 3.
6. *Bog, I.*: Der Reichmerkantilismus. Forschungen zur Wirtschafts- und Sozialgeschichte. (Szerk. Lütge, F.). Berlin.
7. *Spengler, J. J.*: Les doctrines françaises avant 1800. Paris. 1954.
8. *Ptuhá, M. V.*: Ocsérki po isztórii sztatisztiki 17—18 vekov. Moszkva. 1945. Goszpolitizdat. 351 p.
9. *Szmulovics, B. Ja.*: Kritika burzsuaznüh teorii i politiki narodonaszelenija. Moszkva. 1959. Szocsekgiz. 429 p.
10. Lásd *Szmulovics* id. műv. 3. rész.
11. *Becher, J. J.*: Politischer Diskurs von den eigentlichen Ursachen, des Auf und Abnehmens der Städte, Länder und Republiken. Frankfurt. 1668. 7. p.
12. *Sonnenfels*: Grundsätze der Polizey, Handlungs- und Finanz-wissenschaft. Wien. 1765.
13. *Sax Mihály*: Adumbratio scientiarum politicarum summaria. Buda. 1808.
14. *Borotvács Nagy Sándor*: Közgazdasági művelődésünk kezdetei. Bp. 1938.
15. *Szabó Imre*: A burzsoá állam és jogbölcsélet Magyarországon. Bp. 1955.
16. *Eckhart Ferenc*: A jog és államtudományi kar története, 1667—1935. Bp. 1936.
17. *Finánczy*: A magyarországi közoktatás története Mária Terézia korában. Bp. 1899.
18. *Mészáros István*: Statisztika-oktatás Magyarországon a 18. században. KSH Könyvtárának Évkönyve. Bp. 1957.
19. *Révay József*: Marxizmus és magyarság. Bp. 1946. Szikra. 111. p.
20. Orsz. Levéltár: Arch. Regni. Lad. O. Acta Dietae, 1722—23.
21. Orsz. Levéltár: Acta Dietalia, 1722—23. Pars tertia.
22. Orsz. Levéltár: Arch. Regni. Lad. O. Acta Dietae, 1764—65. 36—42. ülés.
23. *Weszelowszky Károly*: Statisztikai tanulmányok hazánk közegészségi állapota felett. Értekezések a Tars. Tud. Köréből. Bp. 1875. III. köt. 7. sz.
24. Az 1790. évi Acta Deputationis in Commercialeibus és az Urbarialibus levéltári anyagokból.
25. *Szabó István*: A magyar parasztság története. Bp. 1940.
26. *Bodor Antal*: A dél-magyarországi települések története. Bp. 1914.
27. *Schünemann*: Österreichs Bevölkerungspolitik unter Maria Theresia. Berlin.
28. „Dissertatio statistica de industria nationali Hungarorum” Bécs, 1792. 110. p.
29. *Eckhart Ferenc*: A bécsi udvar gazdaságpolitikája Magyarországon, 1780—1815. Bp. 1958. 15. p.
30. *Danyi Dezső*: Az 1777. évi lelkek összeírása. Tört. Stat. Évkönyv. 1960.
31. *Szapáry, J.*: Der unthätige Reichthum Ungarns wie zu gebrauchen. Nürnberg. 1784. 102. p.
32. *Berényi Pál*: Skerletz Miklós báró művei. Bp. 1914.
33. *Berzevics György*: De commercio et industria Hungariae. Lőcse. 1797.
34. *Magda Pál*: Magyarországnak és a határárzó katonaság... statistikai és geographiai leírása. Pest. 1819. 74. p.
35. *Pach Zsigmond Pál*: Eredeti tőkefelhalmozás Magyarországon. Bp. 1952.
36. *Grünwald Béla*: A régi Magyarország, 1711—1825. Bp. 1910.
37. *Wellmann Imre*: A gödöllői Grassalkovich-uradalom gazdálkodása különös tekintettel az 1770—1815. esztendőkre Bp. 1933., valamint *Mérei Gyula, Sándor Pál, Soós Imre* tanulmányai alapján.

ДЕМОГРАФИЧЕСКИЕ ВОЗЗРЕНИЯ И ДЕМОГРАФИЧЕСКАЯ ПОЛИТИКА В ВЕНГРИИ

Резюме

Венгерская демографическая литература до сих пор не подвергала систематизации и анализу отечественные демографические воззрения. Данный очерк, ввиду отсутствия частных исследований и сложности проблемы, носит характер эскиза.

В Европе в период до промышленной революции господствовало воззрение, что рост численности народонаселения является необходимой предпосылкой общественного прогресса, или, соответственно, его полезным результатом. Оптимизм восстающей против феодализма буржуазии и не в последнюю очередь растущие потребности товарного производства в рабочей силе приводят к возникновению популяционистских народоведческих воззрений. Монархи периода просвещенного абсолютизма поддерживали эти воззрения и провозглашали, что мощь монарха и государства зависит от величины народа. Между тем на фоне общих наивных народоведческих учений происходит развитие научной методологии, изучающей демографические закономерности. Так Мохо исследует взаимосвязь между рождаемостью и благосостоянием, Гели останавливается на движении браков и имущественных отношениях, Варгентин анализирует взаимосвязи между числом детей и экономическо-политическими условиями, Кантильон изучает различия между классами в области естественного прироста и, наконец, русский ученый Чулков подвергает рассмотрению связь между народонаселением и плодородием почвы.

В Венгрии в период после турецких войн мы не встречаемся с такими глубокими научными взглядами. Экономическим и политическим положением Венгрии в то время объясняется господство примитивных народоведческих представлений, при чем официальным демографическим учением становится австрийский популяционизм.

Развившийся на основе камерализма австрийский популяционизм не достиг глубины приведенных выше, имевших научные претензии, демографических взглядов и, более того, даже не следовал полностью за учением ранних камералистов Береха, Шредера и Гернигга. Так ранние камералисты, хотя они и признавали преимущества большой численности населения, в то же самое время не считали увеличение численности населения единственной, центральной задачей. Исходя из этих учений Зонненфельс и его последователи создают популяционистское воззрение, которое господствовало также и в Венгрии с середины XVIII века до тридцатых годов XIX века. Зонненфельс не анализирует препятствия на пути роста населения, не рассматривает его общественно экономические условия. Он не останавливается в своих трудах на тех сложных экономических, общественных и биологических взаимосвязях, которые уже являлись предметом анализа занимавшихся демографической теорией ученых Западной и Восточной Европы. В учении австрийского популяционизма увеличение численности населения превращается в единственный решающий фактор экономического и общественного развития и, более того, оно считает рост численности населения также и основой наук о государстве.

В Венгрии в XVIII веке университетское образование, освободившись от руководства со стороны церкви, служило учебной политике венского двора. В рамках этого, благодаря реформам университетского образования, которые были осуществлены Марией Терезией, в венгерское высшее образование были включены популяционистские учения. Учащейся в университетах молодежи три предмета провозглашали преимущества увеличения народонаселения: естественное право, на основе учебника Мартини, так называемый предмет политико-камералис (*politico-cameralis*) по труду Зонненфельса и, начиная с 1775 года новая наука Ахенвалла — статистика. Венский двор со всей строгостью определял и контролировал расписание занятий и содержание предметов в университетах и высших учебных заведениях, ввиду чего популяционистские учения

преподавались в Венгрии также еще и в первой половине XIX века. Поскольку австрийская политика в области просвещения изолировала Венгрию от развития демографической мысли, среди венгерских ученых, занимавшихся историей венгерской науки, выделяются в некоторой мере лишь профессор, преподававший статистику. С другой стороны развитию статистических наук содействовал тот факт, что протестантская молодежь, обучаясь на западных университетах, усваивала новые статистические методы и реализовывала свои знания в ходе научной деятельности вне стен университета.

Вторым источником венгерских народоведческих воззрений можно считать постановления и решения Общегосударственного Собрания. В XVIII веке и начале XIX века венгерское дворянское Государственное Собрание, — в ходе обсуждения экономических и политических вопросов, — неоднократно занималось демографическими проблемами и выносило постановления, предметом которых были демографические вопросы. Народоведческие взгляды венгерского дворянского Государственного Собрания не могут быть объяснены без хотя бы краткого изложения экономического и общественного положения дворянства и его возрений. В рядах венгерского дворянства имелись весьма сложные и противоречивые экономические воззрения, которые в некоторой степени отражались также и в его народоведческих представлениях. Так, между прочим, различные съезды Государственного Собрания одобряют меркантилизм, развитие промышленности и торговли, но в то же время стремятся сохранить феодальные привилегии и феодальный строй. Так дворянство предьявляет Вене требование относительно развития промышленности и торговли и в то же время противодействует австрийской меркантилистской политике и венским мероприятиям, направленным на ограничение феодализма. В своих демографических представлениях дворянство сначала одобряет иммиграцию, потому что оно хочет удовлетворить потребности в рабочей силе на своих имениях в краях, которые были опустошены турками. Но в период перехода к хуторскому хозяйствованию и развития товарного производства, имевшего место в результате проникновения капитала, планы венского государственного совета относительно заселения венгерских земель не осуществляются и, более того, заселению не подвергаются даже совершенно пустые степные районы. В XVIII веке в Венгрии в конечном итоге выносятся одно мероприятие демографического характера, — решение относительно иммиграции, — реализация которого приводит к изменению национального состава населения страны и обеспечивает минимальные потребности в рабочей силе для обработки посевных площадей. Таким образом это постановление не служит внедрению буржуазных свобод, росту численности промышленников и купцов, у направлено на устранение жгучего недостатка в рабочей силе в сельском хозяйстве.

Третьим источником венгерских демографических воззрений можно считать научные труды, опубликованные в форме книг или брошюр. Можно установить, что поддерживаемые и инспирированные венским дровом произведение Рабелло повторяют учение Зонненфельса. Сюда следует отнести, например, выпущенную в 1792 году анонимную политическую брошюру на латинском языке «Статистическая диссертация о национальной индустрии Венгрии». В прочих трудах, однако, наблюдаются некоторые отклонения от взглядов Зонненфельса. Так, например, вышедшая в свет в 1764 году латинская брошюра «Мнение относительно реформирования в венгерской монархии» требует не роста населения вообще, а только лишь увеличения численности трудящихся классов. Сохранившийся в рукописи, комментирующий перепись населения 1777 года, труд под заглавием «Скромные замечания» свидетельствует о том, что неизвестный венгерский автор подвергает критике мероприятия центрального правительства в области здравоохранения и использует при этом более развитые по сравнению с популяционизмом методы, свидетельствующие о знании западной литературы. Наиболее крупный и образованный венгерский экономист XVIII века Миклош Шкерлец, в своих работах, написанных в ходе составления проектов реформ в 1790 году, анализирует взаимосвязи

между способом производства и народонаселением, что полностью отсутствует в работах популяционистов. Он устанавливает, что численный рост неимущих слоев ставит под угрозу экономическое положение страны и, далее, что иммиграция иностранцев ставит венгров в невыгодное положение и не обеспечивает рабочую силу, необходимую для развития промышленности. Наконец следует отметить, что в трудах Шерлица имеются зачатки более поздних теории равновесия. Через десять лет Дьердь Берзевици, провозглашая уже учение о свободной торговле, указывал в своих трудах на то, что свободная торговля содействует росту численности населения.

Поскольку общественно экономические отношения и в первую очередь переключившиеся на товарное производство сельскохозяйственные имения не использовали имеющуюся в распоряжении рабочую силу, в стране возникла угроза пауперизации широких масс населения. На этой почве в первом десятилетии XIX века и в Венгрии появились взгляды, критикующие популяционистское учение. Наступает период смены количественного принципа качественным принципом и формирования демографических воззрений венгерского капитализма.

VIEWS ON POPULATION AND ON POPULATION POLICY IN HUNGARY

Summary

The Hungarian demographic literature has not classified or analysed so far views on population policy in Hungary. Detailed treatises lacking and the problem being too involved the present paper can be regarded only as a sketch. In the period preceding the industrial revolution there was a general conviction in Europe that an increasing population is a necessary preliminary condition or a useful consequence of social progress. The optimism of the bourgeoisie turning against feudalism and, last but not least, the growing manpower requirement of commodity production create the populationist demographic aspect. Even the monarchs of enlightened absolutism support this view declaring that the monarch's or the country's power depends on the population number. Behind the general naïve demographic tenets a scientific view, trying to find the rules of demography, was developing. *Moheau* examined the interconnections between the birth rate and welfare, *Halley* the correlation between the marriage movement and wealth, *Wargentin* the interdependence between the number of children and the politico-economic conditions, *Cantillon* studied differential procreation by classes and the Russian *Chulkov* analysed the connection between population and the fertility of the soil.

In Hungary we did not come across such deepgoing scientific views after the Turkish wars. Our economic and political situation make it only comprehensible that in this country more primitive demographic ideas were ruling and the Austrian doctrine of populationism became even the official demographic dogma.

The Austrian doctrine of populationism developing from cameralism did not reach the depth of the above demographic views setting a claim on being regarded as scientific. Indeed the early cameralists' *Becher's*, *Schroeder's*, and *Hörnigk's* teachings were not followed fully either. The early cameralists, though recognising the advantages of a large population, did not regard a growing population number as the only central task of society. Starting from their teachings *Sonnenfels* and his adherents created the populationist view which became ruling also in Hungary from the middle of the eighteenth century to the 1830's. *Sonnenfels* fails to analyse the obstacles and socio-economic conditions of an increasing population, he does not touch the involved economic, social and biologic interconnections, analysed earlier by the scholars engaged in theoretical demography in both Western and Eastern Europe. In the Austrian populationist school the population growth is becoming the only decisive factor of economic-social development and they regard the growth of the population number also as the basis of Political Science.

In Hungary university studies, having been released from church management, were serving the educational policy of Vienna in the 18th century. It can be attributed to the University Reform of Maria Teresia that the doctrines of populationism have been introduced into the Hungarian superior education. The university youth were convinced

of the advantages of a growing population in the scope of three university subjects: through *Marini's* textbook: "the Law of Nature", on basis of *Sonnenfels'* work, the so-called politico-cameralis subject, and, since 1775, by statistics, the new science of *Achenwall*. The court in Vienna rigorously prescribed and checked both the curriculum of the universities and other institutions of superior education and the coverage of the different subjects. And this is why the doctrines of populationism were taught in Hungary also in the first half of the 19th century. Since the Austrian educational policy had barred Hungary from the development of demographic ideas, only the professors of statistics rose somewhat from among the Hungarian scholars, and the development of statistics was promoted by the fact that the protestant youth, educated at western universities, learned new statistical methods and displayed its scientific activity outside the scope of the university.

As a second source of Hungarian views on population we can regard the pronouncements of Parliament. In the 18th century and in the early years of the nineteenth, when discussing economic and political problems, the Hungarian Parliament dealt repeatedly with demographic questions and passed several acts bearing on population policy. The population views of the Hungarian nobility's parliament cannot be explained without making a short comment on the economic and social position and outlook of the nobility. The Hungarian nobility expressed rather complicated and contradicting economic and political views and they were reflected to a certain extent in the demographic ideas too. Thus among other things, Parliament approved mercantilism, the development of industry and trade but wished to retain privileges derived from land, i. e. the feudal order. So it demanded from Vienna the development of industry and trade but, at the same time, fought the Austrian mercantilist policy and Vienna's respective measures on feudalism.

As far as their demographic views are concerned, they approved in the beginning immigration because they wanted to secure the manpower necessary for the cultivation of their estates on the areas destroyed by the Turks. But having passed over to commercial farming and through the penetration of capital, commodity production is increasing, the repopulation plans of the Viennese State Council are not implemented and even the empty "pusztas" are left unpopulated. In the eighteenth century in Hungary eventually one demographic measure was taken i. e. the resettling of population, the implementation of which changed the country's nationality pattern, secured the minimum manpower requirements for cultivating the soil but, at the same time, it did not serve a bourgeois liberation and the increase of the industrial and commercial elements in the country but solved the burning problem of agricultural manpower shortage.

A third source of Hungarian population views is the number of scientific works published in the form of books or pamphlets. It can be ascertained that works supported and promoted by the Imperial Court repeat in a most servile manner the doctrines of *Sonnenfels*. Their number includes the political pamphlet "Dissertatio Statistica de Industria Nationali Hungarorum" published anonymously in 1792. In other works, however, certain deviations from the views of *Sonnenfels* can be observed. Thus, e. g. the pamphlet "Opinio circa Reformationem Regni Hungariae", published in 1764, does not press for an allround increase of the whole population, only that of the productive classes. Another work called "Modest Remarks" left over in manuscript, and commenting on the 1777 population census proves that the anonymous Hungarian author condemns the health measures of the Central Government and applies analytical methods based on western literature, surpassing the populationists. *Miklós Skerletz*, this greatest and most educated Hungarian economist of the 18th century, in his works drawn up in the course of his reform projects of 1790, analyses interconnections of production never discussed by populationists, between the mode of production and demography. He finds that the increase of the penniless masses jeopardises the economic position of the country, moreover that the immigration of foreigners to Hungary had put the Hungarian nation at a disadvantage without creating sufficient manpower for developing Hungarian industry. It should be finally mentioned that the beginnings of the later balance theories can be traced back to the ideas of *Skerletz*. One decade later *György Berzeviczy*, pronouncing the doctrines of free trade, points out that free trade promotes the numeric increase of the population. Since the socio-economic conditions primarily the commercial farms did not require the manpower available and the increase of the pauperised masses became ever more threatening in the first decades of the 19th century, views condemning populationism were being professed also in Hungary. The quantity principle is giving way to the quality principle to develop little by little the demographic ideas of Hungarian capitalism.

FIGYELŐ

AZ 1961. ÉVI NEMZETKÖZI NÉPESSÉGTUDOMÁNYI KONFERENCIA

A Népeségtudományi Unió 1961. szeptember 11 és 16 között tartotta New Yorkban — a második világháború után másodízben önállóan megrendezett — Nemzetközi Népeségtudományi konferenciáját. Az előző konferencia 1959. év őszén Bécsben volt.

A jelenlegi konferencia mind a résztvevők száma, mind pedig a beküldött dolgozatok száma és témaköre tekintetében felülmúlta a legutóbbit. Az ülészakokon mintegy 350-en vettek részt és a beküldött dolgozatok száma 128 volt, ez utóbbi mintegy másfélszerese az 1959. évi bécsi konferencián tárgyalt dolgozatoknak.

A konferencia a résztvevők országonkénti megoszlása tekintetében is fejlődést mutat a múlttal szemben, itt már jelentős számmal voltak képviselve az ázsiai és afrikai államok demográfusai. Összesen mintegy 40 országból jelentek meg küldöttek, akiknek száma mintegy 150-re tehető. A külföldi résztvevőknek ez a száma azért is jelentős, mert a konferencia tengeren túlton történő megrendezése bizonyos mértékig nehezítette az odautazást. Sokaknak csupán az tette lehetővé a New York-i konferencián való részvételt, hogy a Népeségtudományi Unió a rendezőszervek támogatásával az utazási költségek fedezésére támogatást nyújtott.

A konferencia előzetes megszervezése példásnak mondható, e tekintetben igen jó munkát végzett az Unió vezetősége, illetve az előkészítéssel megbízott különböző országbeli demográfusok. Már a konferencia megrendezése előtt egy évvel meghatározták azokat a témákat, amelyek a megbeszélések tárgysorozatában szerepeltek. Az egyes témakörök üléseinek megszervezésével neves demográfusokat bíztak meg, akik előzetesen levelezés útján biztosították a beküldendő dolgozatok megfelelő színvonalát és tárgyát. Emellett bizonyos formai kikötéseket is tettek, elsősorban az egyes dolgozatok terjedelmére vonatkozólag. Előírták, hogy a dolgozatok maximális terjedelme nem haladhatja meg a nyolc normál oldalt, és így biztosították, hogy csupán a lényegre kitérő és viszonylag rövidebb terjedelmű dolgozatok szerepeljenek a konferencia napirendjén. Az előzetes szervezés arról is gondoskodott, hogy az Unió tagjai a dolgozatokat még a konferencia előtt megkapják.

A konferencia megrendezése úgy történt, hogy a megnyitó plenáris ülés után a tényleges munka a különböző ülészakokon folyt. A beküldött dolgozatok témakörének megfelelően 11 ülészakot szerveztek, valamennyi ülészak fél-fél napig tartott megbeszélést. A fontosabb tárgykörökben önálló üléseket, a kevésbé jelentős témákból pedig párhuzamos üléseket tartottak. Az ülészakokon az elnöki tisztet ugyanaz a személy látta el, aki a megfelelő tárgykör előzetes megszervezését végezte.

Az egyes ülészakok rövid időtartamra sűrítését az tette lehetővé, hogy a megfelelő tárgykörben beérkezett dolgozatokat az előzetesen felkért riportőr összefoglalóan ismertette, így a szerzőknek általában nem volt szükségük arra, hogy dolgozataik főbb megállapításait elmondják és ezáltal több idő maradt a vitára. Ez a rendszer részben bevált, mivel megakadályozta, hogy a szerzők időtrablón megismételjék lényegében már ismert dolgozataikat, vagy legalábbis azok rezüméit, mint ahogy az a legutóbbi bécsi konferencián történt vagy a legtöbb kongresszuson történni szokott. A cél azonban az

lett volna, hogy a raportörök az egyes tárgykörökben beérkezett dolgozatok ismertetése mellett értékelést adjanak a tárgykörbe vágó kutatások állásáról és a beküldött dolgozatok alapján elemezzék a demográfia egy-egy ágát. A valóságban azonban a raportörök sok esetben csupán kivonatossan ismertették a dolgozatok tartalmát és azok értékelésére, illetve beható elemzésére ritkán került sor. Emellett ezek az összefoglalások gyakran terjedelmesek voltak, ami sok időt vett el a vitára szánt időből. Így az elméletileg megfelelőnek látszó raportóri intézmény ebben a formában nem váltotta be teljes mértékben a hozzá fűzött várakozásokat. Emiatt már a konferencia során felmerült egy megfelelőbb szervezési forma kialakításának szükségessége.

A raportóri összefoglalókon alapuló szervezési forma mellett a rendelkezésre álló idő sem tett lehetővé hosszabb vitákat, hiszen az egy-egy ülészakra szánt három órától általában egy-másfél órát az elnöki megnyitót és a raportóri beszámolót foglalt el. A hátramaradó időben pedig sok esetben nem a beküldött dolgozatokhoz szóltak hozzá, hanem egyes résztvevők — általában olyanok, akik dolgozatot nem küldtek be — az adott témakörből saját elgondolásaikat és tapasztalataikat ismertették. Színvonalasabb vita csupán a termékenységi, a halandósági, a családi-háztartási, illetve a gazdaságdemográfiai kérdésekkel foglalkozó ülészakon alakult ki. Mindez a résztvevőkben olyan meggyőződés kialakítására vezetett, hogy viszonylag rövid idő (egy hét) alatt nem lehetséges ilyen sokfajta témakörből megfelelő színvonalú tanácskozást folytatni. Így egy következő konferencia alkalmával vagy kevesebb tárgykörből kellene megbeszéléseket tartani, vagy pedig a konferencia időtartamát lenné szükséges meghosszabbítani.

A konferencia munkája — mint már a fentiekben említettük — az előzetesen meghatározott 11 ülészakon folyt. Ezek az alábbiak voltak :

- A termékenységet befolyásoló tényezők az iparilag fejlett országokban ;
- Család és háztartás ;
- Matematikai modellek és a programvezérlésű számológépek felhasználása ;
- Differenciális vándormozgalom : a kor, nem, családi állapot, foglalkozás, műveltségi színvonal stb. hatása ;
- A XVIII. századi népességgel foglalkozó kutatások helyzete ;
- A halandósággal foglalkozó kutatások helyzete, különös tekintettel a biológiai és orvosi szempontokra ;
- Vegyes témák ;
- A termékenységet befolyásoló tényezők az iparilag fejletlen államokban, különös tekintettel a fiziológiai az élelmezési és az egészségügyi körülményekre ;
- Házasság, válás és özvegyülés ;
- Népmozgalmi adatok gyűjtésének módszerei a gazdaságilag fejletlen területeken ;
- A népesség, valamint a gazdasági és társadalmi fejlődés összefüggésének kérdései.

Az alábbiakban röviden ismertetjük az egyes ülészakok munkáját a jelentősebb és a nagyobb érdeklődést, illetve vitát kiváltó nem magyar vonatkozású dolgozatok megemlítésével.¹

1. A konferencia egyik legnagyobb érdeklődéssel várt ülészaka a *termékenységi* kérdéskörrel foglalkozó ülés volt. Előzetesen már e tárgykörben két ülészakot hirdettek, egyiket az iparosodott országok, másikat pedig az iparosodás előtt álló (tehát gazdaságilag elmaradott) országok termékenységének tanulmányozására. Ezek közül az előbbi a dolgozatok, valamint a vitán résztvevők száma tekintetében is, nagyobb jelentőségű volt.

A termékenység tárgykörében beküldött dolgozatok nagyobb része a termékenységre ható tényezők közül a születésszabályozás kérdéseit tárgyalta. Emellett nagy jelentőséget kapott a differenciális termékenység vizsgálata, amellyel szintén több dolgozat foglalkozott. Új szint jelentett a termékenységi tényezők vizsgálatában R. G. Potter dolgozata, aki a születésszabályozásra ható pszichológiai tényezők vizsgálatáról számolt be.

Ezen az ülészakon hangzott el az a magyar javaslat is — amelyhez több külföldi résztvevő csatlakozott — hogy a Népeségtudományi Unió vizsgálja

¹ A DEMOGRÁFIA e számában teljes terjedelmében közli a Központi Statisztikai Hivatal munkatársai által beküldött dolgozatok magyar szövegét.

meg a termékenységgel kapcsolatos különböző felvételek, illetve az ezekben szereplő fogalmak és csoportosítások egységesítésének kérdését és lehetőség szerint tegyen javaslatot a differenciális termékenység mérésének, illetve a születésszabályozással és a családtervezéssel kapcsolatos reprezentatív vizsgálatok tartalmának nemzetközi egységesítésére. Ezt az előterjesztést az Unió kongresszusa elvben elfogadta és megbízta a vezetőséget, hogy küldjön ki szakértő bizottságot a kérdés tanulmányozására.

2. A demográfiai irodalomban az utóbbi időben megnövekedett érdeklődés mutatkozott meg a *család-háztartás* kérdéseivel foglalkozó ülésszakon. Erre mutat az is, hogy amíg az 1959. évi bécsi konferenciára e tárgykörből csupán 3 dolgozat érkezett be, addig most 12.

Maguk a beküldött dolgozatok legnagyobbbrészt a demográfia e viszonylag új ágának fogalmi és módszertani kérdéseivel foglalkoztak. A népesség családi és háztartási viszonyainak részletesebb elemzésére csak kevés esetben került sor és ezek sem a többi demográfiai jelenséggel összefüggésben vizsgálták a családösszetétel kérdéseit. Kiemelkedő volt *P. C. Glick* és *G. M. Heer* tanulmánya, akik összehasonlítón elemezték a személyi és családi adatokat.

3. Új színfolt volt a demográfiai kongresszusok történetében a *matematikai modellek és az elektronikus számológépek* alkalmazásával foglalkozó ülésszak. De éppen újszerűsége miatt még nem volt alkalmas megfelelő viták kialakítására és egységes szemlélet megalapozására.

4. Jelentős számú dolgozat foglalkozott a *vándorlás* tárgykörével. Érthető módon a belső vándorlás kérdései nagyobb súlyt kaptak a beküldött dolgozatokban, hiszen az egyes országokban általában a külső vándorlás súlya már nem olyan jelentős. A faluból a városba történő vándorlások kérdéseit több európai és amerikai ország példáján mutatták be, de igen érdekes volt az indiai Demográfiai Kutatóintézet munkatársai által elkészített dolgozat is, amely a távol-keleti országok belső vándorlási kérdéseit és azok vizsgálati módszereit elemezte.

5. A történeti demográfiai kutatások előtérbe kerülésére utal, hogy külön ülésszak foglalkozott a *XVIII. század népességével*. Hat különböző ország népességi viszonyainak leírásával igyekeztek számot adni e korszak népességi viszonyairól, sajnos azonban átfogó kép kialakítására még Európa vonatkozásában sem volt lehetőség.

6. Közel a legtöbb dolgozat — szám szerint 18 — a *halandóság* tárgyköréből érkezett be. Ezek több szempontból elemezték a halandóság legújabb alakulását és foglalkoztak egyes módszertani kérdésekkel is. Az erre az ülésszakra beérkezett dolgozatokat négy csoportra lehet osztani. A dolgozatok egy része a csecsemőhalandósággal foglalkozott, érdekes módon valamennyi közép-európai országok adatai alapján, elsősorban a csecsemőhalandóság differenciáinak elemzésével. A legtöbb tanulmány az általános halandóság ismertetését, illetve azon belül főleg az egyes korcsoportok halandóságának változását vizsgálta. Átfogó jellegű *Z. Padwicz* dolgozata volt, aki a lengyel halandóság korszerinti alakulását elemezte behatóan hosszabb időtávlatban. A dolgozatok harmadik része az egyes halálokok kérdését taglalta, míg végül a beküldött anyagok negyedik csoportja a halandóság vizsgálatával összefüggő módszertani kérdéseket vizsgálta.

A beküldött dolgozatok feltett vita legnagyobbbrészt azon kérdés körül összpontosult, hogy a halandóság csökkenésében a biológiai, vagy pedig a társadalmi okok játszanak-e nagyobb szerepet. A dolgozatok tanulsága szerint nem lehet elvonatkoztatva vizsgálni e két alaptervet ok hatását és általában az a következtetés vonható le, hogy még a biológiai okok is a társadalmi körülményekre vezethetők vissza. Az ülésszak aláhúzta a differenciális halandósági vizsgálatok továbbfolytatásának szükségességét, de ugyanakkor felhívta a figyelmet a biológiai vonatkozású halandósági kutatások fontosságára is.

7. A konferencia ügyrendjén szerepelt az ún. *vegyes* kérdések ülésszaka. Ide olyan dolgozatok kerültek, amelyek szorosan egyetlen más üléstárgykörébe sem tartoztak. Éppen az itt szereplő dolgozatok sokrétűsége miatt megfelelő vitára nem kerülhetett sor és emiatt ilyen jellegű ülésszak megrendezése nem volt indokolt. Nem is szólva arról, hogy az itt szereplő

témák nagyobb része besorolható lett volna valamely másik ülésszak napirendjébe. Így például az amerikai *R. J. Myers*-nek a Szovjetunió halandóságával foglalkozó tanulmánya (amely azt állapítja meg, hogy amíg az Egyesült Államok standardizált halandósági aránya a második világháború előtt fele volt a Szovjetunióénak, ma azonos azzal), sokkal inkább szerepelhetett volna a halandósági kérdésekkel foglalkozó ülésszakon.

8. A második *termékenységi* ülésszakra beérkezett dolgozatok lényegében két témára oszthatók. Nagyobb részük valóban a gazdaságilag elmaradott országok termékenységi viszonyaival foglalkozik, amelyek közül különösen érdekes két afrikai termékenységi vizsgálat, valamint az indiai termékenység fiziológiai vonatkozásainak elemzése, amelyet *C. Chandrasekaran* végzett el dolgozatában. Ugyanakkor ezen az ülésszakon vitatták meg a természetes termékenységgel foglalkozó dolgozatokat is, ezek közül *C. Tietze* dolgozata behatóan foglalkozott a szoptatásnak a születésszabályozásra gyakorolt hatásával.

9. Mind szám szerint, mind pedig területileg a legátfogóbb képet a *házasság, válás és özvegyülés* tárgyköre mutatta. Az erre az ülésszakra beérkezett 19 dolgozat részletesen taglalta az egyes ázsiai, afrikai, amerikai és európai országok házassági és — majdnem azonos számban — özvegyülési viszonyait. A válás kérdésével viszonylag kevesebb számú dolgozat foglalkozott. Érdekes módon a legbehatóbb elemzés Indiáról készült, ahonnan három dolgozat is érkezett, amelyek közül kettő az özvegyülés kérdéseit vitatta. Ezek mellett érdekes volt még *J. C. Mitchell* dolgozata, aki az afrikai bantu lakosság házassági szokásait írta le.

10. A gazdaságilag fejletlen országok *népmozgalmi statisztikai módszereivel* foglalkozó ülésszak több amerikai, afrikai és ázsiai ország példáján mutatja be a gazdaságilag fejletlen országok népmozgalmi statisztikai adagyűjtései megszervezésének tapasztalatait. Átfogó és általánosabb javaslatot reprezentatív vizsgálat elvégzésére *A. J. Coale* tanulmánya adott. Érdekes volt még *M. K. H. Khan* dolgozata is, amely a népmozgalmi mutatószámok kiszámításának, illetve használatának kérdésével foglalkozik, pakisztáni tapasztalatok alapján.

11. Talán a legnagyobb érdeklődés a *gazdasági és népességi* kérdések kölcsönhatásával foglalkozó ülésszakot előzte meg. Már a beküldött dolgozatok sokfélesége is felhívta a figyelmet e kérdés fontosságára, bár ezek, az országok számát tekintve, nem voltak olyan átfogóak, mint általában a többi ülésszakon, hiszen a 13 dolgozat közül 4-nek olasz, 3-nak pedig francia volt a szerzője. A kérdés fontosságát talán inkább maga a téma jelentette, hiszen a mai demográfiai kutatásnak nincsen egyetlen olyan területe sem, amely nélkülözne a gazdasági és a népességi kölcsönhatások vizsgálatát. Emellett magának a népesedésnek a gazdasági és szociális fejlődéssel kapcsolatos viszonyát ezideig még kevesen elemezték behatóan.

Az elmondottak következtében ez az ülésszak mind az elnöki megnyitót és raportóri beszámolót, mind pedig az elhangzott felszólalásokat tekintve nem annyira az egyes dolgozatokban kifejtettekkel foglalkozott, hanem a kérdés egészét, annak fontosságát és az elvégzendő kutatások és vizsgálatok szükségességét emelte ki.

A tudományos ülésszakok mellett a Népeségtudományi Unió megtartotta szokásos közgyűlését, amelyen az Unió tagjai megvitatták és elfogadták a lelépő vezetőség s a múlt közgyűlésen kiküldött albizottságok jelentését, megválasztották az új vezetőséget, valamint elfogadták az unió alapszabályának egyes módosításait. Felvetődött a következő nemzetközi népeségtudományi konferencia időpontjának kérdése is, ebben azonban döntés nem született. Elvben ugyanis a Népeségtudományi Unió 2–3 évenként tart konferenciákat, a következő időszakban azonban nem látszik még kialakulni e konferencia megtartásának lehetősége. Az Egyesült Nemzetek Szervezete ugyanis elhatározta, hogy 1964-ben Nemzetközi Népeségtudományi Világkongresszust rendez (az 1954-ben Rómában tartott kongresszushoz hasonlóan), a közbeeső időben azonban felmerülhet az Unió által rendez-

zendő konferencia megtartásának szükségessége is. Felmerült az a javaslat, hogy a következő konferenciát 1963-ban, a Nemzetközi Statisztikai Intézet kongresszusával egyidejűleg, esetleg azzal közösen, Kanadában tartsák meg.

*

A konferencián a Népeśégtudományi Unió magyarországi tagjai közül hárman vettek részt.² A magyar demográfusok tudományos munkásságának növekedését bizonyítja, hogy amíg az 1959. évi bécsi kongresszusra csupán egy dolgozat érkezett be Magyarországról, addig a New York-i konferencia napirendjén már 7 magyar dolgozat szerepelt. A fontosabb ülésszakok mind-egyikére küldtek be a magyar demográfusok dolgozatokat: így két-két tanulmány készült a termékenység, a halandóság, a család-háztartás tárgyköréből és egy a házasság kérdésköréből. E dolgozatokról a riportéri beszámolókból, illetve egyes hozzászólásokban elismerőleg emlékeztek meg. Emellett a konferenciával kapcsolatos személyes beszélgetések és találkozások arra utaltak, hogy a világ minden részében ismerik a magyar demográfusok munkásságát és nyomon kísérik a magyar népeśégtudományi folyóirat, a DEMOGRÁFIA publikációit. Többen kifejezték azon véleményüket is, hogy a magyar demográfia a legutóbbi években a nemzetközi tudomány élvonalába került.

Összefoglalóan megállapítható, hogy az 1961. évi New York-i Nemzetközi Népeśégtudományi Konferencia előrehaladást jelent a demográfia tudományának nemzetközi művelése terén és az újonnan kialakult demográfiai tudományágakban továbbfejlesztette a népeśégtudományt, ugyanakkor a személyes találkozások és megbeszélések alapján közelebb hozta egymáshoz a különböző országok demográfusait.

AZ 1961. ÉVI

NEMZETKÖZI NÉPEŚÉGTUDOMÁNYI KONFERENCIÁRA BEKÜLDÖTT ELŐADÁSOK ÜLÉSSZAKOK SZERINT*

A TERMÉKENYSÉGET BEFOLYÁSOLÓ TÉNYEZŐK AZ IPARILAG FEJLETT ORSZÁGOKBAN

- 6 *Srb, V.* (Csehszlovákia): A házassággal és termékenységgel kapcsolatos kutatómunka Csehszlovákiában
- 10 *Freedman, R.* (Egyesült Államok): A termékenységet befolyásoló tényezőkkel foglalkozó amerikai tanulmányok
- 12 *Potter, R. G.* (Egyesült Államok): A születésszabályozás néhány fiziológiai vonatkozása az Egyesült Államokban
- 41 *Duncan, O. D.* és *Hodge, R. W.* (Egyesült Államok): A differenciális termékenység vizsgálata kohorsz módszerrel
- 43 *Kinura, M.* (Japán): A művi vetéléssel foglalkozó japán felvételek áttekintése
- 65 *Klinger, A.* (Magyarország): A társadalmi rétegenként differenciált termékenység alakulása Magyarországon
- 68 *Kuroda, T.* (Japán): Különbségek a japán népeśég termékenységi színvonalában
- 70 *Campbell, A. A., Whelpton, P. K.,* és *Tomasson, R. F.* (Egyesült Államok): A várható születésszám megbízhatóságával kapcsolatos számítások az Egyesült Államok házas női népeśégére
- 81 *Acsádi, G.* (Magyarország): A termékenység néhány tényezője Magyarországon
- 93 *Pressat, R.* (Franciaország): A termékenység újabb alakulása Nyugat-Európában
- 113 *Sabagh, G.* és *Van Ardsol, M. D.* (Egyesült Államok): Példa az elővárosiasodás és a termékenység színvonalában bekövetkező változásokra

² *Dr. Szabady Egon, dr. Acsádi György* és *dr. Klinger András.*

* Az egyes előadások elől álló számok a beérkezés sorrendjére utalnak.

CSALÁD ÉS HÁZTARTÁS

- 35 *Steigenga, W.* (Hollandia): A család struktúrája, korösszetétele és a lakásszükséglet
- 54 *Benjamin, B.* (Egyesült Királyság): A háztartás- és a családösszetétel elemzése az 1961. évi népszámlálásnál Nagy-Britanniában
- 79 *Hopkins, L. G.* (Ausztrália): Háztartás és család Brit-Honduras 1960. évi népszámlálásánál
- 88 *Bonac, V.* (Jugoszlávia): A család jelentősége a mai társadalmi helyzetben
- 89 *Thirring, L.* (Magyarország): A magyar népszámlálások családstatistikai feldolgozásai
- 100 *Buchholz, E. W.* (Nyugat-Németország): A család és a családösszetétel fontossága közgazdasági kutatások esetében — néhány módszertani szempont
- 101 *Pfeil, E.* (Nyugat-Németország): Empirikus-szociológiai tanulmány a házasság foglalkoztatottságáról Nyugat-Németországban
- 103 *Breznik, D.* (Jugoszlávia): Tanulmányok a háztartások családösszetételéről Jugoszláviában
- 104 *Glick, P. C.* és *Heer, D. M.* (Egyesült Államok): A személyi és családi jellegzetességek együttes vizsgálata
- 108 *Ueda, M.* (Japán): A család és háztartás Japánban
- 121 *Calot, G.* és *Febvay M.* (Franciaország): A háztartások összetételének elemzése az 1954. évi francia népszámlálás alapján
- 128 *Tamásy, J.* (Magyarország): Az 1960. évi magyar népszámlálás család- és háztartás-statisztikai felvételének néhány előzetes eredménye

MATEMATIKAI MODELLER ÉS A PROGRAMVEZÉRLÉSŰ SZÁMOLÓGÉPEK FELHASZNÁLÁSA

- 1 *Lah, I.* (Jugoszlávia): Statisztikai jelenségek alapvető egyenlete
- 2 *Winkler, W.* (Ausztria): Típusok és modellek a demográfiában
- 14 *Demeny, P.* (Egyesült Államok): Az elektronikus számológépek felhasználásának néhány példája a demográfiai kutatásokban
- 16 *Neucombe, H. B.* és *Rhynas, P. O. W.* (Kanada): Az egyéni hosszú időn át tartó megfigyelés költsége nagy sokaság tanulmányozása esetén
- 19 *Muhsam, H. V.* (Izrael): Egy, a belső vándormozgalom leírására alkalmas modell
- 32 *Brass, W.* (Egyesült Államok): Gyermekes továbbélési arányszámok alapján szerkesztett halandósági táblák
- 57 *Delaporte, P. J.* (Franciaország): A megbetegedések valószínűségének statisztikai elemzése
- 102 *Rivlin, A. W.* (Egyesült Államok): A népesedési kutatásoknál alkalmazható, számítógépekkel végzett szimuláció szemléltetése

DIFFERENCIÁLIS VÁNDORMOZGALOM: A KÖR. NEM, CSALÁDI ÁLLAPOT, FOGLALKOZÁS, MŰVELTSÉGI SZINYONAL STB. HATÁSA

- 11 *Goldstein, S.* és *Mayer, K. B.* (Egyesült Államok): A vándorlások és a településen belüli költözések mértéke és a népességszám csökkenésének kapcsolata egy amerikai nagyvárosban, az 1950-1960 időszakban
- 36 *Hulchinson, E. P.* (Egyesült Államok): Bevándorolt munkások a fejlődő iparágakban, 1870-1920
- 37 *Agapitidis, S.* (Görögország): Kivándorlások Görögországból az 1951-1960 időszakban
- 42 *Burnight, R. G.* (Egyesült Államok): A vándorlási különbözet becslése Mexikóban 1930-1950-ig
- 52 *Duoff, L. J.* (Egyesült Államok): Egy fejlődő ország fővárosi körzetének vándorló népessége: előzetes jelentés a San Salvador-i esettanulmányról

- 58 *Grauman, J. V.* (Egyesült Nemzetek): A falusi-városi népesség változásának modellje, figyelemmel Latin-Amerikára
- 60 *Thomas, D. S.* (Egyesült Államok) és *Zachariah, K. C.* (India): A belső vándorlások és gazdasági aktivitás időbeli változása az Egyesült Államokban 1880–1950-ig
- 61 *Lee, E. S.* (Egyesült Államok): Vándorlási különbségek a születési hely állama szerint az Egyesült Államokban
- 90 *Malignac, G.* (Franciaország): Falusi vándormozgalom Franciaországban 1949–1960-ig
- 97 *Schwarz, K.* (Nyugat-Németország): Vándormozgalom a Német Szövetségi Köztársaságban városok és tartományok szerint
- 107 *Mac Donald, J. S.* (Egyesült Nemzetek): Vándorlók és helybenmaradók: regionális vándorlási különbségek az olasz vidékeken
- 111 *Demográfiai Oktató és Kutató Központ, Bombay* (India): A belső vándormozgalom néhány keleti államban
- 114 *Bogue, D. J.* (Egyesült Államok): A differenciális vándormozgalom tanulmányozásának módszerei és feltevései: néhány megjegyzés az Egyesült Államokban végzett kísérlet adatai alapján
- 119 *Oblath, A.* (Nemzetközi Munkaügyi Hivatal): Különbségek a vándormozgalomban. (A vándorlók kora, neme, családi állapota és műveltségi színvonala.)
- 120 *Arias, B. J.* (Guatemala): Belső vándormozgalom Guatemalában
- 127 *Latin-Amerikai Demográfiai Központ* (Chile): Differenciális vándormozgalom Latin-Amerika néhány városában és körzetében 1940–1950 között: módszerek és eredmények

A XVIII. SZÁZADI NÉPESSÉGGEL FOGLALKOZÓ KUTATÁSOK HELYZETE

- 40 *Beltrami, D.* (Olaszország): Velence szárazföldi népességének története a XVIII. században
- 55 *Eversley, D. E. C.* (Egyesült Királyság): A XVIII. századi Anglia népessége: a jelenlegi kutatások értékelése
- 59 *Deprez, P.* (Belgium): A belgiumi XVIII. századi demográfiai fejlődés újabb kutatási eredményei
- 67 *Krause, J. T.* (Egyesült Államok): Az angol népmozgalom 1700–1850 között
- 78 *Biraben, J. N.* (Franciaország): A XVIII. századi Franciaország demográfiai helyzetével foglalkozó munkák és kutatások
- 112 *Nadel, J.* (Spanyolország): Katalonia népessége a XVIII. században

A HALANDÓSÁGGAL FOGLALKOZÓ KUTATÁSOK HELYZETE, KÜLÖNÖS TEKINTETTEL A BIOLÓGIAI ÉS ORVOSI SZEMPONTOKRA

- 4 *Kucera, M.* (Csehszlovákia): Csecsemő- és perinatális halálozás Csehszlovákiában
- 22 *Beard, R. E.* (Egyesült Királyság): Biztosítási, biológiai és orvosi megfontolásokra alapított halandóság—elmélet
- 23 *McMahan, C. A.* (Egyesült Államok): Boncolt esetek szelektivitása haláloki megjelölés alapján
- 24 *Hansluwka, H.* (Ausztria): A csecsemőhalandóság biológiai és társadalmi-gazdasági tényezői Ausztriában
- 27 *Thomas, C. J.* (Egyesült Királyság): A halandóság Angliában és Walesben
- 28 *Freudenberg, K.* (Nyugat-Németország): A normál-élettartam új számítási módja
- 30 *Wiesler, H.* (Svájc): A rák befolyása a továbbélési rendre
- 44 *Spiegelman, M.* (Egyesült Államok): A halandóság újabb alakulása az idősebb korcsoportokban az alacsony halandóságú országokban
- 45 *Jacobson, P. H.* (Egyesült Államok): Az Egyesült Államokban és külföldön született amerikai népesség halandósága

- 46 *Soda, T.* (Japán): A halandósággal foglalkozó kutatások helyzete Japánban, figyelemmel a biológiai és orvosi szempontokra
- 53 *Padowicz, Z.* (Lengyelország): A halandóság értékelése a lengyel halandósági táblák alapján
- 62 *Federici, N.* (Olaszország): A halandóság Észak- és Dél-Olaszországban nem, kor és halálokok szerint
- 74 *Larsson, T.* (Svédország): A halandóság alakulása Svédországban és az orvosi és biológiai szempontok
- 86 *Ledermann, S.* (Franciaország): Tipológiai tanulmány a felnőttkori halandóság nemek és halálokok szerinti különbségeire vonatkozólag
- 96 *Fuchs, H.* (Ausztria): Szezonális ingadozások és társadalmi tényezők az öngyilkosságoknál
- 98 *Koller, S.* (Nyugat-Németország): A férfi halandósági többlet alakulása
- 122 *Szabady, E.* (Magyarország): A csecsemőhalandóságot befolyásoló társadalmi és biológiai tényezők Magyarországon
- 123 *Péter, Gy.* (Magyarország): A halandóság kor-struktúrájának változásai

VEGYES TÉMÁK

- 3 *Nixon, J. W.* (Svájc): A protestánsok és katolikusok néhány demográfiai jellemzője Svájcban
- 5 *Jaffe, A. J.* (Egyesült Államok): Megjegyzések Eugene M. Kulischer népességi elméletéhez
- 9 *Ziaud-Din, M.* (Pakisztán): A termékenység és a gazdasági helyzet közötti összefüggés Pakisztánban
- 26 *Myers, R. J.* (Egyesült Államok): A Szovjetunió halandóságának összehasonlító vizsgálata
- 48 *Stewart, J. A.* és *Warntz, W.* (Egyesült Államok): Munkaelmélet a népesség befolyásolásának vizsgálatára
- 77 *Mertens, C. R.* (Belgium): A belga népesség érettsége és öregedése
- 92 *Paillat, P.* (Franciaország): A nők részarányának növekedése a francia dolgozók között
- 95 *Godefroy, J.* (Hollandia): Házasságon kívüli születések Hollandiában

A TERMÉKENYSÉGET BEFOLYÁSOLÓ TÉNYEZŐK
AZ IPARILAG FEJLETTEN ÁLLAMOKBAN,
KÜLÖNÖS TEKINTETTEL A FIZIOLÓGIAI, AZ ÉLELMETÉSI
ÉS AZ EGÉSZSÉGÜGYI KÖRÜLMÉNYEKRE

- 8 *Tietze, C.* (Egyesült Államok): A szoptatás hatása a fogamzás-gyakoriságra
- 18 *Sarmento, A.* (Portugal): Ganda-törzsbeli asszonyok termékenységével kapcsolatos megfigyelések
- 34 *Stycos, J. M.* (Egyesült Államok): Társadalmi osztályok és differenciális termékenység Peruban
- 71 *Romaniuk, A.* (Kongó): Kongói nők termékenysége és meddősége
- 76 *Chandrasekaran, C.* (India): A termékenységet befolyásoló élettani tényezők Indiában
- 84 *Henry, L.* (Franciaország): A természetes termékenység: megfigyelések — elmélet — eredmények

HÁZASSÁG, VÁLÁS ÉS ÖZVEGYÜLÉS

- 15 *Smith, T. E.* (Egyesült Királyság): Házasság, özvegyülés és válás a Maláj Államszövetségben
- 20 *Smith, T. Lynn* (Egyesült Államok): Demográfiai tanulmány az özvegyekről
- 21 *Agarwala, S. N.* (India): A házasságkötési és özvegyülési átlagok Indiában
- 25 *Cillov, H.* (Törökország): A házasságkötések és válások alakulása Törökországban

- 29 *Blanc, R.* (Franciaország): A házasság Afrikában. Demográfiai nézőpontok és szemlélet
- 31 *McArthur, N.* (Ausztrália): A házasság Oceánia középső déli részén
- 33 *Woofter, T. J.* (Egyesült Államok): Az özvegyek helyzete az Egyesült Államokban
- 49 *Braithwaite, L.* és *Roberts, G. W.* (Jamaika): Együttélési formák és jövő kilátások Trinidadban
- 56 *Dandekar, K.* (India): Özvegyek újraházasulása India nyugati részének hat falusi közösségében
- 64 *Ros-Jimeno, J.* (Spanyolország): A spanyol népesség házassági táblája
- 66 *Vukovich, G.* (Magyarország): A magyarországi házassági mozgalom néhány jellegzetessége
- 69 *Majumdar, M.* (India): A házasságkötési kor és a házassági gyakoriságok Indiában
- 72 *Milic, V.* (Jugoszlávia): A házassági mozgalom néhány jellegzetessége Jugoszláviában
- 73 *Mortara, G.* (Brazília): A házasságon kívüli együttélés Latin-Amerikában
- 80 *Ryder, N. B.* (Egyesült Államok): Az újabb házassági mozgalom alakulása Nyugaton
- 94 *Lenzi, R.* és *Golini, A.* (Olaszország): A házassági mozgalom regionális különbségei Olaszországban
- 99 *Van Randenborgh, H.* (Nyugat-Németország): A válások összefüggése a korrall és a házasságtartással és e tényezők fontossága a házasságmegszűnési táblák számításánál
- 115 *Mitchell, J. C.* (Dél-Rhodézia): A házasság tartóssága és a társadalmi struktúra Bantu Afrikában
- 116 *Girard, A.* (Franciaország): Francia felvétel a párválasztásról

NÉPMOZGALMI ADATOK GYŰJTÉSÉNEK MÓDSZEREI
A GAZDASÁGILAG FEJLETLEN TERÜLETEKEN

- 7 *Cavanaugh, J.* (Egyesült Államok): Tapasztalatok a népmozgalmi események nem-teljeskörű regisztrálásával
- 13 *Coale, A. J.* (Egyesült Államok): Megbízható népmozgalmi adatgyűjtés kísérleti módszerének tervezete
- 38 *Khan, M. K. H.* (Pakisztán): Nehézségek a nem-teljeskörű adatgyűjtési módszer alkalmazásában népmozgalmi arányszámok meghatározásánál
- 47 *Biraud, Y.* (Franciaország): Nyers halálóki adatok begyűjtésének módszere a gazdaságilag fejletlen területeken
- 50 *Roberts, G. W.* (Jamaika): Javuló anyakönyvezés a nyugat-indiai szigeteken
- 51 *Blacker, J. G. C.* és *Martin, C. J.* (Kenya): Népmozgalmi adatgyűjtés régi és új módszerei Kelet-Afrikában
- 63 *Krotki, K. J.* (Pakisztán): Quasi-stabil népességi elmélet felhasználása a népszámlálásnál
- 83 *Fonseca, V.* (Brazília): Brazília demográfiai vizsgálata — Kísérleti mintavételes tanulmány a termékenység és halandóság mérése céljából
- 85 *Indiai Statisztikai Intézet* (India): Az „Országos Reprezentatív Felvétel” felhasználása születési és halálozási arányszámok becslésére Indiában
- 106 *Theodore, G.* és *Blanc, R.* (Franciaország): A természetes népmozgalmi statisztika javulása Afrikában
- 109 *El-Badry, M. A.* (Egyiptom) és *Chandrasekaran, C.* (India): A népmozgalmi adatgyűjtés néhány módszere Indiában

A NÉPESSÉG, VALAMINT A GAZDASÁGI ÉS TÁRSADALMI
FEJLŐDÉS ÖSSZEFÜGGÉSÉNEK KÉRDÉSEI

- 17 *George, P.* (Franciaország): A népesség-előrebecslés szerepe és jelentősége a regionális fejlesztési tervek kidolgozásánál
- 39 *Jaccard, P.* (Svájc): Statisztikai félreértések a felsőoktatásban

- 75 *Sauvy, A.* (Franciaország): A népesség-növekedés és produktivitás
 82 *Macura, M.* (Jugoszlávia): A lassú gazdasági fejlődés demográfiai következményei India példáján
 87 *Tomás, B.* (Egyesült Királyság): A szakképzett munkaerők nemzetközi mozgásának gazdasági vonatkozásai
 91 *Tabah, L.* (Chile): A gazdasági előrebecsléstől az emberi szükségletek előreszámítása felé: egy Argentínára vonatkozó számítás bemutatása
 105 *Seklani, M.* (Franciaország): A korösszetétel és a munkaerő változásai a gazdaságilag elmaradott országokban
 110 *Martin, C. J.* (Kenya): A munkaerő viszonya a gazdasági fejlődéshez Kelet-Afrikában
 117 *Lasorsa, G.* (Olaszország): Megjegyzések a közép-olaszországi termézetes népmozgalomról, a vándormozgalomról és az életszínvonalról
 118 *Somogyi, S.* (Olaszország): Népesség-növekedés és gazdasági fejlődés Észak- és Dél-Olaszországban
 124 *Sarkar, N. K.* (Egyesült Nemzetek): A népesség-növekedés néhány hatása az indiai mezőgazdaságra
 125 *Novacco, N.* (Olaszország): Az oktatás szerepe Olaszország foglalkozási összetételének változásában 1975-ig
 126 *Tagliacarne, G.* (Olaszország): A népesség és a társadalmi—gazdasági fejlődés viszonya Olaszországban

K. A.

МЕЖДУНАРОДНАЯ КОНФЕРЕНЦИЯ НАРОДОНАСЕЛЕНИЯ В 1961 ГОДУ. Сообщение отчитывается о Конференции народонаселения, продолжавшейся в Нью-Йорке с 11 по 16 сентября. Оно излагает предварительные работы, детали об организации Конференции, темы дискуссии, оценку отдельных сессий, и, наконец, общее собрание Международного союза по научному изучению народонаселения.

INTERNATIONAL POPULATION CONFERENCE, 1961. The report gives account of the Population Conference, held in New York, September 11-16. It acquaints with the preliminary proceedings, the particulars about the organizing of the Conference, the debated topics, the appreciation of the sessions and, finally, with the General Assembly of the International Union for the Scientific Study of Population.

AZ MTA DEMOGRÁFIAI ELNÖKSÉGI BIZOTTSÁGÁNAK VITAÜLÉSEI

A MEZŐGAZDASÁGI NÉPESSÉG ELVÁNDORLÁSÁRÓL

A Regionális Demográfiai Munkabizottság első, 1961. ápr. 18-án megtartott vitaülésén a népesség belső vándorlásával foglalkozott, és megvitatta a regionális távlati tervezéssel kapcsolatosan felmerülő adatigényeket.

Az ülésen a Munkabizottság, valamint az Elnökségi Bizottság tagjain kívül meghívott szakértők is résztvettek.

Dr. Kiss Albert egyetemi tanár, az Agrártudományi Egyetem Statisztikai Tanszékének vezetője, a Demográfiai Elnökségi Bizottság tagja „A népesség belső vándorlása és a regionális fejlesztés problémái” címmel tartotta meg vitaindító referátumát, amely az 1961. évi népszámlálás előzetes eredményeire, valamint a belső vándormozgalom adataira támaszkodott, kiemelve a mezőgazdasági és nem-mezőgazdasági népesség területi elhelyezkedésében beállott változásokat.

A termelőerők fejlődése és a technika haladása folytán, egyrészt a nagyarányú iparosítás, építkezés, kereskedelem- és közlekedésfejlesztés, másrészt

a mezőgazdaság szocialista átszervezése és ezzel párhuzamosan a mezőgazdaság jelentős technikai fejlődése az ország népességének foglalkozási összetételében gyökeres változásokat eredményezett. 1949 és 1960 között a nem mezőgazdasági népesség száma 37%-kal (1713 ezer fővel) növekedett, a mezőgazdasági népesség száma viszont 21%-kal (941 ezer fővel) csökkent. A két foglalkozási főcsoport részaránya 1960-ban: mezőgazdasági 35,9%, nem mezőgazdasági 64,1%.

Az előadó hangsúlyozta, hogy ez a nagyarányú átalakulás természetesen jelentősen meggyorsította a népességnek a faluról városba, illetve a mezőgazdaságból az iparba és egyéb foglalkozási ágakba történő vándorlási folyamatát.

Az állandó jellegű vándorlók száma évi 3–400 ezer között mozog. Az ideiglenes jellegű, valamint az ingavándorlások ugyancsak jelentős népességmozgást képviselnek. A vándormozgalom részint faluról városba, főleg a fővárosba irányul, részint községek, ill. városok között bonyolódik le. (A városból-falura történő vándorlás jóval kisebb jelentőségű.)

Megyei egységekben nézve a vándormozgalom egyenlegét azt találjuk, hogy Budapest és az északra eső nyolc megye (Győr-Sopron, Veszprém, Komárom, Fejér, Pest, Borsod-Abaúj-Zemplén, Heves és Nógrád) az utóbbi hat év átlagában odavándorlási többletet, illetve egész csekély (1–2 ezrelékes) vándorlási veszteséget mutat fel. A fentebb felsorolt megyéktől délre fekvő országrész — Baranya megye kivételével — jelentős elvándorlási különbözettel rendelkezik.

Ha járásonként vizsgáljuk az 1949–1960 közötti tényleges szaporodás, illetve fogyás mértékét, a regionális elkülönülés jelensége szintén élesen kidomborodik. Míg az említett 8 északi megyében valamennyi járásban és városban tényleges szaporodás állt elő, addig a többi 11 megyében úgyszólván csak a városok mutatnak népesség-gyarapodást és még az országos viszonylatban legkiemelkedőbb természetesen szaporodást mutató Szabolcs-Szatmár és Hajdú megyékben is csak egészen csekély mértékű tényleges népesség-gyarapodás mutatkozik.

A tényleges szaporodás alakulásának hatására tovább növekedett a két országrész népsűrűségében már korábban is jelentkező különbség.

Fokozódott az eltérés a két országrész között a foglalkozási összetétel tekintetében is: még élesebbé vált az északi országrész ipari és a déli országrész agrár jellege. Az északi részen a mezőgazdasági népesség aránya az össznépességben 23–40% között mozog, a déli országrészen viszont — Baranya megyét kivéve — 46–60% között. Az össznépesség 53%-a, a nem mezőgazdasági népesség 2/3-a az északi részen él.

Számottevő eltérések mutatkoznak a két országrész népességének kor megoszlásában is, északon a produktív korban levő népesség viszonylagos arányszáma magasabb.

A belső vándorlások, valamint a népesség területi elhelyezkedésének az utóbbi évtizedekben történt változása számos vonatkozásban kihatnak a regionális tervezési és fejlesztési feladatok megoldására. A népesség területi elhelyezkedése és változása természetesen csak egyik tényezője a regionális fejlesztés komplex munkája során figyelembe veendő adottságoknak, azonban igen fontos tényező, mert a népességi viszonyoktól függ pl. a munkaerő-ellátottság, erősen befolyásolják a népességi viszonyok a település-fejlesztés, az ipar-fejlesztés, a kulturális és egészségügyi, a közlekedési és kereskedelmi hálózat, valamint az igazgatási szervezet kialakítását.

Az előadó ezután összefoglalta azokat a főbb munkaterületeket és feladatokat, amelyek a népesség regionális vizsgálatát sürgetően szükségessé teszik:

1) A népesség területi elhelyezkedése megszabja a regionális munkaerőviszonyokat. Erről az oldalról nézve a kérdést, látnunk kell, hogy a mezőgazdaság szocialista fejlesztése és technikai fejlődése a belterjesség növelése mellett is folyamatosan további munkaerőket szabadít fel, akiknek természetesen az iparban és egyéb foglalkozási ágakban kell megélniük. Az északi országrészben elhelyezkedő ipar is csak bizonyos határig lenne képes felvenni a munkaerőfelesleget, de a tervszerű arányos fejlesztés érdekében

különben sem lenne kívánatos a déli országrész népsűrűségének további jelentős csökkenése. A természeti adottságoknál fogva természetesen a két országrész között jelentős különbségek maradnak a továbbiakban is, de a komplex terület-fejlesztés révén annak a törekvésnek kell érvényesülnie, hogy a meglévő különbségek ne éleződjenek, hanem inkább tompuljanak. A nagymértékű vándormozgalom igen aránytalanná teszi az ország lakosságának területi elhelyezkedését, regionális népesség-összetételét, családokat szakít szét, a városokban nehezen megoldható lakás és ellátási gondokat okoz. A vándorlás az ország keleti megyéiből (Hajdú, Szabolcs-Szatmár) ugyan csak a természetes szaporodást vezeti el, viszont éppen a produktív korúakat és a gyermekeket. Számos más megyében viszont — féképp a dél-alföldi megyékben — a lakosság tényleges fogyását idézi elő, öregíti a falusi népességet, aminek következtében perspektivikus mezőgazdasági munkaerő-hiány is felmerülhet.

2) A termelőerők célszerűbb területi elhelyezése, a megfelelőbb területi munkamegosztás elvei azt kívánják meg, hogy az ország déli részének iparosítása fokozott ütemben haladjon előre. Az ismertetett adatok eléggé meggyőzően tájékoztatják elénk, hogy az iparfejlesztés decentralizálása milyen fontos feladat. A déli vidék iparfejlesztését olyan ipari üzemek létesítésével kell elsősorban megoldani, amelyek a népességnek a lakóhelyén, vagy közvetlen környékén való foglalkoztatását megfelelően megoldják. Nyilvánvalóan elsősorban olyan ipari üzemek jöhetnek számításba, amelyek nagyobb részt helyi nyersanyag-bázisra támaszkodhatnak, mint pl. az élelmiszeripar, továbbá amelyek nem nagyon anyagigényesek, s nem okoznak anyagszállítási, vagy energiagazdálkodási tekintetben nehéz problémákat. Főképp a fejlődésre hivatott alföldi városok iparának kibővítése mutatkozik indokoltnak, ahol a környékbeli munkaerőfelesleg lecsapódhat. Külön kérdés annak megvizsgálása, hogy hol látszik esetleg célszerűnek az új ipari telephelyek kijelölése során valamely elvándorló jellegű község, vagy város kijelölése ipartelep létesítésére, amelynek munkaerő-szükséglete a helyi és környékbeli vándorlási különbözetnek legalább egy részét lekötné. Új városok létesítése természetesen lényegesen nagyobb és költségesebb feladat, mint meglévő városok bizonyos kezdeti iparának továbbfejlesztése. Ezek eldöntése azonban részletes és sokoldalú vizsgálatot kíván.

3) Döntő befolyása van a népesség területi elhelyezkedésének az ország település-hálózata fejlesztésére. A településfejlesztés egyik alapvető kérdése a népességtervezés. Itt messzemenően figyelembe kell venni a vándorló népesség összetételének sajátosságait, illetve a kibocsátó és felvevő vidékek közötti különbségeket. A regionális népesség-előreszámításoknál, nem lehet megelégedni a népesség számának meghatározásával, hanem az összetétel (kor, nem stb.) változásaira is tekintettel kell lenni. Ebből következik az is, hogy a regionális népesség-tervezésnél nem kielégítőek az országosan használt biometriai modellek, hanem a számításokat a vándorlási modellek figyelembevételével kell végezni.

4) Lényeges a népesség elhelyezkedésének figyelembevétele a mezőgazdasági termelés rajonizálásának megfelelő kialakítása és specializálása szempontjából is. E tekintetben egyrészt a mezőgazdasági munkaerő-adottságok jönnek figyelembe, másrészt a mezőgazdasági termelési körzeteknek, illetve a termelési jellegének alapvetően igazodni kell a fogyasztási centrumok által támasztott igényekhez, eleget kell tennie a városellátási szempontoknak a megfelelő termény- és termékellátás tekintetében.

5) A célszerű területi munkamegosztás szempontjából legelőnyösebb közlekedési rendszer kialakításának, valamint a kereskedelmi hálózat regionális fejlesztésének szintén jelentős tényezőjét képezik a demográfiai viszonyok.

6) A népesség számának, sűrűségének, összetételének messzemenő figyelembevétele szükséges a kulturális ellátottság területi arányosabbá tételének, nemkülönben az egészségügyi hálózat megfelelő kialakításának megoldásánál.

7) Végül, de nem utolsó sorban a népesség területi elhelyezkedésének és mozgásának mélyreható tanulmányozása szükséges az államigazgatás és a gazdasági irányítás továbbfejlesztésének munkájához. A közigazgatási beosztás és igazgatási szervezet, a célszerű területi egységek kialakítása olyan problémák, amelyek megoldása a demográfiai viszonyok és körülmények kellő mélységű ismerete mellett valósítható csak meg.

Dr. Beér János, egyetemi tanár, az Elnökségi Bizottság tagja korreferátumában hangsúlyozta, hogy az állami szervezetet és annak munkáját kutató szakember számára a demográfia eredményei nélkülözhetetlen alapanyagot szolgáltatnak. Másoldalról viszont az állami szervezet léte és mozgásai befolyásolják a regionális tervezést. Különös élességgel jelentkezik ez az összefüggés a regionális egységek és az igazgatási területi egységek meghatározása vonalán.

Az előadáshoz kapcsolódva megjegyezte a korreferens, hogy a többször szereplő „északi országrész” és „déli országrész” felosztás sem a természetföldrajzi, sem a gazdaság-földrajzi fogalmakkal nem vág egybe. A vándormozgalom értékelése Kiss Albert részéről jelentős hozzájárulás a regionális tervezésnek a demográfia oldaláról való megközelítéséhez. Kívánatos volna a vándorlással kapcsolatos vizsgálati módszereket tovább finomítani.

Megoldatlan feladatként említette a korreferens a regionális tervezéssel foglalkozó kutató munkák koordinálását, amit annál is inkább szóvá kívánt tenni, mert nézete szerint a Demográfiai Elnökségi Bizottságnak egyik fontos feladata éppen az, hogy a maga vonalán és a maga eszközeivel segítse és gyorsítsa a hatékony koordinálás előfeltételeinek a megteremtését. Első lépésként az egyes fogalmakat kellene pontosan körülhatárolni.

Végül az előadó a vándorlások kutatási-eredményeinek az igazgatási szervezési problémákkal való összefüggéseire mutatott rá. A népesség-vándorlás meghatározó erővel befolyásolja a legkülönbözőbb szakigazgatási ágak által elvégzendő feladatokat. Az a tény például, hogy egyes településeknek hétköznapi és vasárnapokon más a lakosságszáma, alapvetően érinti a kereskedelmi, kulturális stb. szervek által kielégítendő igények terjedelmét. A vándormozgalom adatai a költségvetési rendszer szempontjából is igen nagy jelentőséggel bírnak, mert befolyásolják azt, hogy bizonyos feladatok elvégzésével kapcsolatban melyik igazgatási egységnél jelentkeznek a költségvetési igények. A vándorlási adatokat abból a szempontból is figyelembe kell venni, hogy miképpen tudjuk a szocialista fejlődés igényeinek megfelelően a lakosságot minél szélesebb körben bekapcsolni a saját ügyeik intézésébe, azaz a tanácsi szervekkel való együttműködésük hol és milyen formában alakul ki.

Dr. Acsádi György, az Elnökségi Bizottság tagjának korreferátuma a vitaindító előadás kiegészítésével elsősorban a mezőgazdasági népesség elvándorlásának kérdésével foglalkozott.

A mezőgazdasági népesség elvándorlása indítékait, következményeit tekintve egyaránt összetett és bonyolult folyamat, mert ez a vándormozgalom egybeesik a népesség társadalmi, foglalkozási átrétegződésének folyamatával, illetőleg hordozója, megvalósulási eszköze a társadalmi fejlődés egyik fontos irányának, a lakosság iparosodásának, városiasodásának. A faluról, községekből elvándorló — jórészt mezőgazdasági foglalkozású — népesség egy része ugyanis a városokba költözik, ahol az iparban vagy más nem mezőgazdasági foglalkozási ágba dolgozik tovább. Az elvándorló tehát városi lakos lesz, s új környezetének megfelelően nemcsak termelő munkája változik meg, hanem lassan szokásai, magatartása, társadalmi tudata, s általában demográfiai jellemzői is megváltoznak. Hasonló helyzet áll elő a községből községbe költözések esetében is. A faluról elvándorlásnak ez utóbbi típusához ugyan sokszor nem fűződnek olyan nagyjelentőségű változások, mint általában a faluról városba költözés esetében, viszont olyan gyakori jelenség — az összes belső vándorlásnak közel a fele — hogy a társadalmi, gazdasági kérdések elbírálásánál nem szabad figyelmen kívül hagyni.

A mezőgazdasági népesség elvándorlása, ill. ami ezzel csaknem egyértelmű: a községekből való elvándorlás méreteiben és következményeiben egyaránt igen jelentős folyamat, hiszen évente közel 100 000 falusi költözik állandó letelepedési szándékkal a városokba, s másképpen — kétszerannyian vándorolnak egyik községből a másikba. A faluról elvándorlás nemcsak hatalmas volumenű, hanem jelentősége évről-évre növekszik is. Az 1960. évi népszámlálás előzetes adatai szerint a falusi lakosság aránya az összes vándorlóknak 1955-ben 70,2%-át, 1958-ban 74,9%-át, 1960-ban pedig már 76,5%-át tette ki.

A korreferátum hangsúlyozta, hogy a faluról elvándorlás nem új jelenség, hanem hosszú ideje tart, bár a most tanulmányozott áramlás alig hasonlítható a múlt század végén, a század elején a kapitalizálódo Magyarországon meg-

figyelt „városbaözléshez” vagy a német „Landflucht”-hoz, az angol, stb. példákhoz. A mai faluról való elvándorlásnak mások az okai és más a tartalma. Talán azzal jellemezhető leginkább, hogy a mozgás indítékai között a lasztásnál erősebb a vonzás, azaz az elvándorlást egyfelől az ország gazdasági fejlődése, az iparosodás teszi szükségessé, maga a folyamat pedig a tervgazdálkodás keretében, annak egyik tényezőjeként játszódik le.

Fontos és tudományosan nem eléggé tanulmányozott kérdésnek tartotta a hozzászóló a mezőgazdasági népesség elvándorlása volumenének, a tiszta vándorlási különbözetek nagyságának objektív elbírálását, aminek igen lényeges vonatkozásai vannak, nemcsak a regionális iparfejlesztés, a munkaerő-gazdálkodás, hanem a magyar mezőgazdaság tekintetében is. Nyilvánvaló, hogy a mezőgazdaság fejlesztése általában csökkenti a mezőgazdasági munkaerőszükségletet. Éppen azért egy adott mezőgazdasági munkaerőhelyzetből kiindulva legalább hozzávetőlegesen vizsgálatokat és számításokat kellene végezni egyrészt a perspektivikus mezőgazdasági munkaerőszükséglet alakulására, másrészt a mezőgazdasági népesség számanak és összetételének várható alakulására. Mindkét kutatás módszertanilag is kidolgozatlan, s nagy munkát igényel, de a két számítás eredményeinek összehasonlítása alapján exaktan lehetne elbíráni a belföldi vándorlásokat, s pontosan meg lehetne határozni, hogy milyen mértékben és milyen irányban kellene befolyásolni.

Vannak ugyanis olyan jelenségek, amelyek a faluról elvándorlás értékelését szükségessé teszik. Ilyen például az 1960. évi népszámlálás 1%-os mintájából adódó az a megállapítás, amely szerint a mezőgazdasági kereső népesség korösszetétele sokkal öregebb, mint a többi foglalkozási ágakban. A fiatalok — 14—29 évesek — aránya a mezőgazdaságban például mindössze 24%, ugyanakkor, amikor az iparban 40%, a többi foglalkozási ágakban pedig 30% körüli. A 60 évesek és idősebb korúak aránya viszont a mezőgazdaságban 21%, ami körülbelül négyszerese az iparban és közszolgálatban, háromszorosa a kereskedelemben, kétszerese a szolgáltatásban, s több mint tízszerese a közlekedésben dolgozó öregkorúak arányának. Hasonló, de valamivel kisebb eltérés mutatkozik a mezőgazdasági és egyéb foglalkozású keresők között a fiatalabb és idősebb produktív korcsoportok arányában is. A mezőgazdasági keresők körében különösen az egészen fiatal korúak (14—29 évesek) hiánya feltűnő. A hiány okát nemcsak a városba vándorlásban kell keresni, hanem a községekben belül maradó vándorlásban ill. társadalmi átrétegződésben is. Jellemző erre az, hogy amíg a mezőgazdasági keresőknek csak 24%-a 29 évesnél fiatalabb, addig a községekben dolgozó ipari foglalkozásúak 45%-a, közszolgálati és kereskedelmi foglalkozásúak 40%-a ilyen fiatal.

Felvetette a korreferátum ezzel kapcsolatban azt a kérdést is, hogy milyen reprodukció várható egy ilyen korösszetételű népességtől? A mezőgazdasági népesség reprodukciója, mint regionális kérdés egyrészt a mezőgazdasági munkaerőtervezés, másrészt a regionális perspektivikus számítások szempontjából fontos. De vannak a kérdésnek kimondottan demográfiai vonatkozásai is, amelyeknek vizsgálata elég elhanyagolt. Minden régióknak megvannak a maga különleges demográfiai problémái, mint például a Szabolcs-Szatmár, Hajdú-Bihar, Kelet-Borsodi területnek (gyors szaporodás-ipari üzemek hiánya — elvándorlás). Egyes országosan vizsgált jelenségek területi vizsgálata sem mellőzhető. Például a születésekkel kapcsolatban regionálisan is tanulmányozni kellene a tényezőket, s az intézkedéseket is ehhez kellene mérni, így Csongrád megyében, ahol 1960-ban az élveszületések aránya 13,3 ezrelék volt, a természetes szaporodás pedig csak 1,8 ezrelék.

Megemlítette a hozzászólás a továbbiakban a regionális perspektivikus számítások kérdését is, amelyek az 1960-as népszámlálás adataira alapozva a rendszeres belföldi vándorlási statisztikát és a korábban is meglévő népmozgalmi statisztikai adatgyűjtéseket felhasználva, a népességtovábbvezetéshez hasonlóan a jövőben elvégezhető. Végetetül a hozzászóló még egy módszertani kérdést vetett fel, a települések statisztikai célokra történő tipizálását. A vándorlási adatok ugyanis jól jellemzik az egyes területtípusok heterogenitását, amely nem felel meg a közigazgatási beosztásnak. Ezzel kapcsolatban több példát ismertetett és javaslatot tett a települések tipizálásának egy későbbi ülésen történő megvitatására.

Ezután *dr. Kóródi József*, az Országos Tervhivatal osztályvezetője szolt hozzá a vitatémához. A korreferens annak a véleményének adott kifejezést, hogy a népesség nagyarányú belső vándorlása alapvetően a társadalmi termelés területi elhelyezkedésében bekövetkezett változások függvénye. Sajnálatos, hogy az elmúlt 10 évben a népesség területi mozgása tervszerűtlen volt. A jövőre vonatkozólag az előadó a következő gondolatokat vázolta fel:

Alapvető jelentőségű, hogy a komplex területfejlesztési tervekben a vándorlás mértékét a lehetséges minimális szintre csökkentjük, másrészt befolyást gyakoroljunk a vándorlás arányaira is és lehetőleg gátoljuk meg a „keresztbe” vándorlást. Biztosítani kell továbbá a tervszerű bevándorlással növelt lakosság szükségleteinek kielégítését is.

Ahhoz, hogy megfelelő eszközökkel, tervszerűvé tegyük a belső vándorlás folyamatát, szükséges a területi tervezés módszereinek a finomítása. A jelenleg kidolgozás alatt levő távlati területi tervmetódika a népesség területi alakulásával kapcsolatban a következő mutatók alakulásának megtervezését irányozza elő gazdasági körzetenként:

- Népesség száma és népsűrűség;
- 1 000 lakosra jutó természetes szaporodás;
- Népesség nemek szerinti megoszlása;
- Kereső és eltartott arány;
- Munkaképes korú népesség nemek szerint;
- Foglalkoztatottak száma járásonként;
- Területi munkaerő-mérleg;
- A városi és falusi lakosság száma.

E mutatók megtervezése számos olyan kérdést vet fel, amely a demográfusok intenzív közreműködését igényli. Az előadó végül felvetette a kialakuló ipari körzetek produktív népességének távlati előrebecslését, mint megoldásra váró demográfiai feladatot.

A referátumot és korreferátumokat élénk vita követte. A felszólalók kiemelték a régiók tudományosan megalapozott meghatározásának szükségességét.

A vita során nyilvánvalóvá vált, hogy a regionális demográfiai munkabizottság feladatai túlnőnek a népességi kérdések területi vizsgálatán és a regionális összefüggések elemzésén, ezért a munkabizottság úgy határozott, hogy felveszi a kapcsolatot a MTA Területi Elnökségi Bizottságával.

A vitaülés az elnöklő *Bene Lajos dr.* zárszavával ért véget.

ДИСКУССИЯ О МИГРАЦИИ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННОГО НАСЕЛЕНИЯ. Рабочая комиссия на своем первом дискуссионном совещании обсудила вопрос потребности в данных в связи со внутренней миграцией населения и региональным перспективным планированием.

Заведующий кафедрой статистики Университета аграрных наук профессор д-р *Альерт Киши* прочитал вступительный доклад, в котором он прежде всего дал оценку изменений в территориальном распределении сельскохозяйственного и несельскохозяйственного населения и их воздействий. Будапешт и расположенные к северу от него восемь комитатов зарегистрировали в среднем за последние шесть лет миграционный избыток и, соответственно, совсем незначительную миграционную убыль, составившую 1—2⁰/₁₀₀. Южная часть страны, — за исключением комитата Баранья, — имеет значительное миграционное различие. Между северной и южной частью страны имеются значительные различия также и в отношении прочих демографических признаков, как-то плотность населения, состав по занятиям, возрастная структура и т. д. Докладчик после этого подытожил те главные области работы и задачи, которые требуют экстренного проведения регионального обследования населения.

Профессор д-р *Янош Бэр* в своем содокладе указал на ту связь, которая существует между достижениями демографии, с одной стороны, и существованием и мероприятиями государственного аппарата, с другой.

Миграция населения оказывает определенное воздействие на задачи, которые предстоит разрешить самым различным органам государственной администрации.

Исполняющий обязанности заведующего отделом демографической статистики Центрального Статистического Управления, д-р *Дьердь Ачади* в своем содокладе остановился в первую очередь на вопросе миграции сельскохозяйственного населения. Он установил, что данный миграционный процесс совпадает с изменением общественной структуры населения и его состава по занятиям, что масштабы этого процесса являются значительными (в течение года примерно 100 000 человек сельскохозяйственного населения переселяется в города, а численность лиц, переселяющихся из одних сел в другие является в полтора-два раза больше) и, наконец, что этот процесс из года в год расширяется (в 1960 году удельный вес сельского населения составлял 60,3%, далее, в 1955 году доля переселенцев из деревни составляла 70,2% всех переселенцев, а в 1960 году — уже 76,5%). Докладчик упомянул также и то, что уход сельского населения, связанный с изменением общественной структуры привел к значительному старению сельскохозяйственного населения (в 1960 году всего лишь 24% самодеятельных в области сельского хозяйства составляли лица в возрасте от 14 до 29 лет, в то время как удельный вес той же самой возрастной группы в промышленности составлял 40%, а в промышленности, размещенной в сельской местности, 45%). Согласно выступающему такого рода явления вызывают необходимость в изучении, с одной стороны, перспективной потребности сельского хозяйства в рабочей силе и ожидаемого числа и структуры воспроизводства сельскохозяйственного населения, с другой.

Третий содоклад был зачитан заведующим отделом Государственной Плановой Комиссии д-ром, *Йозефом Короди*, который высказал мнение, что крупные размеры внутренней миграции населения являются в основном последствием изменений, происшедших в географическом размещении общественного производства. Находящаяся в стадии разработки перспективная территориальная плановая методология предполагает планирование изменения целого ряда таких показателей, которые требуют интенсивного сотрудничества со специалистами по демографии.

После доклада и содокладов последовала оживленная дискуссия, которая наглядно показала, что задачи Региональной демографической рабочей комиссии выходят за пределы изучения демографических вопросов в территориальном разрезе и анализа региональных взаимосвязей. Принимая во внимание это обстоятельство, рабочая комиссия решила установить связь с Территориальной Комиссией Президиума Венгерской Академии наук.

DEBATE ON THE AGRICULTURAL MIGRATION. In its first debate the Working Group for Regional Demography dealt with the internal migration of the population and with the need for data to be used for regional long-range planning.

Professor *Albert Kiss* of the Statistical Chair of the University of Agriculture opened the debate with his paper in which he gave his views on the regional changes of the agricultural and non-agricultural population and of its effects. Budapest and the eight counties north of it have shown a "migration to" surplus on average over the last six years whereas the migrational loss has been rather slight. (1—2%). The part of the country south of the capital, Baranya County excepted, has a significant "migration from" balance. The other demographic criteria, density of population, occupational pattern, age structure are also rather different if we compare the northern and southern regions of the country. Professor *Kiss* concluded by summarizing the main fields of action and tasks making the regional analysis of the population an imperative necessity.

In his treatise Professor *János Beér* pointed at the interconnection between demographic results and the existence and measures of state administration. Migration exerts a determining influence on the duties to be performed by the most diverse administrative branches.

The contribution of *dr. György Acsádi*, in charge of the Vital Statistical Section of the Central Statistical Office, covered firstly the problems of the rural migration

He established a coincidence between this migratory process and the socio-occupational re-stratification of the population. It is of a rather considerable amount (every year nearly a hundred thousand villagers move into the towns and 1,5—2-fold as many migrate among the villages) and this number is increasing year by year.

In 1960 the ratio of the rural population was 60,3 p. c. those migrating from the villages accounted for 70.2 and 76.5 p. c. of all migrants in 1955 and 1960, respectively. He further mentioned that migration from the villages and the social re-stratification related to it have substantially raised the average age of the agricultural population. (In 1960 not more than 24 p. c. of the rural earners were in the 14—29 age brackets whereas in industry the corresponding ratio was 40 p. c. and in industry settled in the villages it was 45 p. c.). According to the speaker such phenomena make it necessary to study partly the long-range agricultural manpower requirements, partly the reproduction, the expected number and the composition of the agricultural population.

The third to contribute, *Dr. József Kóródi*, Head of Section of the National Planning Board, expressed his opinion that the large-scale internal migration of the population is fundamentally a function of the changes in the regional pattern of social production. The long-range regional planning method under progress has forecast the planning of a number of indicators which requires an intensive cooperation of demographers.

In the course of the keen debate following the three papers it has become self-evident that the duties of the Working Group for Regional Demography have outgrown the field of a regional study of population problems and the analysis of regional correlations for which reason the Working Group decided to contact the Regional Presidential Committee of the Hungarian Academy of Sciences.

A NÉPESSÉGTUDOMÁNY FOGALMA, TÁRGYA ÉS MÓDSZERE

A Magyar Tudományos Akadémia Demográfiai Elnökségi Bizottsága 1961. II. negyedévében megtartott ülésének első napirendi pontja — mint erről a DEMOGRÁFIA 1961. évi 3. száma beszámolt — a népességtudomány fogalmának, tárgyának megvitatása volt. A vitaülés megrendezését az indokolta, hogy a demográfiával érintkező határtudományoknak a Bizottság munkájában részvevő szakértő tagjai tájékoztatást szerezzenek a demográfia elméleti kérdéseiről, s áttekintést kapjanak a népességtudomány egymáshoz kapcsolódó tárgyköreiből. Szükségessé tette a népességtudomány definiálását az a fogalmi tisztázatlanság is, amely a demográfia, demológia, népességi statisztika, népesedéspolitika, stb. fogalmakkal, ill. a népességtudomány tárgykörének bővebb vagy szűkebb értelmezésével kapcsolatban nemcsak más tudományok képviselőiben, hanem néha még a magyar szakirodalomban is felmerül. Tekintettel arra, hogy a Bizottság feladatköre — a többi akadémiai bizottsáéhoz hasonlóan — elsősorban tudományszervezési, igazgatási és elvi irányítási kérdésekre terjed ki, így a vita elvi jelentőségén túlmenően gyakorlati jelentőséggel is bírt.

A vitaülés referátumát *Dr. Acsádi György* a Demográfiai Elnökségi Bizottság tagja tartotta, korreferensek *Dr. Bene Lajos* és *Dr. Vukovich György* a Demográfiai Elnökségi Bizottság tagjai voltak.

Dr. Acsádi György „A népességtudomány meghatározása” című referátumában hangsúlyozta, hogy a tudományok differenciálódása idején a rendszerezés egyre nagyobb nehézségekbe ütközik, s az egyes tudományok helyét, jelentőségét voltaképp történetileg meghatározott fejlődésük és gyakorlati művelésük szabja meg. Éppen ezért a népességtudomány fogalmának, tárgyának és módszerének áttekintése szükségessé teszi e tudomány kialakulásának nyomon követését.

A népesség tudományos tanulmányozása hosszú múltra tekinthet vissza. A mai értelemben vett demográfia¹ ugyan tulajdonképpen csak a XVII. század második felében született meg, a tárgykörébe vágó ismeretek fontosságát azonban már a középkorban, sőt az ókorban is elismerték. Az ókorból

¹ A demográfia szót — bár a demológia kifejezés helyesebb —, általánosan elfogadott volta miatt itt népességtudomány értelemben használjuk.

ugyanis nemcsak a kínai, egyiptomi és más államok népesség-összeírásairól a rómaiak cenzusairól, a görögök és a rómaiak anyakönyvezésre vonatkozó kísérleteiről van tudomásunk, hanem *Platon*, *Arisztotelész*, valamint az antik földrajzi, jogi és történetírók munkáiban népességi elméleteket, gyakorlati népesedéspolitikára vonatkozó utalásokat, sőt — mint erről *Ulpianus* halandósági táblája tanúskodik — kifejezetten demográfiai jellegű kutatásokat is találunk. A demográfiai ismeretek tehát az ókorban is beletartoznak tudományos vizsgálódás tárgykörébe, önálló népességtudományról azonban ebben a korszakban nem lehet beszélni. A középkorból is lehet szerzőket említeni akár az egyháziak — pl. *Aquinói Tamás* — akár a politikusok vagy filozófusok köréből — *Macchiavelli*, *Ibn-Khaldun* — ezek azonban inkább a népesedéstudomány történetének folytonosságát, mint a népességtudomány meglétét jelzik.

A demográfia mai értelmezésében *Graunt*tól veszi kezdetét. *John Graunt* műve — *Natural and Political Observations Mentioned in a following index, and made upon the Bills of Mortality, with reference to the Government, Religion, Trade, Growth, Air, Diseases and the several Changes of the said City* — 1662-ben jelenik meg. *Graunt* könyvében a demográfia csaknem minden ágával foglalkozik, így a halálozási listák felhasználásával, a kor szerinti halandósággal, a halálokokkal — különösen a pestissel —, a születések és halálozások különbségének megállapításával, a nemek arányával, a népességnövekedéssel, a bevándorlások hatásával, stb., s mindezzel gyakorlati szempontból, az akkori társadalmi, gazdasági szükségleteknek megfelelő színvonalon. Hasonló felfogásban készülnek *Petty*nek, a „politikai aritmetika atyjának” egyes demográfiai tárgyakat érintő írásai, majd *Halley* 1693-ban kiadott táblái és *King* 1696-ban kiadott munkája is. A felsorolt szerzők munkáiban körülhatárolható tárgykör, a vizsgált diszciplína kettős — társadalom- és természettudományos — jellege, amely a természeti jelenségeket is azok társadalmi és gazdasági vonatkozásaiban vizsgálja, s a matematikát felhasználó exakt elemzési módszerek azok, amelyek a kialakuló új tudományt jellemzik, s a korábbi népesedéspolitikai elmékedésektől megkülönböztetik.

A demográfia a XVIII. század folyamán a vázolt alapokon fejlődik tovább. Művelői hosszú sorából megemlíthetjük *Kersseboom*ot, *Süssmilch*et, *Deparcieurt*, *D. Bernouillet*, *Eulert*, *Short*ot, *Pricet*, *Moheaut*, akiknek munkáiban a demográfiai ismeretek köre — bizonyos fokig a tárgykör is — bővül, a módszerek tökéletesednek, s kialakul az előfeltétele annak, hogy a demográfia a XIX. század folyamán a tudományok rendszerében önálló helyet nyerjen.

A népességtudomány fogalma, tárgyköre és módszerei a XIX. században kapnak pontos megfogalmazást és tartalmat. *Milne*, *Gompertz*, *Verhulst*, *Farr*, *C. Bernoulli*, *Quetelet*, *Makeham*, *Becker*, *Lexis Körösi*, *Böckh*, *Ravenstein*, *Newsholme*, *Westergaard*, *Willcox*, *Mair*, *Bertillon* — néhány név azok közül, akiknek művei jelzik a demográfia fejlődését. A század derekán megjelenik a demográfia kifejezés is, feltehetőleg először *Guillard* művének címeént: *Éléments de statistique humaine, ou démographie comparée* (1855). A népességtudomány fejlődésének egyenes vonalára egyébként jellemző az a meghatározás, amelyet ez a kevéssé ismert nevű szerző ad a demográfiáról: „a népesség, a népesség mozgásának, fizikai, jogi, intellektuális és szellemi állapotának matematikai ismerete.” *Graunt* iniciatíváihoz és a mai értelmezéshez egyaránt közel álló definíció ez.

Szükségtelennek tűnik a demográfia történetének határköveit jelző további nevek felsorolása annak bizonyítására, hogy a demográfia mai koncepciójának kifejlődése a graunti gyökerekre vezethető vissza. Rá kell azonban mutatni arra is, hogy a demográfia történetében voltak olyan áramlatok és tényezők, amelyek nem estek egybe a vázolt fejlődés irányvonalával. Ilyen irányzat volt a XVIII. század derekán fellépő ún. leíró statisztika, *Conring* iskolája, amely a népességi ismereteket földrajzi, államjogi és az országokra jellemző más jelenségek leírásával fogta össze, s célkritizései, módszerei mögött maradtak az akkor már sokkal magasabb színvonalat képviselő, politikai aritmetikával rokonságot tartó „demográfiai” irányzatának. Magyarorszá-

gon sajnos a biztató kezdetek után (pl. *Hatvani*) még a XIX. század első felében is a leíró irányzat volt általános (*Schwarner, Magda, Fényes*). A leíró iskola lett az egyik szellemi alapja a XIX. század elejétől sorra létesülő statisztikai hivataloknak is. A hivatalos statisztikai szolgálat tevékenysége közben alakult ki a demográfia tárgykörének egy részére kiterjedő statisztikai szakágazat, a népségi statisztika, amelynek képviselői inkább a leíró statisztikával tartottak rokonságot. A demográfia és a népségi statisztika azonban egymással szoros kapcsolatban fejlődtek, művelői ugyanis gyakran ugyanazok a személyek voltak. A demográfia annak ellenére, hogy a népségstatisztika prakticista irányzata a fejlődés beszűkülésének és megmerevedésének irányában hatott, sokat köszönhet a hivatalos népségi statisztika művelésének, egyfelől az adatgyűjtések és az ezzel kapcsolatos módszerek tökéletesedése, másfelől a, demográfiai kutatások számára biztosított személyi és anyagi lehetőségek miatt. (Magyarországon például létesülése óta a hivatalos statisztikai szervezet a demográfia művelésének alapvető bázisa).

A XVIII. századi leíró iskolán túlmenően a XIX. században is érvényre jutottak olyan irányzatok, amelyek inkább hátráltatták, mint elősegítették a demográfia fejlődését. Így például a tárgykör összekuszálódásának, tiszta célkitűzései megzavarásának irányában hatottak a *Quetelet* által felvetett eszmék, a szociológia kezdeti fellépése, a *Darwin, Galton és Pearson* nevével jellemezhető biológiai, eugenikai és matematikai áramlatok, amelyek azonban a demográfia fejlődését nem térítették ki irányvonalából. Tulajdonképpen a demográfia határterületein, a konkrét kutatások elemzését követő elméleti általánosítások területén zajlottak le azok a politikailag igen fontos viták is amelyek a népesedélmélet körül, gyakran a népesedéspolitikai síkjára is átvivődve folytak. A demográfiának ez a laikusok és más tudományzakok képviselői előtt leginkább ismert része a maradi és a haladó elméletek összezapásának mindig is egyik jelentős küzdőtere volt, amelyre a XVIII. században *Süssmilch* számos törvényszerűséget megállapító vizsgálatai és azok teológikus értelmezése, vagy a *Malthus*-elmélet és annak marxi cáfolata a közismert példák.

Felvázolva a demográfia fejlődésvonalát, s megemlítve a fejlődést zavaró vagy hátráltató körülményeket, rátérhetünk a demográfia definiálására. Mivel a demográfia mai felfogása — ha azóta lényegesen ki is bővült — egyértelműen *Grauntra* vezethető vissza, természetesen felmerül az a kérdés, hogy hogyan határozta meg *Graunt* az általa körvonalazott új tudományt.

Graunt — mint utána *Petty* is a „politikai aritmetikával” kapcsolatban — érezte, hogy egészen új az a stúdium, amivel foglalkozik, de természetesen meghatározását még nem adta. Könyve tartalmában azonban körvonalazódik a demográfia tárgyköre és módszere, befejező fejezetében pedig félig tréfiánan célkitűzéseit is leszögezi. „Ha azt kérdezik tőlem, — írja² —, mire való ez a fáradságos vesződség, . . . általában azt felelhetném, hogy azoknak, akik nem képesek megérteni az ilyen kutatások értelmét, nem érdemes magukat ilyen kérdésekkel fárasztani; azt is felelhetném: sok élvezetet nyújt, hogy ezekből a szegény, megvetett halálózási listákból annyi rejtett és váratlan következtetést vonhatunk le és valami újat csinálhatunk . . . ; de komolyabban azt felelem, hogy a kormányok művészete és az igazi politika abban áll, hogy miképpen tartsuk meg az alattvalókat békében és jólétben . . . , az ilyen politikának pedig csak az alapja, hogy megismerjük az országot . . . hogy tudjuk hány lakosa van, nem, családi állapot, kor, vallás, foglalkozás, rang stb. szerint. Ennek az ismeretnek alapján biztosabbá lehetne tenni a kereskedést és kormányzást.” — Ma ezt úgy fejeznénk ki, hogy a demográfiai kutatások és az általuk szerzett ismeretek a társadalmi és gazdasági fejlődést szolgálják.

A demográfia mai értelmezésével kapcsolatban tanulságos az a munka-definíció, amelyet *Hauser és Duncan* adnak 1959-ben megjelent könyvükben: „A demográfia a népesség nagyságát, területi megoszlását és összetételét, és ebben bekövetkezett változásokat és ezek összetevőit — mint a születése-

² *Kistégi Nagy Dénes*: Népségstan Malthus előtt c. tanulmányában (*Demográfia*, 1960. 1. 62. p.) közölt fordítás alapján.

ket, a halandóságot, a népesség területi mozgását (a vándorlásokat) és a társadalmi mobilitást (a társadalmi helyzet változását) — tanulmányozza.” A fenti rövid definíció általános érvénnyel foglalja össze a demográfia tárgykörét.

A demográfia tárgykörével kapcsolatban a szovjet demográfusok is egyező véleményen vannak. *Bojarszkij és Suserin* például a „demográfiai statisztikát” úgy határozzák meg, amely „a népességet és a népességek a társadalmi fejlődés konkrét feltételei között bekövetkezett változásait vizsgálja”, majd részletesen kifejti, hogy a tárgykör lényegében 1. a népesség száma, területi megoszlása és összetétele, valamint az ezekben bekövetkezett változások, 2. a természetes mozgás, más néven reprodukció, 3. a mechanikus mozgás vagy vándorlás. Hangsúlyozzák azonban az általános módszertani alapelvek, filozófiai alapok fontosságát, amelyek nélkül egy tudomány sem juthat eredményre. „A szovjet demográfiai statisztika — írják az említett szerzők — a dialektikus és történelmi materializmus elvei alapján épül fel, a jelenségeket kölcsönös összefüggéseikben és feltételezettségükben, változásaikban és fejlődésükben vizsgálja.”

A fenti idézetek azt mutatják, hogy a népességtudomány meghatározásában a demográfiai módszereknek fontos szerepük van. Más tudományokhoz hasonlóan a demográfia módszerei közé kell sorolni elsősorban az említett általános tudományos (filozófiai) módszereket, a matematikai statisztikát és azoknak a tudományoknak egyes módszereit, amelyek a demográfiával azonos tárgyat más nézőpontból veszik vizsgálat alá (ilyen esetekben a módszer gyakran közös, pl. a halálóki nomenklatúrák rendszere az orvostudománnyal, a falu-város fogalom az államtudományokkal, stb.). Ezekhez a módszerekhez járul a demográfia sajátos módszereinek széles skálája, amely három évszázados gyakorlati művelése során fejlődött ki az adatgyűtések (különösen népszámlálások és a képviselői minták) a becslési és kiegyenlítési eljárások, az összehasonlíthatóság biztosítása (pl. standardizáció) az elemzések és az előrejelzés területén. Az elemzéseknel gyakran jellemző a komplex módszerek alkalmazása, vagy az olyan látszólag egyszerű arányszámoké, amelyek voltaképp az információk egész tömegét összegezik (nemi arány, stacionér, stabil népességmodellek, halandósági tábla halálzási arányszáma, intrinszc mérőszámok, stb.). Nagy szerepük van az analitikus modelleknek, a népességi projekcióknak, s általában a demográfiai előrejelzést szolgáló sokrétű munkálatoknak, a kohorsz módszereknek, a generációs tábláknak, stb. E módszerek tulajdonképpen annak a célkitűzésnek megoldását szolgálják, amit *Landry* könyve talán így definiál: tudni, megérteni, értékelni, változtatni („Savoir, comprendre, apprécier, modifier”).

A demográfia fogalmáról, tárgyáról és módszereiről csak egy könyvtár adhat kimerítő és mindenre kiterjedő alapos felvilágosítást. Ha azonban a demográfiát egy mondatban kellene meghatároznom, ez a meghatározás így szólna: A demográfia az a történetileg kialakult tudomány, amely sajátos módszerekkel vizsgálja a népességre, annak összetételére, állapotára vonatkozó ismereteket, ezek változásait és tényezőit, valamint a népesség és a népesedés jelenségeihez fűződő társadalmi, gazdasági kölcsönhatásokat és következményeket, feltárja a népesség megújulásának, a népesedés jelenségeinek törvényszerűségeit, s ezeket a társadalmi, gazdasági fejlődés szolgálatába állítja.

Mint minden egyszólatos meghatározás, természetesen ez a definíció is hiányos, pontatlan és kiegészítésre szorul. Így például nem szerepel a meghatározásban, hogy a népesség milyen ismervek szerinti struktúrájáról, milyen változásairól, stb. van szó. A népességtudomány definiálásáról beszélve természetesen a hagyományos demográfiai szempontok, a népesség terület, nem, életkor, családi állapot, foglalkozás, osztályhelyzet, anyanyelv, nemzeti-ség, műveltség színvonal, stb. szerinti ismervei, az ezen ismervek szerinti összetétel-változások, ill. a népesség számát és összetételét változtató jelenségek, mint a születés, halálozás, házasságkötés, válás, vándorlás, stb. értendők.

Megjegyezzük azt is, hogy a meghatározásban népességen az emberek bizonyos ismervek szerinti meghatározott csoportját értjük. A meghatározó

ismérvek között gyakran szerepel a terület is, de a terület a népességnek nem szükségszerű kritériuma. Így például a területtől függetlenül definiálható az ún. „jogi” népesség csoportja (egy meghatározott állam polgárai tekintet nélkül tartózkodási helyükre) vagy egy család népessége (rokoni kötelék nem feltétlenül együtt lakó tagjai) stb.

Jellemző vonása a mai demográfiának — s ezért az adott definícióban is szerepel —, a demográfiai jelenségekhez fűződő társadalmi, gazdasági kölcsönhatások és következmények kérdéskörének előtérbe kerülése. Az erre vonatkozó vizsgálatok célja és haszna kettős. Az összefüggések ismerete ugyanis egyfelől elősegíti a demográfiai előrelátást, a gazdasági tervezést, s általában a gyakorlati kérdésekben való állásfoglalást, másfelől megkönnyíti a népesedésnek a kívánatos mederbe való terelését.

Az ismertetett definíció kiegészítő része a demográfia tudományágait és tudományos tárgyköreit felsoroló összeállítás, amely a meghatározásnak értelmezését adja. Ez az összeállítás, amelyet a DEMOGRÁFIA 1961. évi 1. száma (a 114—116. lapon) közölt, a Demográfiai Elnökségi Bizottság több tagjának véleményét tükrözi, s az ebben kifejezésre jutó elvek összhangban állanak a folyóirat szerkesztő bizottságának a folyóirat szerkesztésében megnyilvánuló felfogásával. Az említett felsorolás a népességtudományon belül 20 tudományágat ill. tudományos tárgykört különböztet meg. (Népességtan, népesedéspolitika, történeti demográfia, demográfiai módszertan, perspektivikus demográfia, strukturális demográfia, településdemográfia, lakásdemográfia, családdemográfia, ethnodemográfia, biodemográfia, születés-termékenység, halandóság, morbiditás, vándorlás, differenciális népesedés, reprodukció, társadalomdemográfia, gazdaságdemográfia, regionális demográfia.) Ezek közül 6 pontot további 15 alpontra kellett bontani. Az egyes pontok közül tudományként elismert az első három, de tudományágként fogható fel a demográfiai módszertan, vagy az olyan tárgykörök is, mint a családdemográfia, migráció, gazdaságdemográfia stb. A felosztás nem tesz különbséget tudományág és tudományos tárgykör között, mert annak, hogy egy tudomány valamely területét önálló tudományagnak nevezzék, tulajdonképpen nincs objektív kritériuma. Ez inkább a tárgykör tudományos művelésének fejlettsége alapján, konvencionálisan dönthető el. Ebből a nézőpontból a felsorolás valamennyi pontja és alpontja — legalábbis perspektivikusan — a népességtudomány egy-egy ágát jelzi, s megjelöli azokat a főbb kutatási területeket, amelyek művelését a Demográfiai Elnökségi Bizottságnak is támogatnia, előmozdítania kell.

A nagy érdeklődéssel fogadott vitaindító referátum után *dr. Bene Lajos* az Elnökségi Bizottság tagja tartott korreferátumot. Először a statisztika és a demográfia viszonyáról beszélt és hangsúlyozta, hogy a legújabb hazai és külföldi tan- és kézikönyvekben a népességi statisztikát és a demográfiát gyakran azonosnak tekintik és a két kifejezést váltakozva használják. Mások szigorúan szétválasztják őket. *Bojarszkij* például a DEMOGRÁFIA-ban megjelent cikkében a két fogalom összekeverését helytelennek mondja.

A korreferens a demográfia munkakörének vizsgálatakor *Landry*: *Traité de démographie* c. művében található felosztásból indul ki. Eszerint a demográfia feladatköre négy részbe foglalható:

1. A tények megállapítása;
2. Népességi elmélet kialakítása, mely a tények értelmezését adja;
3. Értékitélet alkotása a demográfiai helyzet felett;
4. A fenti értékitélet alapján a tennivalók megállapítása, vagyis a népességi politika.

Az első feladatkörben, a tények megállapítása tekintetében a demográfia úgyszólván teljes egészében népességi statisztika, illetve arra támaszkodik. A korreferens véleménye szerint ez a fő oka a két diszciplína egybefoglalásának.

A statisztikának ugyanis első, alapvető feladata, hogy adatokat biztosítson a gyakorlati élet és a tudomány számára. A demográfiának pedig — más tudományzakoktól eltérően — szinte egyetlen ismeretforrása van és ez a statisztika.

A puszta adatszerzésen túlmenőleg a népességi statisztika tudvalevőleg elemzi és megvilágítja adatait. A megvilágítás egyszerű eszközei, majd a matematikai statisztika mélyebbre ható vizsgálati módszerei legnagyobb részben a tények pontosabb, alaposabb megismerését célozzák. Ide sorolhatók például, a különböző népmozgalmi tiszta arányszámok, a reprodukciós együttthatók, halandósági tábla számítások, stb. Ezek tehát még a demográfia első, tény-megállapító feladatkörébe tartoznak.

De ide sorolhatók nagyrészen a statisztikának összefüggéseket kutató módszerei is, mert a helyzet feltárása részben a statikus és dinamikus állapotrajz, részben az összefüggések, relációk megállapításában áll.

Ebben a vonatkozásban a demográfia tárgykörébe tartoznak a tények ismeretén kívül ezek megállapítására szolgáló módszerek, metodológiai ismeretek is.

A demográfia másik feladatköre a népesedési elmélettel kapcsolatos. Ezen a téren a statisztikának szintén van szerepe, mert itt is alkalmaznak statisztikai módszereket, de már nem kizárólagosan. A figyelembeveendő tényezők egy része nem is mennyiségi, hanem számokban ki nem fejezhető (pszichológiai, történelmi, társadalmi, stb.) minőségi jellegű. Éppen ezért a demográfiai elmélet túl is halad a statisztikai indukción és deduktív, sőt spekulatív elemeket is visz be munkájába, így például a népesség fejlődésére vonatkozó sokat vitatott elméletek, vagy népesedéspolitika esetében.

Egyet lehet tehát érteni azoknak — mint a német *Mackenroth*nak — a felfogásával, akik szerint a népességi statisztika és a demográfia nem azonosak, csak átfedik egymást, még pedig jelentékeny munkaterületeken — vagy azokéval is (mint *Bojarszkij*), akik a népességstatisztikát a demográfia egy részének tekintik.

A korreferátum ezután a demográfia és a *rokon-tudományok*, a *határterületek* viszonyáról vetett fel néhány gondolatot.

A demográfiai alaptények (születések, halálozások) biológiai jellegűek, ezeket befolyásoló tényezők azonban társadalmiak és tulajdonképpen még az orvostudomány haladása is a társadalmi fejlődés eredményeképpen befolyásolja a demográfiai jelenségeket.

Az utolsó egy-két évszázad az orvosi és közegészségügyi ismeretek fejlődése révén a népszaporulat közismert, óriási fokozódását eredményezte, a megnövekedett embertömeg szükségleteiről való gondoskodást és munkához juttatását pedig a technikai fejlődés és ennek kapcsán a gazdasági átalakulás tette lehetővé. Együtt haladtak tehát a közegészségügyi és technikai fejlődés a demográfiai helyzet megoldására, azt irányítva és attól befolyásoltatva.

Ezek a körülmények megszabják a demográfia kapcsolatát e két határterülettel: a biológiai és orvostudományokkal egyfelől, a szociológiával, közgazdaságtannal és általában a társadalomtudományokkal másfelől, utóbbinál a népgazdasági tervezés vonalán is.

A kapcsolódás kétoldalú: egyrészt társadalomgazdasági körülmények befolyásolják a demográfiai viszonyokat, másrészt a demográfiai jelenségek alakulása magában véve is gazdasági hatású.

A történelemhez és a földrajzhoz való kapcsolata szintén önmagától adódik, minthogy a demográfiai történések is időben és térben folynak le. Ez indokolja a két rokontudomány által tárgyalt tényezők kölcsönhatásának vizsgálatát és adja meg a történelmi demográfia és a regionális demográfia kereteit.

A fentebb érintett metodológiai munkakör határozza meg a demográfianak a matematikához, a népesedési politika pedig a jogtudományhoz való viszonyát.

A korreferens végül hangoztatta, hogy a demográfia munkaterületét — kiváltképpen a befolyásoló tényezők vizsgálata terén — eléggé távan kellene meghatározni, a rokontudományok határterületeit is beleértve, megfelelő szakemberek igénybevetélével. Eközben magától értetődően nem szabad szem elől téveszteni, hogy a kutatás sajátos demográfiai nézőpontjai érvényesüljenek.

Ezután dr. *Vukovich György*, az Elnökségi Bizottság tagja tartott korreferátumot, amelyben a demográfia népességfogalmáról és a marxista népesség-tudomány jellegzetességeiről szólt.

Bevezetőül hangsúlyozta, hogy a népesség és az abban lejátszódó folyamatok képezik a népességtudomány tárgyát, ezért fontos annak a meghatározása, hogy a demográfia népességfogalma mennyiben tér el az egyes határtudományok hasonló fogalmaitól.

Más szempontból nézi, pontosabban más elemeit veszi figyelembe a népességnek a közgazdász, az etnológus, vagy a demográfus. Ebben az illető tudományág kutatási szempontjain alapuló elemek vannak, talán azt mondhatnánk, szűkítik a népességnek a demográfia tudománya által meghatározott fogalmát. A politikai gazdaságtan a népességet elsősorban mint munkaerőt, mint a termelőerők legfontosabbikát szemléli, vagy — más oldalról — mint a fogyasztók tömegeit fogja fel és a népességen belüli változásokat is ebből a szempontból értékeli. Az etnológia számára elsősorban a kultúr hagyományoknak a népességen belüli átszarmazása, fejlődése, változása a fontos — persze más is — és a népesség elsősorban mint olyan közeg jelenik meg, amelyben e kultúr hagyományok állandó változásban továbbélnék, vagy elhalnák cserélődnek. Az egyes tudományágak a népességet az általuk fontosnak tartott változók, ismérvek, vagy tulajdonságok szempontjából vizsgálják. Mivel foglalkozik ezzel szemben a demográfia? Azokat az *alapvető* jelenségeket figyeli meg elsősorban, amelyek a népesség állandó megújulására, reprodukciójára, vagy nagyságának megváltozására vezetnek. Az *alapvető* jelző ebben az esetben tehát indokolt, hiszen az említett jelenségek a népesség egész sorsát determinálják. Ebből természetesen az is folyik, hogy a demográfia a népességet állandó változásában, mozgásában szemléli, a változások általános törvényszerűségeit tárja fel, vizsgálja.

Így a népesség a demográfia szempontjából nem más, mint az embereknek egy olyan nagyobb számú csoportja, amelyben demográfiai jelenségek játszódhatnak le. Ez a népességfogalom dinamikus, a demográfia a népesség állandó mozgásának törvényszerűségeit igyekszik feltárni, s közben elkerülhetetlenül szembetalálja magát a biológiai és társadalmi jelenségek egész sorával. E jelenségek hatásaikban és a népességben bekövetkező változásokkal való kapcsolataikban komplexek, összetettek, és egyes komponenseiket más tudományágak is vizsgálják. A demográfia — éppen népességfogalma következtében — szigorúan interdiszciplináris tudomány. Ezért a demográfusnak mindenkor, tisztában kell lennie a fontosabb határos tudományoknak a népességre, annak csoportjaira, vagy egyedeire vonatkozó megállapításaival.

A demográfia népességfogalma e tudományág tulajdonképpeni megalapítójának, első művelőjének, *Graunt*-nak műveiben jelenik meg. A népességgel, a fogalom elméleti meghatározásával *Graunt* nem foglalkozott, híres műve azonban, a *Vizsgálódások . . .* már címében utal a demográfia kettős jellegére (*Natural and Political Observations . . .*) és így — *implicite* — a népesség fogalmára.

A demográfia kialakulása, *Graunt*, majd *Petty* fellépése az elsősorban a természettudományokra nagy hatással levő *bacon*-i empirikus módszer egyik jelentős vetülete. A kialakuló új tudomány első lépései és eredményei az empiria, a tapasztalat alapján születtek, és alapvetően empirikus jellegét máig is megőrizte.

A korreferens ezután a marxista demográfia jellegét és feladatait ismertette. Megállapította, hogy a népességtudomány koncepciója ma már általában tisztázott. Ezen belül a marxista népességtudomány elsősorban az alapvető népesedési jelenségeknek a szocialista társadalomban végbenemő változásait elemzi, a tervgazdálkodás és a társadalom szocialista átalakulásával kapcsolatos sajátos alakulását vizsgálja, ennek törvényszerűségeit igyekszik feltárni. Egyik fontos feladatát képezi annak elemzése, hogy a termelőeszközöknek a társadalom tulajdonába való vétele, a társadalom szerkezetének, a népgazdaság alapvető jellegének átalakulása, megváltozása, a társadalmi átrétegződés milyen népesedési hatásokkal járt és jár. E mellett rá kell mutatnia arra, hogy a népesedési jelenségek mennyiben befolyásolják a tervezés, főleg a gazdasági tervezés általános és részletes mutatóit, tervszámait. Foglalkozik természetesen azokkal a népesedési jelenségekkel is, amelyeknek okai és törvényszerűségei elsősorban, vagy kizárólagosan biológiaiak, de társadalmi összefüggéseik is

lehetnek. A marxista népeségtudomány a szocialista társadalom népesedési jelenségeinek feltárása mellett az osztálytársadalmak, elsősorban a kapitalizmus népesedési viszonyait is elemzi a dialektikus és történelmi materializmus törvényeinek alapján. A szocialista demográfiára az a jellemző, hogy a társadalmi összefüggések tekintetében vizsgálatait mindenkor a társadalom valódi mozgástörvényeinek, a történelmi materializmus — következképpen a marxista filozófia — elvei alapján, ennek módszereivel végzi, és a társadalmi élet jelenségeinek összefüggéseit tartja szem előtt, az elvont népességi modellek felhasználásakor is tekintettel van ezek korlátaira, arra, hogy e modellek a jelenségek valódi összefüggéseinek feltárásához csak módszertani segítséget nyújtanak.

A népeségtudomány a tárgyát képező népesedési jelenségek természeténél fogva egyaránt tartalmaz társadalomtudományi és természettudományi elemeket. Nyilvánvaló ugyanis, hogy egy adott demográfiai vizsgálaton belül dominálhatnak, vagy kizárólagossá válhatnak a csak társadalomtudományi, vagy csak természettudományi elemek. Így például a válások mindenképpen a társadalmi jelenségek közé tartoznak. Ha azonban azt vizsgáljuk, hogy a születések között mekkora a fiú, vagy a leányszületések aránya, úgy ez teljes mértékben biológiai jelenség, független minden társadalmi formától. Vannak azután jelenségek — és ezek vannak többségben — amelyekben a természet-tudományi és társadalomtudományi elemek vegyesen, sajátos összefüggéseikben fordulnak elő. Ilyen például a női termékenység vizsgálata. A termékenység önmagában biológiai jelenség, bizonyos koron alul és felül a nők nem szülehetnek, a szülőképes korban termékenységük, reprodukciós biológiai törvényszerűségeknél van alávetve. Az emberi társadalomban azonban a születéseket szabályozni tudjuk és így a termékenység, tehát a korszpecifikus születési mozgalom, natalitás igen bonyolult társadalmi összefüggéseken alapuló törvényszerűségeknél van alávetve, amely társadalmi formánként, sőt ezen belül is számtalan tényező alapján különbözik. Erről az oldalról tekintve tehát a termékenység társadalmi jelenség. Ugyanígyen példáként lehet felsorolni a halandóság vizsgálatának területéről és még egyéb területekről is.

A demográfia e kettős jellege — a korreferens véleménye szerint — a marxista elmélet számára nem okoz nehézséget. A marxista népeségtudomány ugyanis a marxizmus ama tétele alapján, hogy az emberek az osztályhelyzetük által megszabott tudat alapján cselekszenek, cselekvéseik során végső fokon a társadalom termelési viszonyaiból folyó feltételekhez igazodnak, igyekszik a népesség mozgásában rejlő törvényszerűségeket megállapítani. A marxizmus, miután nem ismeri el a tudatnak az anyagi világtól való függetlenségét, nem ismeri el a természet- és a társadalomtudományoknak szembeállítását sem, és így a demográfiai jelenségeket is természeti és társadalmi összefüggéseikben tudja vizsgálni. *Marx* mondja egy helyen a Német ideológiában: „Csak egyetlenegy tudományt ismerünk, a történelem tudományát. A történelem két oldalról szemlélhető: felhasználható a természet történelmére és az emberiség történetére. De a két oldalt nem szabad elválasztani; ameddig az emberek léteznek, addig a természet története és az emberek története kölcsönösen feltételezik egymást.” A társadalomtudományokban, az emberiség történetében is olyan törvényszerűségeket uralkodnak, amelyek az ember akaratától függetlenek ugyanúgy mint a természet történetében. Ezek a sajátos, a demográfia kutatási területén, a demográfiai jelenségekben bonyolult kölcsönhatásaikban és sok tényező által befolyásoltan megjelenő folyamatok, sőt törvényszerűségek lényegének feltárása a szocialista demográfia legfontosabb célja.

A korreferens véleménye szerint a mi demográfia koncepciónk ahhoz a fogalomhoz áll közel, amelyet az angolszász irodalomban „population studies”-nek neveznek és demográfianak tekintenek. Ez a fogalom mindamhatásokra figyelemmel van, amelyeket a népesség változása a társadalmi-gazdasági és biológiai környezetben okoz és tudomásul veszi a környezetnek a népességre gyakorolt hatását is. E koncepció esetében természetesen felmerül a határterületek kérdése, hiszen a környezeti, társadalmi-gazdasági jelenségekkel, még a népességgel való kapcsolatában is, más tudományok is foglalkoznak. Az, hogy egy periférikus területen folytatott kutatás mennyiben demográfiai, nézőpont,

aspektus kérdése. Ha a kutatás a népesség mozgását, a népességi szempontot tekintni elsődlegesnek, ebből a nézőpontból szemlél, úgy mindenképpen demográfiai.

A nagy érdeklődéssel fogadott referátum és korreferátum után kialakult vita során a hozzászólók a tudománymeghatározás általános kérdéseivel foglalkoztak és a demográfia koncepciójának egyes, további vizsgálatokat igénylő elemeire hívták fel a figyelmet. Az ülés első napirendi pontja az elnöklő Péter György zárszavával ért véget.

A második napirendi pont a titkári beszámoló volt.

Dr. Szabady Egon, a Demográfiai Elnökségi Bizottság titkára ismertette a Bizottság tevékenységét, az eddig elért eredményeket és röviden vázolta a jövő feladatait.

A beszámoló mindenekelőtt a tudományos minősítések kérdésével foglalkozott. Az alakuló ülés határozata alapján az Elnökségi Bizottság javaslattal fordult a Tudományos Minősítő Bizottsághoz, amelyben kérte, a „népességtudományok doktora” és a „népességtudományok kandidátusa” tudományos fokozatok elfogadását. A TMB a javaslatokat elfogadta és az 1961. évi aspirantúra meghirdetésekor a demográfiát is figyelembe vette. Egyelőre azonban — miután a tudományos fokozatok odaítéléséhez a 41/1959. (X. 3.) sz. kormányrendelet 16. §-ának megváltoztatására lenne szükség, — a TMB úgy döntött, hogy a demográfus kutatók közgazdaságtudományi fokozatot kapnak, szűkebb tudományágként feltüntetve a népességtudományt. Ugyancsak az Elnökségi Bizottság javaslatára a TMB 1961. február 27-i ülésén megalakította a Demográfiai TMB Szakbizottságot, ennek eredményeképpen a demográfiai aspiránsképzés ebben az évben megindult.

A titkári beszámoló ezután az Elnökségi Bizottság keretében alakított munkabizottságokról szövelt. Az eredményes elvi irányítás elősegítésére a következő munkabizottságokat alakították meg:

A reprodukció, valamint a mortalitás és morbiditás kérdéseivel foglalkozó munkabizottság;

A regionális demográfiával foglalkozó munkabizottság;

Gazdaságdemográfiai munkabizottság;

Társadalomdemográfiai munkabizottság;

Módszertani munkabizottság;

A felsoroltakon kívül a *történeli demográfiai* munkabizottság is megkezdte munkáját, az Elnökségi Bizottság jóváhagyólag tudomásul vette a munkabizottság megalakulását.

A beszámoló megemlítette, hogy az első szimpoziumot 1961 februárjában a *társadalomdemográfiai* munkabizottság tartotta a magyarországi születésszám jövőbeli befolyásolásának kérdéséről. A referátum, a korreferátumok és a hozzászólások alapján az a következtetés vonható le, hogy e bonyolult kérdés részletes és különleges feltételeken alapuló tanulmányozást igényel, a társadalmi-gazdasági tényezők mellett ugyanis sok pszichológiai körülmény is hatással van a családok által kívánt gyermekszám nagyságára, a társadalmi rétegek szerinti és az időbeli különbségekre.

Április 10-én a *reprodukciós és a módszertani* munkabizottság közös vitautatást tartott a reprodukció, a népesség fejlődése és szerkezete kérdéseiről, figyelemmel a kérdés gazdasági és egészségügyi vonatkozásaira. A vita eredményeképpen arra a megállapításra jutott a bizottság, hogy a hagyományos módszerek mellett a modern demográfiai módszerek, elsősorban a kohorsz elemzés segítségével és a házassági mozgalom figyelembevételével kell a reprodukció kérdéseit megközelíteni. E mellett igen nagy jelentőségű a reprodukció gazdasági vonatkozásainak az elemzése is.

Április 18-án a *regionális* demográfiai munkabizottság a népesség belső vándorlásának kérdéseit, valamint a regionális távlati tervezéssel kapcsolatosan felmerülő adatigényeket vitatta meg. Ennek során nyilvánvalóvá vált, hogy a regionális demográfiai munkabizottság feladatai túlnőnek a népességi kérdések területi vizsgálatán és a regionális összefüggések elemzésén, ezért a munkabizottság úgy határozott, hogy felveszi a kapcsolatot a MTA Területi

Elnökségi Bizottságával és a kialakítandó kutatási program ügyében közös vitaülést tart.

A munkabizottságok eddigi ülései elsősorban a vitára kitűzött tárgykör alapos megvitatását voltak hivatva szolgálni, a jövőben azonban már a munkabizottságok elvi irányítási szerepének kell előtérbe lépnie. A munkabizottságok általában 6—10 tagból állanak és az Elnökségi Bizottság megfelelő szakértőin kívül külső szakértők is részt vesznek ebben a munkában.

A titkári beszámoló ezután a DEMOGRÁFIA c. folyóirat szerkesztésének kérdéseivel foglalkozott. A MTA Elnöksége egyetértett az Elnökségi Bizottságnak azzal a javaslatával, hogy 1961-től kezdődően a folyóirat az Elnökségi Bizottság és a Központi Statisztikai Hivata közös szerkesztésében jelenjék meg. A szerkesztő bizottság tagjai közül kilencen egyszersmind az Elnökségi Bizottságnak is tagjai. A Demográfia kiterjedt nemzetközi tudományos kapcsolatokat létesített az elmúlt három év folyamán és további kapcsolatok kiépítésére törekszik elsősorban a szocialista országokkal. A folyóirat több mint 70 külföldi demográfiai, valamint statisztikai és egyéb tudományos intézettel, hivatallal és könyvtárral áll cserekapcsolatban.

Szabady Egon végül a korábbi határozatok végrehajtásáról számolt be és az alábbi határozati javaslatokat terjesztette elő:

1. Az elnökségi Bizottság egyetért a történeti demográfiai munkabizottság megalakulásával és ennek vezetésére *Ember Győző* akadémiust kéri fel.

2. A munkabizottságok 1961. szeptember 30-ig állítsák össze azokat a témákat, amelyekben a kutatómunkát meg kell indítani, vagy akadémiai támogatással kell folytatni.

3. Az Elnökségi Bizottság tegyen javaslatot a MTA Elnökségének, hogy a) évenként legalább két demográfiai aspiránsi helyet engedélyezzen;

b) a jelenleg folyó demográfiai vagy népszegstatisztikai munkálatokról az érdekelt intézmények és kutatóhelyek az Elnökségi Bizottságot tájékoztassák;

c) az Elnökségi Bizottság megbízásából végzett kutatómunkák eredményeit, vagy egyéb, a Bizottság megítélése szerint az elméleti és gyakorlati szempontból fontos hosszabb tanulmányokat vagy monográfiákat az Akadémiai Kiadó adja ki.

A határozati javaslatokat az Elnökségi Bizottság elfogadta.

ДИСКУССИЯ О ПОНЯТИИ ДЕМОГРАФИЧЕСКОЙ НАУКИ. Демографическая Комиссия Президиума Венгерской Академии наук провел 4 мая 1961 года заседание, на котором состоялась Дискуссия о понятии, предмете и методе Демографической науки, затем был заслушан доклад секретариата о деятельности Президиума в течение истекшего периода и, наконец, был подвергнут обсуждению проект решения относительно задач, которые предстоит выполнить в предстоящий период.

В ходе дискуссии о понятии демографической науки с докладом выступил д-р. *Дьердь Ачади*. Содоклады были зачитаны д-ром. *Лайошом Бенэ* и д-ром *Дьердем Вуковичем*.

Д-р. *Дьердь Ачади* в своем докладе высказал мнение, что в период дифференциации наук систематизация сталкивается с постоянно возрастающим количеством трудностей, при чем место и значение каждой отдельной науки фиксируется исторически определенным уровнем ее развития и практическими усилиями, направленными на ее культивирование. Научное изучение народонаселения, которое начиная с середины прошлого столетия благодаря Гийару, как правило, называют демографией (более точно демологией), имеет свои корни в древности, но в своем современном смысле ведет начало от Граунта. Развитие демографии как науки происходит на основах, заложенных Граунтом. Предмет демографии в XVII—XVIII веках в трудах *Депарсё*, *Зюсмилъха*, *Карсебоома*, *Д. Бернуи* и других терпит лишь незначительные изменения и практически выделяется из среды предметов прочих наук. В XIX веке складываются понятия, пред

мет и метод демографии, которые получают четкие контуры в перечне трудов *Гомперца, Лексиса, Бёкха, Вестергаарда, Кёрёши, Уилкокса*.

Развитию демографии в нынешнем смысле слова оказывает лишь незначительную помощь, вернее, ему наносят вред, отдельные течения и факторы. Так, с одной стороны, идеи *Кетле*, зачатки социологии, далее, связанные с именами *Дарвина, Галтона* и *Пирсона* биологические, эвгенические и математические направления привели к возникновению угрозы запутывания, а формирование и культивирование официальной демографической статистики, с другой стороны, оказывало воздействие в направлении сужения и окостенения предмета демографии. Однако несмотря на эти воздействия развитие демографии не отклонилось от своего первоначального направления. В настоящее время можно считать ее исторически составленной наукой, которая исследует, особенными методами, население; его состояние и состав; его изменения и факторы; так же, как общественные и экономические взаимодействия изменений в населении; обнаруживает закономерности воспроизводства и явления народонаселения и, наконец, поставит их всех на службу общественного и экономического развития.

В приведенном выше определении под составом и изменением населения, конечно, понимаются классические демографические точки зрения, как состав населения в распределении по территории, полу, возрасту, семейному состоянию, общественным слоям, занятиям, национальной принадлежности, образованию и т. п. признакам и изменение состава населения по этим признакам или, соответственно, явления вызывающие изменение численности и состава населения, каковыми являются, например, рождаемость, смертность, вступление в брак, разводы, миграция и т. д.

Характерной чертой современной демографии, — что поэтому получило надлежащее место в приведенном выше определении, — является выдвижение на передний план общественных и экономических взаимодействий и последствий, связанных с демографическими явлениями. Цель и полезность относящихся сюда исследований является двойной. Познавание взаимосвязей, с одной стороны, оказывает содействие демографическому предвидению, экономическому планированию и вообще вынесению решений по практическим вопросам и, с другой стороны облегчает регулирование развития населения в желаемом направлении.

В дальнейшем докладчик останавливается на характеристике и размежевании уже сложившихся научных дисциплин и сфер приложения специфической методологии демографии (например, демографическая политика, историческая демография и т. д.). В заключительной части своего доклада выступающий подверг рассмотрению взаимосвязи элементов демографии, входящих в область общественных и, соответственно, естественных наук.

В своем сокладе д-р. *Лайош Бэн* сначала остановился на связи между статистикой и демографией и обратил внимание на то, что значительная часть отечественных и зарубежных учебников отождествляет демографию с статистикой населения. Другие справочники, в свою очередь, проводят резкую границу между этими двумя понятиями. Согласно мнению выступающего причиной возникновения этого положения является принятие во внимание только одной части задач демографии. Демография помимо установления и толкования фактов дает также и оценку демографического положения и вырабатывает на этой основе теории, направленные на определение характера мероприятий, которые следует предпринять в данной обстановке. В отношении установления и частичной также и анализа фактов демография в значительной мере представляет собой статистику населения или, соответственно, опирается на последнюю. В дальнейшем, однако, демография уже не ущемляется в эти рамки, в своих методах опирается уже не только на статистику, выходит за пределы статистической индукции и расширяется за счет дедуктивных, умозрительных элементов. Поэтому можно согласиться с тем мнением, согласно которому демография и статистика населения не являются тождественными поняти-

ями, а только дополняют друг друга и, далее, с мнением тех, которые считают, что статистика населения является частью демографии.

В содокладе затем затрагивается проблема отношения между демографией и родственными науками и смежными областями исследования, так, между прочим, связь демографии с биологией, медицинскими науками и общественными науками. Здесь докладчик обратил внимание на наличие взаимодействия между этими отраслями науки и демографией. Согласно его мнению сферу демографических исследований надо определить достаточно широко, включив сюда также и смежные области родственных научных отраслей. При этом, конечно, нельзя упускать из виду необходимость последовательной реализации специфических демографических точек зрения.

Д-р. *Дьердь Вукович* в своем содокладе остановился на демографическом понятии народонаселения, на отдельных характерных чертах социалистической демографической науки и концепции демографии.

Он указал, что, например, экономист принимает во внимание одни элементы народонаселения, этнограф — другие и, наконец, демограф — третьи. В этих различиях отражаются, основывающиеся на исследовательских точках зрения этих научных дисциплин элементы, пожалуй, можно так выразиться, они сужают понятие народонаселения, сформулированное демографией. Так демография подвергает наблюдению в первую очередь те основные демографические явления, которые приводят к постоянному возобновлению, воспроизводству или изменению величины населения, то есть которые в конечном итоге определяют совокупную судьбу данного населения. Исходя из этого демографическое понятие народонаселения является динамическим и по сути дела не представляет ничего иного, чем крупную по своим масштабам, общность людей, в рамках которой происходят демографические явления и процессы. Демография, как раз в результате понятия народонаселения, является междисциплинарной наукой. Поэтому демограф должен всегда иметь ясное представление об установках важнейших смежных наук относительно народонаселения, его отдельных групп и, соответственно, индивидуальных личностей. Демографическое понятие народонаселения впервые, — в косвенном виде, — встречается в трудах основателя демографической науки Граунта.

После этого в содокладе были изложены характер и задачи социалистической демографии. Докладчик указал, что хотя понятие демографической науки вообще является установленным, в области определения социалистической демографии встречались некоторые трудности, которые вытекали из двойственного характера демографии. Так демография, исходя из самой природы образующих ее предмет демографических явлений, содержит одновременно элементы, входящие в сферу как общественных, так и естественных наук. Однако, согласно мнению докладчика, этот двойственный характер демографии не должен составлять трудности для социалистической теории. Марксизм не признает независимости материального мира от сознания и, следовательно, не признает также и противопоставления естественных и общественных наук, ввиду чего он вполне допускает возможность изучения демографических явлений во всей сложности их естественных и общественных взаимосвязей. В общественных и естественных науках равным образом действуют независимые от воли людей закономерности. Эти процессы осуществляются в условиях сложного взаимодействия в рамках демографических явлений: вскрытие сущности этих процессов и определение реальных закономерностей является важнейшей целью социалистической демографии.

В содокладе указывается, что наша концепция демографии приближается к тому понятию, которое в англосаксонской литературе известно под названием „population studies” (очерки о населении). Это понятие принимает во внимание все те воздействия, которые вызывает изменение народонаселения в общественно-экономическом и биологическом окружении, а также и то воздействие, которое окружающие условия оказывают на народонаселение.

После встреченных с большим интересом доклада и содокладов возникла короткая дискуссия. Затем первый пункт повестки дня заседания был подытожен в заключительном слове председательствующего *Дьёрдя Петера*.

После этого секретарь Комиссии Президиума д-р. *Эгон Сабади* прочитал отчетный доклад о деятельности комиссии Президиума, о достигнутых результатах и остановился на задачах, которые предстоит разрешить в будущем.

Значительным успехом является то, что еще в этом году будет начата подготовка аспирантов по демографии. После изложения деятельности и программы отдельных рабочих комиссий в отчетном докладе были затронуты вопросы в связи с редактированием журнала «Демография». В этой связи было отмечено, что редакция журнала установила до сих пор обмен с 71 зарубежными демографическими, статистическими и другого рода научными институтами, учреждениями и библиотеками. В заключительной части отчета говорилось об осуществлении прежних решений и, далее, были внесены предложения новых решений. Внесенные предложения, — наряду с прочим, — предполагают организацию в рамках Комиссии Президиума рабочей комиссии по исторической демографии, устанавливает сроки составления научных тем, разработка которых будет начата в 1962 году и снова подчеркивает координационную роль Демографической комиссии Президиума в области демографических исследований. Комиссия президиума со своей стороны одобрил предложенные решения.

DEBATE ON THE CONCEPT OF DEMOGRAPHY. In the second quarter of 1961 the Demographic Presidential Committee of the Hungarian Academy of Sciences held a session the agenda of which included a debate on the concept of demography, its scope and method as well as the secretarial account on the activity hitherto performed by the Committee and debate on the resolution to be adopted on the future tasks.

In the debate on the concept of demography *Dr. György Acsádi* held a lecture followed by those of *Dr. Lajos Bene* and *Dr. György Vukovich*.

In his lecture *Dr. György Acsádi* pointed out that with sciences getting more and more differentiated, classification is encountering with growing difficulties and the place and importance of any science are actually determined by their historically set development and practice. The scientific study of the population which has been generally called demography (more exactly demology) after *Guillard* ever since the middle of the last century can be traced back to roots in Antiquity but in its present interpretation it takes its origin from *Graunt*. Demography developed on the foundations laid by *Graunt*. Its scope hardly changed in the course of the 17th and 18th centuries as presented in the works of *Deparcieux*, *Süssmilch*, *Kersseboom*, *D. Bernouille* and others, and practically it deviates from the scope of other sciences. In the course of the nineteenth century the concept of demography is taking shape, its scope methods can be exactly delimited in the long range of works by *Gompertz*, *Lexis*, *Böckh*, *Westergaard*, *Körösi*, *Willcox* and others.

The development of demography as conceived today has been little promoted and rather hampered by certain ideas and factors. Thus on one hand the ideas raised by *Quetelet*, the beginnings of sociology, as well as the biological, eugenic and mathematical tendencies to be featured with *Darwin's*, *Gallton's* or *Pearson's* name tended to muddle the subject, on the other hand the development and practice of the official demography exercise a restricted and stiffening influence. The development of demography, however, did not change its course in spite of all these impacts. Presently it could be defined as a historically developed science studying, by certain specific methods, population, its state and composition; its changes and factors, as well as the social and economic interconnections and consequences of the population changes; it reveals the laws of reproduction and population phenomena, and sets this knowledge in the service of social and economic development.

In the above definition by the composition and changes of the population, of course, the traditional ideas of demography, the composition of the population by regions, sex, age, marital status, social strata, occupation, nationality, educational level, etc. moreover changes in the composition by these criteria and phenonema influencing the population number and composition like, e. g. birth, death, marriages, divorces, migration

etc. are to be meant. It is a characteristic feature of present day demography — and for this reason it is included in the given definition — that the social and economic correlations and consequences pertaining to demographic phenomena have come into the fore. The purpose and use of studies about it is twofold. The knowledge of the interconnections partly promotes demographic foresight, economic planning and, in general, taking a stand in practical questions, partly it facilitates the purposeful influencing of reproduction.

In the following part the paper deals with the particular methodical explanations, with giving information on, and delimiting its already developed disciplines (e. g. population policy, historic demography), to conclude with a discussion on the correlation of the social and scientific elements of demography.

In his contribution *Dr. Lajos Bene* spoke first about the relation between statistics and demography calling the attention to the fact that the major part of domestic and foreign textbooks and manuals identifies demography with vital statistics. Other textbooks, however, rigidly separate these two notions. In contributor's opinion it is because they consider only one part of the duties incumbent upon demography. Besides stating and interpreting facts demography passes also a judgment of value on the demographic situation and on this basis it elaborates theories about how to establish the tasks. Also in respect of establishing and partly analysing facts demography is partly identical with vital statistics and partly relies on it. In its further features, however, it is more than that and does not build only on statistics in its methods but passes along statistical induction and is enlarged by speculative elements. Therefore we can only agree with views according to which vital statistics and demography are not the same, they are only overlapping or with those who consider vital statistics a branch of demography.

The contribution went on by dealing with the relation of the kindred sciences, thus, e. g. with the connection of vital statistics with biology, the medical and with the social sciences, and pointed at interconnections. In contributor's opinion the field of demography should be defined rather broadly including also the kindred sciences but, of course, the specific demographic viewpoints of research should not be overlooked.

The contribution of *Dr. György Vukovich* dealt with the concept of population as defined in demography, some characteristics of it and with the concept of demography.

He emphasized that an economist, and ethnographer and a demographer observe different elements of the population. These differences include factors based on the special research line of the branch in question or, better to say, they narrow down the concept of population as defined by the science of demography. Demography observes such fundamental population phenomena in the first line as lead to a permanent reproduction of the population or to the change of its size and thus determine, in ultima analysi, the whole fate of the population. Hence it follows that the population concept of demography is dynamic representing nothing else but a major group of people in which demographic phenomena take place. Just as a consequence of its specific idea of population demography is an interdisciplinary science. Therefore a demographer must be always aware of statements made by the major kindred sciences about population, its groups or its individuals. The first population concept of demography appears implicitly in the works of *Graunt*, founder of this discipline.

Then the contribution went on to point out the character and tasks of socialist demography. It established that although demography is, on the whole, conceptually cleared up, certain difficulties have arisen in defining demography due to its twofold character. The fact is that the population phenomena, forming the subject of demography, contain both factors pertaining to social and to natural sciences. This two-fold character of demography, however, cannot give rise to difficulties, in the opinion of the contributor, for socialist theory. Marxism does not recognise the independence of the material world from consciousness and thus it does not recognise the offsetting of nature and the social sciences and, for this reason, it can examine also the demographic phenomena in their natural interconnection. In social and natural sciences the prevalent laws are independent from human will. These processes produce involved interdependences in the demographic phenomena and the main objective of socialist demography is to reveal their true nature and to find out the real rules.

In the opinion of the contributor our concept of demography is near to the concept called „population studies” in the Anglo-Saxon literature. This concept considers all the effects caused by changes in the population on the socio-economic and biological surroundings, recognising also the impact of the surroundings on the population.

The paper and the contributions which were received with keen interest were followed by a short debate upon which *György Péter* in the chair declared the first point of the agenda of the session as concluded.

Then *Dr. Egon Szabady*, Secretary of the Presidential Committee rendered account about the activity of the Committee and the results hitherto achieved and informed those present about the future tasks.

It is to be considered as a noteworthy result that postgraduate training in demographic subjects will begin this year. Having given information on the activity and programme of the different working groups the secretary dealt with the editorial problems of the journal "DEMOGRÁFIA" pointing out that at present the journal is being sent to more than 70 foreign demographic, statistical and other scientific institutes, offices and libraries on an exchange basis. He concluded by rendering account of how the former resolutions were implemented and by putting forth new resolutions. They provide, among others, for the setting up of a working group on historic demography within the Presidential Committee, for giving a term to draw up a research programme for 1962 and for the consolidation of the coordinating task of the Presidential Committee in the field of demographic research. All the resolutions were adopted by the Presidential Committee.

HÍREK

A Nemzetközi Népeségtudományi Unió (Union Internationale pour l'Etude Scientifique de la Population) folyóirata, a *Le Démographe* legújabb, 1961. évi júniusi számában részletes beszámolót közöl a Magyar Tudományos Akadémia Demográfiai Elnökségi Bizottságának megalakulásáról, a Bizottság céljairól, munkaprogramjáról és ismerteti a Bizottság tagjainak névsorát.

*

Edward Rosset professzor, a kiváló lengyel demográfus, a Lodzi egyetem demográfiai és statisztikai tanszékének vezetője, az egyetem rektora 1961. októberében Magyarországon tartózkodott. *Rosset* professzor az MTA Demográfiai Elnökségi Bizottsága szervezetét és munkáját tanulmányozta és több megbeszélést folytatott magyar demográfusokkal népeségtudományi kérdésekről.

*

A Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetemen az 1961/62. tanévben — az MTA Demográfiai Elnökségi Bizottságának kezdeményezésére — népeségtudományi tárgykörből speciálkollégium indult.

*

A *Revue de l'Institut International de Statistique* (A Nemzetközi Statisztikai Intézet folyóirata) 1961. évi 1. számában beszámol az MTA Demográfiai Elnökségi Bizottságának alakuló üléséről, ismerteti a Bizottság szervezeti felépítését, feladatait és célkitűzéseit.

IRODALOM

HOLZER, JERZY: *Parametry polskich tablic wymieralnosci 1956 oraz 1955/1956* (Az 1956. és az 1955/1956. évi lengyel halandósági táblák paramétere.) *Przeegląd Statystyczny*, 1960. 2. sz. 207—214. p.

A lengyel demográfiai szakirodalomban először állítottak össze és publikáltak egyszerűsített számítási metodikával kidolgozott halandósági táblát. Az összeállítás *E. Vielrose*-tól származik, aki eredményeit a *Przeegląd Statystyczny* 1959. évi 3. számában publikálta. *Holzer* cikkében a *Vielrose* által kidolgozott 1956. évi és a hagyományos módszerekkel kidolgozott 1955/1956. évi halandósági táblák paramétereit állítja egymás mellé közös táblázatban, és hasonlíja össze az utóbbi pontosságának, nasználhatóságának megítélése céljából. Az egybevetés lehetőségét az adja meg, hogy az egyes korévek halandósága a két nalandósági táblában érintett időszakok csekély távolsága miatt csak alig érezhetően változott, s így e változásoktól el is tekinthetünk. *Holzer* külön kiemeli azokat az eseteket, amikor mégis a halálozási arányszám megváltozása volt a paraméterek eltéréseinek az oka. Így például a csecsemőhalandósági arányszám Lengyelországban az 1955. évi 82 ezrelékről 1956-ban 71 ezrelékre csökkent, aminek következtében az 1956. évi táblázatban a 0 évesek halandósága kedvezőbb képet mutat. Az összehasonlítás eredményeként a szerző leszűri, hogy *E. Vielrose* módszerének alkalmazása a tradicionális módszerekkel történő számítások eredményéhez igen közelálló értékeket ad s erre, valamint nagyfokú egyszerűségére való tekintettel széleskörűen alkalmazandó.

A szerző cikke második részében *E. Rosset* „A halandósági táblák, mint a társadalmi haladás barométere” c. az *Ekonomista* 1959. évi 4—5. számában megjelent cikke alapján a valamely korévben egy bizonyos kor-intervallumban várható átlagos élettartam kiszámításával foglalkozik a munkaképes korú férfiaknak és a propagatív korú nőknek a munkaképes- illetve propagatív korban várható átlagos élettartama kiszámításával illusztrálva fejtegetéseit. Ennek során jegyzetben utal *Barsy Gyulának* és *Pallós Emilnek*: „A magyar halandóság a századforduló óta, az 1955. évi halandósági tábla” c., a *Demográfia* 1959. évi 2—3. számában megjelent cikkére, amelynek eredeti módszerére *A. Józewowicz* hívta fel figyelmét.

A valamely e_x korévben egy bizonyos kor-intervallumban várható átlagos élettartam kiszámítása során két megfontolásból kell kiindulni:

1. Ha pl. a vizsgált népességben belül minden 15 éves személy életben maradna a munkaképes kor éve (15—60) alatt, akkor a várható átlagos munkaképes kor-beli élettartam $60 - 15 = 45$ év lenne.

2. Tekintve, hogy a valóságban a munkaképes kor éveiben is történnek halálozások, a várható átlagos munkaképes korbeli élettartam nem lehet 45 év, ezt a 15 éves és 60 éves korban várható átlagos élettartam súlyozott

hányadosa: $\frac{l_{60}}{l_{15}}$ segítségével határozhatjuk meg.

Az x éves személyek várható átlagos élettartamát az x és $(x + k)$ évek által jelzett korhatáron belül az $e_x - e_{x+k} \cdot \frac{l_{x+k}}{l_x}$ különbség alapján határoz-

hatjuk meg. E módszert Lengyelországban eddig nem alkalmazták. Felhasználása a férfiak munkaképes- és a nők propagatív korban várható átlagos élettartamának kiszámítására városok és falvak szerinti bontásban a következő eredményeket adja:

A férfiak munkaképes korban várható átlagos élettartama a lengyel halandósági táblák alapján

	1931/1932	1952/1953	1955/1956
Városokban			
A várható átlagos élettartam években			
$\left(e_{15} - e_{60} \cdot \frac{l_{60}}{l_{15}} \right)$	39,2	41,3	42,0
A maximum (45 év) százalékában	87,1	91,8	93,3

Falvakban

A várható átlagos élettartam években			
$\left(e_{15} - e_{60} \cdot \frac{l_{60}}{l_{15}} \right)$	38,9	41,3	42,0
A maximum (45 év) százalékában	86,4	91,8	93,3

A nők propagatív korban várható átlagos élettartama a lengyel halandósági táblák alapján

	1931/32	1952/53	1955/56
Városokban			
A várható átlagos élettartam években			
$\left(e_{15} - e_{50} \cdot \frac{l_{50}}{l_{15}} \right)$	32,7	33,9	34,2
A maximum (35 év) százalékában	93,4	96,9	97,7

Falvakban

A várható átlagos élettartam években			
$\left(e_{15} - e_{50} \cdot \frac{l_{50}}{l_{15}} \right)$	31,5	33,6	34,0
A maximum (35 év) százalékában	90,0	96,0	97,1

Mint látható, az 1931/1932—1955/1956 években a férfiak várható átlagos munkaképes korú élettartama eléggé jelentősen megváltozott. 1931/1932-ben a városokban még nagyobb volt, mint a falvakban, később kiegyenlítődés következett be.

Még lényegesebb változásokat mutat a vizsgált évek során a nők várható átlagos propagatív korú élettartamának az alakulása. A városokban mindvégig magasabb volt, mint a falvakban, de az eltérés a növekedés ütemkülönbségeinek csökkenése miatt egyre jelentéktelenebb.

Mindkét táblázat adatai a halandóságnak a vizsgált korévek alatti csökkenését és a város és a falu közt e téren fennálló különbségek fokozatos elmosódását mutatják.

V. E.

BRUNO, VINCENZO: *La diffusione territoriale delle migrazioni* (A vándorlások területi eloszlása.) *Rivista italiana di Economia Demografica e Statistica*. XIV. 1960. 1—2. sz. 131—232. p.

Szerző tanulmányában a kivándorlás illetve bevándorlás területi alakulását vizsgálva mindenekelőtt megkülönbözteti az első világháború előtti „szabad” kivándorlást, a háborút követő „irányított” kivándorlástól, amely már az egyes országok túlnépesedésén, illetve népességhiányán alapuló államközi megállapodások szerint történik.

A vándorlások eloszlásának törvényszerűségeit elsősorban a „szabad” vándormozgalmamban keresi. Kimutatja, hogy a vándormozgalom területileg fokozatosan szétterjed és pedig nemcsak az egyes államok között, hanem a kivándorlás országán belül is, kisebb-nagyobb területekből kiindulva mind nagyobb területekre terjed át, s ezáltal a kivándorlási helyek között egyenletesebb eloszlást eredményez. Ugyanez a helyzet a bevándorlásnál, amely kezdetben szintén csak bizonyos központok felé irányul, majd szétterjed, s mind egyenletesebb területi eloszlású lesz.

A ki- és bevándorlás területi eloszlásának felmérésére szerző mutatószámokat szerkesztett, és ezeket alkalmazta a különböző országok konkrét adataira. A legtöbbszörre használt 7 mutatószám a következő :

1. Kivándorlási, ill. bevándorlási arány : kivándoroltak, ill. bevándoroltak (külföldi születésűek) száma bizonyos időszakra vonatkoztatva, a jelenlevő népességhez viszonyítva.
2. A fenti arányszám variációs együtthatója területrészek szerint.
3. A koncentráció mértékére jellemző mutatószám, mely a területrészek közötti átlagos különbségen alapul.
- 4—6. A fenti mutatószámok változása arányszámokban egyik időszakról a másikra.
7. Lineáris korreláció a ki-, ill. bevándorlás területrészek szerint tagozott arányszámai és ugyanezeknek a következő időszakig történő változása között.

Ez utóbbi korrelációs együttható pozitív, ha a korábban nagy ki-, illetve bevándorlási aránnyal jellemzett területrészekben növekedett leginkább a vándormozgalom, negatív pedig abban az esetben, ha a növekedés a ki- illetve bevándorlással korábban kevésbé érintett területrészekben volt kimagasló. Ez utóbbi éppen a jelenségnek szerző által kimutatni kívánt „szétterülése”, amit azzal is igazol, hogy a korreláció rendszerint negatív.

Mutatószámai segítségével szerző először a kivándorlás területi szétterülését elemzi országok szerint Európában. Ezzel kapcsolatosan elsősorban két időszakot hasonlít össze, éspedig az 1871—80. évtizedet 1901—1910-zel, bár egyes vonatkozásokban 1950-ig terjedő adatokat is felhasznál. Az előbb említett két időszak adatait tartalmazó táblázata, amelyben az európai országoknak a kivándorlásban való részvételét mutatja ki, abszolút számokban és százalékosan rávilágít arra, hogy az első időszakban a legnagyobb részesedést Európa északnyugati részére (németekre, norvégokra, angol-szlovakra) jutott. Németországból például 1871—80 között a kivándorlók évi átlagos száma 62 597, míg 1901—1910 között csak 27 415 volt, bár az Európából történt kivándorlás erősen megnövekedett. Az össznépességhez viszonyított arányszám a kimutatott európai országokban együttesen 1,56-ról 4,08 ezrelékre emelkedett a két idézett időszak között. A latin államok időközben átvették a főszerepet. Amíg Spanyolországból az első időközben évente átlag 1 286 volt a kivándorló, a második időszakban már 109 083 ; Olaszország megfelelő adatai: 28 899 és 361 520. Ugyancsak erősen növekedett az Osztrák—Magyar Monarchia kivándorlóinak száma. Az első időszakban évi 11 122 az évi átlag, a másodikban viszont 234 218.

A szerző, amint említettük, nem elégszik meg a bevándorlások országok közötti kiegyenlítődesének vizsgálatával, hanem Németországra, Spanyolországra, Olaszországra és Magyarországra nézve mutatószámainak segítségével megvizsgálja, hogy az országok területén belül miképpen egyenlítődik ki a kivándorlás az egyes vidékek, illetve megyék között.

Bennünket természetesen leginkább hazánk adataival kapcsolatos vizsgálódásai érdekelnek. Szerző a „Magyar Statisztikai Közlemények — Kivándorlás és visszavándorlás, 1899—1913” c. kötetből származó adatokra hivatkozva megállapítja, hogy „Magyarországon a kivándorlás a 80-as években kezd bizonyos jelentőségre szert tenni, amikor az európai kivándorlások súlypontja mindinkább kelet felé toldott.” Magyarországon a kivándorlók évi átlaga a századeleji 50 ezerről 1913-ban évi 97 ezer személyre emelkedett. Az 1900—1901. és az 1910—1911. évek megyénként kimutatott adatait szerző mutatószámainak segítségével összeveti és az ország határain belül is a kivándorlás területi szétterjedését mutatja ki. Eredményei szerint az első időközben a Tisza jobb partján Sáros, Ung és Zemplén megyékben volt erősebb a kivándorlás, innen először keletre és nyugatra terjedt szét a hegyesebb vidékekre, majd a Duna jobb partjára, a déli részekre és Erdélyre ; végül azután a Nagyalföld megyéire.

A tanulmány Olaszországra nézve nemcsak vidékenként, hanem egyes területekre községenként, majd a lélekszám nagyságrendje szerint csoportosított helységenként is vizsgálja a kivándorlás alakulását és azt is kimutatja, hogy a kivándorlás kezdetben a nagyobb helységekből (városokból) indul és azután terjed át a kisebb községekre.

Szerző tanulmányának utolsó részében néhány ország (Franciaország, Kanada, Egyesült Államok, Argentína és Brazília) bevándorlási viszonyait vizsgálja, az idegen születésűek adatainak segítségével, ugyancsak mutató-

számainak felhasználása útján. Európában e tekintetben Franciaországnak egyedülálló szerepe van, amennyiben a városokba tóduló vidéki népességet, mezőgazdasági foglalkozásúakat, munkásokat, bányászokat, pótolják a külföldi bevándorlók.

A tanulmány főleg azért érdemel figyelmet, mert a vándormozgalom vizsgálatánál újabb módszerek alkalmazására tesz kísérletet.

B. C.

STEWART, Ch. T. Jr. : *Migration as a Function of Population and Distance* (A vándorlás mint a népesség és távolság függvénye) *American Sociological Review* 25. k., 3. sz. (1960. június) 347—356. p.

A népesség területi eloszlásának változását egyrészt a népesség meglévő területi elhelyezkedése és a helységek közötti távolság, másrészt gazdasági és társadalmi tényezők szabják meg. A dolgozat az első két tényező befolyásával foglalkozik a városba tömörülés folyamatával kapcsolatban, amikor hangsúlyozza, hogy ezek közül a városi népességszám a foglalkozási alkalmak, kulturális adottságok, társadalmi kapcsolatok stb. eredménye, a távolság pedig a közlekedési költségek, települési lehetőségek és az idevágó információk, a társadalmi elkülönültség, stb. mozzanatainak a képviselője. E két tényező tehát szintén gazdasági és társadalmi tényezők indexei gyanánt tekintendők, ezért befolyásuk a népesség területi megoszlására nem egyszerűen jellemezhető. Zipf (1946) feltevése szerint a valamilyen városba irányuló vándorlás, illetőleg az abból való elvándorlás egyfelől a város népességével (P) áll egyes arányban. Másfelől a városban letelepült bevándorlók megoszlása származási hely szerint és az onnan elvándorlók megoszlása új települési helyük szerint a vándorlási távolsággal (D) fordítva arányos. Egy város vándorlásból származó szaporulati arányszáma tehát a P/D hányadossal arányos. Az Egyesült Államokban és Angliában végzett statisztikai vizsgálatok azt mutatják, hogy a valóság jobb megközelítést kapjuk, ha a képletben D helyett D^n hatványt veszünk fel, ahol $1 < n < 2$.

A városi népesség növekedésére vonatkozóan széles körben az ún. allometrikus törvény érvényességét mutatták ki. E törvény szerint egy város tényleges szaporulati mértéke az ország egész városi népességéhez viszonyítva a város rangszámától függ, amikor a város rangszámát a városok sokaságában a népességszám határozza meg; minél nagyobb a város, annál nagyobb a viszonylagos tényleges szaporulata. Figyelembevéve, hogy a városok természetes szaporulata negatív korrelációban áll a város népességével, következik, hogy a város tényleges szaporulata elsősorban az odavándorlás mértékétől függ. A város vonzóerejét kifejező P/D hányadosban tehát P helyett valamilyen P^m hatványnak kell szerepelnie, ahol $m > 1$. Az allometrikus növekedési törvény érvényessége esetén tehát a Zipf-féle feltevés nem felel meg a valóságnak. A P/D hányadosnak mindazonáltal megmarad a jelentősége a városba tömörülés mértéke gyanánt, amennyiben egy ország demográfiai fejlődése stabil viszonyok között nagyobb strukturális átalakulások nélkül megy végbe. Ilyenkor az allometrikus növekedés törvénye ui. nem érvényesül.

Az előzőkből következik, hogy a városbatömörülés, illetőleg a vándorlás törvényszerűsége nemcsak a vizsgálat tárgyát képező város viszonyaitól függ, hanem figyelembe kell venni az egész közgazdaság fejlődését, amelyhez a város tartozik. A városfejlődés történeti vizsgálata különböző országokban azt mutatja, hogy erős különbség mutatkozik az agrárjellegű és az erősen iparosított országok között. Az utóbbiakban, mint Svájc és Belgium példái szemléltetik, több nagy népességű város fejlődik ki, míg az agrárjellegű országokban, mint ezt az előbbiekkal közel azonos népességű Dánia és Portugália szemlélteti, csak egyetlen nagy népességű város alakul ki, amely a másodrangú városok népességét sokszorososan felülmúlja. A városok allometrikus fejlődése csak akkor indul meg, amikor a kereskedelem és iparosodás fellendülése következtében több csomópont vonzási köre kumulatív módon erősödik. A legnagyobb népességű város azonban ilyenkor is kivételt képez; pl. Dániában Koppenhága 1800 körül 17,5-szer nagyobb népességű volt a második legnagyobb dán városnál, míg jelenleg csak 6,5-szeres a népessége az utóbihoz képest. A városbatömörülés fejlődésének vizsgálata tehát azt mutatja,

hogy a tényleges városi szaporulat két fő tényezője mindenkor a város meglévő népessége és a vándorlási távolság; az ezek befolyását kifejező képlet paraméterei azonban az egész közgazdaság strukturális fejlődésének a függvényei.

Th. E.

TIETZE, CHRISTOPHER—LEHFELDT, HANS: *Legal Abortion in Eastern Europe* (Legális művi vetélések Kelet-Európában). *The Journal of the American Medical Association*. April 1, 1961. Vol. 175, pp. 1149—1154.

Szerzők tanulmányuk anyagát részben a Rostock-Warnemündében 1960 májusában tartott abortuszokkal foglalkozó nőgyógyász kongresszus anyagából, részben az egyes országokban megjelent publikációk alapján állították össze. Áttekintést adnak a szocialista országokban 1955—1956 után e tekintetben végbement törvényhozásról, mely a művi vetélések engedélyezését a terhesség első három hónapjában vagy a terhes nő döntésétől (Szovjetunió, Magyarország és Bulgária), vagy széles körben értelmezett szociális indikációktól (Lengyelország és Csehszlovákia) tett függővé. Ennek nyomán a legális művi vetélések száma lényegesen megnőtt, jóllehet az egyes országokban eltérő mértékben (Lengyelországban az élveszületések 1/10-ét, Bulgáriában és Csehszlovákiában 1/3-át teszi ki a művi vetélések száma: Magyarországon viszont a művi vetélések száma meghaladja az élveszületéseket). Foglalkozik továbbá a tanulmány a kriminális abortuszok és az összes terhességek kérdésével; a művi vetélések operációs technikai részleteivel, mortalitásával, szövődményeivel és utókövetkezményeivel, valamint a fogamzásgátlás kérdéseivel.

A tanulmány következtetéseit a következőkben összegezi:

1. A művi vetélések legalizálása a kérelmező kívánsága vagy széles körben értelmezett szociális indikációk alapján az abortuszok számát nagymértékben megnövelte.

2. A kriminális abortuszok száma csökkent, de a legális abortuszok rendszere sem tudta őket teljesen megszüntetni.

3. Szakorvos által a terhesség első három hónapjában egészséges asszonyon kórházban végrehajtott művi vetélés esetén az életveszély lényegesen kisebb, mint a terhességé és szülése egyébként.

4. A társadalom magatartása a művi vetélésre vonatkozóan szociális és morális problémákkal kapcsolódik össze, melyek nem képezik a tanulmány tárgyát. Szerzők azonban leszögezik, hogy ezt a vitát nem szabad a művi vetélések egészségügyi veszélyeire vonatkozó alaptalan panaszokkal elködösíteni.

M. K.

DEMOGRÁFIA

Megjelenik negyedévenként

Felelős szerkesztő: dr. Szabady Egon

Szerkesztőség: Budapest, Központi Statisztikai Hivatal, II. Buday László u. 1.

Telefon: 358-530

Kiadóhivatal: Budapest II. Keleti Károly utca 18/b. Telefon: 358-530

Kiadja: a Statisztikai Kiadó Vállalat

Felelős kiadó: Garádi László

613705. Athenaeum Nyomda. Felelős vezető: Soproni Béla igazgató

Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető a Posta Központi Hírlap Irodánál (Budapest V. József nádor tér 1.) és bármely postahivatalnál. Előfizetési díj fél évre 32,—, egész évre 64,— Ft

Csekkszámlasszám: egyéni 61 272, közületi 61 066 (vagy átutalás a M. N. B.

8. sz. folyószámlájára)